

هەلۆیستی هەریمی و نیقەدەولەتی ژ جینوساید کرنا کوردان ل عێراقی

دناڤەرا ئادارا 1975 تا ئەیلۆلا 1988

کاروان صالح وەبسی

پشکا دیروکی، فە کولتیا زانستین مروفاہەتی، زانکویا زاخۆ، هەریما کوردستانی-عێراق

(میژوو یا رەزامەندیا بە لافکرنی: 30 کانوینائیکی، 2019)

پۆختە

نافەرۆکا فی فە کولینین "هەلۆیستی هەریمی و نیقەدەولەتی ژ جینوساید کرنا کوردان ل عێراقی" دناڤەرا ئادارا 1975 تا ئیوونا 1988"ی یە. یا فەرە ناماژە بەندی بەدەین، کو جینوساید ئیک ژ مەترسیدارترین و کاریگەرترین ریکە کو رژیمی دکتاتور بریکین جودا جودا ب دژی مللەتیین ژیر دەستەهلاتا خو فە بکار دینانن. هەلبەت رژیمی دەستەهلاتدار جینوسایدی ب دژی ئەوان نەتەوہیان بکار دینن ئەوین بزاقی دکن مافین خو د چوارچوئی یە کە کا سیاسی و کاریگری یا خو بخۆ بریقەبرنی یان سەر بە خو بوونی دا بەدەستفە بین. بیگومان ئەو دەستەهلاتدار ئەفی پروسیسی ئەنجام ددەن ژ بەر کو ئەو ہزر دکن کو ئەو مللەت پارچەک گرنگە ژ بہیز بوونا دەستەهلاتا وی یان وەلاتین وان تژی ژیدەرین سەرۆشتی نہ کو ہزر دکن ئەگەر ژ بن کونترۆلا وان بەرکەفن دی زینین کاریگەر ب داہات و ئابوری وان کەفن. لەوێ ئەو کاریگری جینوسایدی ب دژی وان پەیرەو دکن ب مەرەما ہندی کو بی دەنگ بمین و ب دەستەهلاتا وان رازیبین. هەلبەت ل درێژاھیا دیروکا هەفچەرخا عێراقی دا مللەتی کورد توشی کارەسات و قەرقەری ژلائی حکومەتین عێراقی فە بووینە. هەرەسا سەرکردایەتیا کوردی بزاقین بہیز کرینە ژبو گەھاندنا کیشا خو یا نەتەوہیی بو راپا گشتی یا جیہانی. ئەو ماوہیی دفی فە کولینین دا ہاتیہ تەرخانکرن دەیتە ہژمارتن دەستپیکا پروسیسا جینوساید کرنا کوردان ل عێراقی. ژ بەر کو پشتی شکەستنا شۆرەشا کوردی ل ئادارا 1975ی، رژیمی بە عەس راستەوخۆ دەست ب پروگرامی خو بی قەرقەری کوردان کر. لقی سەر دەمی دا، زھێزین هەریمی و نیقەدەولەتی رۆلەکی گرنگ دفی پروسیسی دا ہەبوو. ژ بەر ہندی بفر ہاتە دیت کو فە کولینە ل دۆر هەلۆیستی هەریمی و نیقەدەولەتی ژ جینوساید کرنا کوردان ل عێراقی بہیتە ساز کرن.

ئەو فە کولینە ژ پشەکییە کی، دەر زینک، سی تەوہران و دەر ئەنجامان پیک دەیت. دپشەکیا فە کولینین بە حسی گرنگی، نارمانج، ریباز و ژیدەرین فی فە کولینین ہاتیہ کرن. ژبو پتر ناشنا بوونا دیروکا قەرقەری کوردان ل عێراقی، دەر زینکا فە کولینین کورتیہ کی ددەتن سەر سیاسەتا قەرقەری کوردان ژلائی حکومەتا عێراقی فە دناڤەرا سالین 1975 تا 1980ی. تەوہری ئیکی بی فی لیکولینین روونکرنا ددەتن سەر هەلۆیستی کوردان بخۆ ل دۆر قەرقەری نەتەوہیی کورد و گەھاندنا قەرقەری کوردان بو جفاکی نیقەدەولەتی. ئەو فە کولینە د تەوہری خو بی دووی دا ب ہویری و کویری بزاقی دکن هەلۆیستی دەولەتین هەریمی ل دۆر قەرقەری کوردان شۆرفە بکەتن. د تەوہری خو بی سیی دا، ئەو فە کولینە ب ہوشیاری و ب رەنگەکی زانستی دۆیفچوونی دکن ل سەر دیار کرنا سیاسەت و هەلۆیستی نیقەدەولەتی ژ قەرقەری کوردان ژلائی رژیمی عێراقی فە. بیگومان ئەو تەوہری بنکوکی سەرەکی بی فی فە کولینین یە. چونکو دفی دەمی دا دەولەتین زھیز وەک ولایەتین ئیکگرتین ئەمریکا سیاسەتەک ریفیاتیی ہەمبەری کوردان پەیرەو کر بوو. دەر ئەنجامین فی لیکولینین بە حسی ئەوان دەر ئەنجامان دکن بین خو دانی وی گەھشتی.

پەشەن گرنگ: جینوساید، سیاسەتا قەرقەری، حکومەتا عێراقی، پرسا کوردی و نەنڤال

1. پيشه کي

مینهک ب ئۆتۆمبیلین سريا دووی یا هیژین عیراقی فە پەقیا بوو، هیژین عیراقی خەلکی گوندی بی تاوانبار دکەن. ژبەرهندي هیژین عیراقی ئەف گوندی ب تۆندی تۆپاران دکەن. دنهجمای فی تۆپارانکرنی دا 35 کەس هاتنه کوشتن (بنیره پاشبهندی ژماره 1) و 21 دی بریندار بوون (Donabed, 2010, 124-127).

لدهستپیکا سالآ 1970ی، حکومەتا عیراقی دەست ب فەگوهاستنا 130 هزار کوردین فەیلی ژ باژیری بەغدا، باژیری دی یین عیراقی کر و دەست ب سەر مال و سامانین وان داگرت. ههروهسا دنهجمای سالین 1971-1972ی، حکومەتا عیراقی ناسنامەیا ههفهولاتیبوونا عیراقی ژ 40 هزار کوردین فەیلی ستانددبوو (Box65, 330-78-0058, Iran000.1-299,6 October 1975).

ههروهسا لقی ماوهی دا، حکومەتا بەغدا بریارا دەرکونا 30 هزار کوردین ژ هۆزا گۆیان و ئومەرییان ل سنۆری پارێزگهها مووسل دەرکر بوو داکو بهینه فەگوهاستن بو سنۆری تۆرکیا. دینگافین خودا، حکومەتا ناڤهندی ب هزاران کریکار و فەرمانبەرین کورد ژ کەرکوک و خانەقین دەرکون. سەرەرای هندی، ئەف سەرەمه سەرەمی ناشتی و بەلاکونا بەیاننامەیا 11 ئادارا 1970ی بوو. لی حکومەتا بەغدا بەرەوام بوو ل سەر سیاسەتا عەرەبکون، راگوهاستن، کوشت و برینی (Box65, 330-78-0058, Iran000.1-299,6 October 1975).

ل سالآ 1973ی، ل سەر ناستی ئەمریکا مەسەلا بکارئینانا چەکی کیمیایی ب دژی کوردان ل کونگرسی ئەمریکا هاتیه بەحسکون. ل 6 چریا دووی یا سالآ 1973ی، ئەندامی گونگرسی ئەمریکا هابز (Hubz)، نامازە بهندی دابوو، کۆ حکومەتا بەغدا

جینوسايدکونا گەلی کورد پروسيسه که، نهخشه و پلان بو هاتينه دارستن، ب بەرەوامی ژلایی کاربەدەستین عیراقی فە هاتينه جی بەجیکون، کو ب چەندین قوناغ، شیواز و بهانهین هەمه رەنگ ئەجمادينه و کار بی کری یه. ئەفە چەندە ژی بو بەدەستفە ئینانا نارمانج و مەبەستین دژی مروفايه تي ب سی ستراتیجیهتان (عەرەبکون، بەعسکون و فەگوهاستن) پەیره و کرینه، کو ب سیکوچکین بەعسیان دناف خەلکی کوردستانی و ئەدەبی سیاسی بی کوردی دا نافدارن (مستەفا، 2017، 190).

دەمی ل 17 تیرمەها 1968ی، کۆدەتایا دووی یا حزبا بەعس روویدای و دەستەهلات ل عیراقی گرتی دەست، دهمان دەمدا، پروسيسا جینوسايدکونا کوردان بەرفرەهتر و تۆندتر لیهاتبوو (Miller, 2014, 39). ل 18 تەباخا 1969ی، هیژین عیراقی هیرش برە سەر هەریمداریا شیخان، دفی هیرش هەر دوو گوندین (دەکا و خۆرتی) ل هەریمداریا ناگری تالانکون، سۆتن و رووخاندن (دزەبی، 2001، 59). دنهجمادا، خەلکی فان هەر دوو گوندان بەرەف دەفەرین ناسی چوون و خۆ ل شکەفتانفە فەشارتبوون. بەلی هیژین عیراقی بقی چەندی ناگەهدار بوو، لەورا بەرەف شکەفتی چوون و ناگر بەردا دەووربەرین شکەفتی. دنهجمادا، 67 ژن و زارۆ هاتنه سوتن (مستەفا، 2017، 190).

دەبەرەوامیا قرکونا کوردان دا، ل 16 ئیلونا 1969ی، ل رۆژا ئیک شەمی ل دەژمیر 9:30ی سپیدی، هیژین عیراقی هیرش کرە سەر گوندی (صۆریا) ل دەفەرا زاخۆ، چونکو هینگی ل نیژیکی فی گوندی

هەلبەت ئەگەر بەرێخووبدەین دیرۆکی دى ب ئاشکرایى ديار بیت، کوردین عێراقى تۆشى مەترسیدارتین بوویەری ترازدی ژلایى حکومەتین عێراقى فە بووینە، نەخاسە ل سەردەمی پستی رووخاندنا رژیما پاشایەتیا عێراقى، حکومەتین بەغدا ب سیاسەت، ستراتیجیەت و پروگرامین دارشتی، دەست ب جینوساید کرنا کوردان کرى یە، بیگومان سەردەمی فئى فە کولینى بى کو رژیما بەعس تیدا ل عێراقى دەستەهلات دکر، ب سەردەمەکی خویناوهی و قركرنا کوردان دەیتە نیاسین. چونکی لقی سەردەمی حکومەتا بەغدا، دەست ب پرۆسەیا قركرن، کیمیا بارانکرن و ژەر کرنا دەفەرین کوردی ب ئالاقین وەلاتین زهلیز کرى یە.

لگەل دەستپیکرنا فئى هەوا هۆفانە، سەرکردایەتیا کوردی ب تایبەتی، سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستانی، مسعودی بارزانی (1946- تانوکە ساخە) و سکرتری گشتی بى ئیکەتیا نشتیمانی یا کوردستانی جەلال حسام الدین نور الله تەلەبانی (1933-2003) بزاف کرینە، کیشەیا کوردی بقان هیرشین هۆفانە فە ب جفاکی نیقدەولەتی بدەنە نیاسین. بەلى دەستپیکرنا ئەفان هەوین دیندەدا، وەلاتین هەریمی و نیقدەولەتی ل پشت پەردەیان بیدەنگ مابوون. هەندەك ژ ولاتین هەریمی ب تایبەتی یین عەرەب و تۆرکیا پشتەفانیا هیرشین رژیما عێراقى کرینە. بەلى پستی بۆرینا دەمی، ژنەنجامى بەردەوامیدانا حکومەتا عێراقى ب قركرنا کوردان، ئیدی راگەھاندنا جیهانی، ب تایبەتی ل هەوا نەهی یا جینوساید کرنا کوردان دا، ب رەنگەکی بەرفرەه وینە، کورتە فیدو و راپۆرتین ترازدی یین کوردان نیشا رایا گشتی یا جیهانی دابوو.

گازا کیمیایى ژ ئیکەتیا سۆفیەتی کرى یە و خو نامادە کرى یە کوردان بى ژنەف بیهتن (Power,2013, 172).. کرینا گازا ژەر اوی ژ ئیکەتیا سۆفیەت نیشانا هندی یە کو بەغدا دقتین بو دو مامیک جار خو بى ژ کیشەیا کوردی خلاس بکەتن وەك چەوا ئالدوؤ هیتلەری (1889-1945) ی جوهی بى ژنەفیرین (کیلی، 2013، 43). لەورا دى یین، ل سالاً 1974 ی، جارە کادی هیرین عێراقى دەست ب هیرشین خو کرەفە، هەر وەسا گوند و بازیرین کوردستانی ناگر باران و ویرانکر بوون. دئەنجامدا، بەزاران کەس ل گوند و بازیرین کوردستانی بوونە قۆربان (عمر، 2018).

بقی چەندی ديار دبیت، جینوساید کرنا ئیک ژ هۆفانەترین و ترسناکترین کریانە حکومەتین دکتاتور یان رەهایى ب دژی نەتەوین دبن دەستەهلاتا خو فە ئەنجامدەن. ئەف کریانین هۆفانە ژفەرینا نەرازیبوونا مللەتین بن دەست ژ شیوازی حوکمرانیا وی وەلاتی لى دژین ن و چەندین ئەگەرین دى ژى هەبوون وەك بى بەهرکر ژمافین وان یین یاسا و نەتەوین. ژبەر هندی دەست ب خەباتى چ ب شیوازی مەدەنی یان لەشکەری بتن دکن، داکو مافین خو یین نەتەوین بدەستفە بینن. ئانکو دشین بیژین کەلتۆری قركرنا مرؤفان لگەل پەیدا بوونا مرؤفان ل سەر روین ئەردی دەستپیکری یە.

لەورا دى بینن، ب دریزاھیا دیرۆکی مللەتین جیهانی، ب تایبەتی یین بى وەلاتین خودان سەرورە و بن دەست یین تۆشى کارەسات و ترازدین جودا جودا ژلایى رژیمین دەستەهلات ل سەر هەین بووینە. بیگومان مللەتی کورد ئیک ژوان مللەتان یین دناؤ وەلاتین رۆژەهلاتا نافین دا هاتی دابەشکرن و بەردەوام تۆشى جینوساید کرنا بووینە ژلایى حکومەتین ئەفان وەلاتانفە.

فر کرنا کوردان ل عیراقی یین ژلای یی ژلایما بە عسقه هاتینه ئەنجامدان بەدینه دیار کون. ژبەر کو ئەف باهەتە تارادە بە کێ زۆر ب فەشارتی مایه و بو راپا گشتی یا کوردان نەهاتیه دیار کون. چونکی تارادە بە کێ زۆر ئەف چەندە ژلای دیرو کنتیسانقه هاتیه پشت گوهاقین، ئەگەر هاتینت نقیسن ژ ی لگەل بووهر و پێشپهاتین هەوین جینوساید کرنا کوردان بکورتی ناماژە پێهاتیه دان. لەورا هەلوێستی وەلاتین هەریمی و نیقدهولهتی ب رەنگه کێ نەبی دیار بو راپا گشتی یا کوردان مایه.

هەلبەت ئەنجامدان کارین زانستی بی کیماسی و ئاریشه نین، ئاریشه یا سەرەکی یا کەفتیه دریکا ئەنجامدان، ئەفی فە کولینین دا نەبوونا ژیدەرین دەستپیک یین گریدایی بقی باهەتیغه بوون، سەرەرای هندی، ژیدەرین کوردی ب زۆری ل سەر هەوین ئەنفالان راوہستاینه، لی ب ئیکجاری یان ب کیمی بەحسی هەلوێستی وەلاتین هەریمی و نیقدهولهتی هەمبەری کیشەیا کوردی و جینوساید کرنا کوردان دفی ماوهی دا نە کری یه. لگەل هندیدا، پتر بایهخ ب سیاسەتا حکومەتا عیراقی هەمبەری خەلکی پەنا بەر ل ئوردیگان زۆرەملی، هەلوێستی خەلکی دەفەرین کوردی ژ خەلکی هاتینه ئاکنجیکون د ئوردیگان فە دا یه. ئەفە بو ئەگەری هندی فشار بکەفیت سەر ملین خودانی فە کولینین پتر ل دویف ژیدەرین بیانی ب تایهتی یین ئنگلیزی بگەریتن. داکو هەلوێستی وەلاتین هەفسنور و جفاکی نیقدهولهتی ژ سیاسەتا فر کرنا کوردان ل عیراقی ب دورستی و دیری ژ هەستگەریا نەتەوهی بنقیستن.

بیگومان دنقیسینا فە کولینین زانستی دا، هندەک ژیدەر دبنه پیگههی سەرەکی بی ئەنجامدان فە کولینین، ژبەر کو د ئەوان ژیدەرەن دا پیزانین باش لدور باهەتی داینه دیار کون و دەرگههی بەدستقه ئینانا پیزانین و

دەنجامدا، ژماره کا زۆر وەلاتین جیهانی، ب تایهتی بەریتانیا، بەلجیکا، فەرەنسا و پەرلەمانی ئەوروپا، ریکخراوین نیقدهولهتی و تارادە کێ ئەمریکا هەلوێستی خو هەمبەری فان بووهرین نەمرؤفایه تی و دیری ژ پره نسیپین یاسا نیقدهولهتی دەربرین. دەهەما دەمدا، نوێهرین ریکخراوین نیقدهولهتی و ریکخراوا نەتەوهین ئیکگرتی سەرەدانا قۆربانین هەوین جینوساید کرنا کوردان ل نەخوشخانەین عیراقی و ئیرانی کریه و راستیا بکارئینانا چە کێ کومکوژ و گازا ژەهراوی بو دیار بووینه.

بیگومان گرنگیا ئەفی فە کولینین دزفیرت بو دوو چەقیا بەباتی، کو ژلایه کێ فە جفاکی نیقدهولهتی لدور جینوساید کوردان بی دەنگ مابوو تا هەوا نەهی یا ئەنفالان، و ژلایه کێ دیقه، وەلاتین هەریمی هندەکان پشتهفانیا کیشەیا کوردی وەک ئیرانی کری یه و هندەکا پشتهفانیا عیراقی د هەوین ئەنفالان دا بدژی کوردان وەک وەلاتین عەرەبی کری یه. لگەل هندیدا، ئەف باهەت ژلای فە کولەرین دیروکی یقه هاتیه پشت گوهاقین و چوو گرنگی بی نە هاتیه دان. ئەف باهەتە ب فەشارتی و تاری مایه، دفی بیافی بفره هاتیه زانین فە کولینەک زانستی ل سەر فی باهەتی گرنگ بهیتە ئەنجام دان، داکو هەلوێستی مروفایه تی بی دەولهتین هەریمی و نیقدهولهتی ژ هیرشین درندەیین حکومەتا عیراقی هەمبەری کوردان بهیتە دیار کون و بزانی ئەوان چەوا و ب چ شیواز و رەفتار هەلوێستین خو دەربرینه.

ژ ئەفال سەری هاتیه دیار کون، کو ئارمانجا بنکەکی ژ نقیسینا فی فە کولینین دیار کرنا هەلوێستی وەلاتین هەریمی و نیقدهولهتی یه هەمبەری جینوساید کرنا کوردان ل عیراقی. داکو ب شیوهیه کێ روون و ئاشکرا هەلوێستی دەولهتین هەریمی و نیقدهولهتی ژ هەوین

هاتیە کەرن. ئەفان ژیدەرەن تارادەییەکی باش بناغە ک بو ئەنجامدانا فی فە کولیننی ب پیزانینین خو دانایە.

وەک یازانایە دفی فە کولیننی دا، ژیدەرین جودا جودا، هاتیە بکارئینان. ژبەر هندی، ئەفی فە کولیننی پەنابری یە، بەر بکارئینانا ریپازا (چەندایەتیا شرۆفە کرنی)، ژبەرکو ئەف ریپازە ب دورستی لگەل سرۆشتی فی فە کولیننی دگونجین، هەرەسا بەریخودەتن شرۆفە کرنا بوویەر و پیشهاتین سیاسی یین دیروکی ب هزرورین جیواز. دەمان دەمد، چەوانیا دەربیرنا هەلۆیستی جفاکی نیقەدەولەتی دکریارین توندەرەو یین دیروکی دا، چونکی ئەف ریپازە بهویری و هووشیاری رووی خودەتن لایەنین گریدایی ب ئالیین کیشی فە و لایەنین خودان هەلۆیست هەمبەری کیشی داکو راستیا رایا گشتی یا جیہانی بو خوینەرەن دیار کەتن.

هەرەسا ئەف ریپازە پیداجوونی ل سەر ئارمانج و ستراتیجیەت و سیاسەتین هیزین دەستەهلاتدار ب دژی لایەنین دی دکەتن، داکو مەبەستین وان یین سەرەکی ل دوماهیی ب شیوازەکی لۆژیکی و کەتواری دیار بکەتن. ژبەر هندی، ئەف ریپازە ب باشترین ئامراز و پیقەر بو فی فە کولیننی هاتیە دان، داکو هەلۆیستی هەریمی و نیقەدەولەتی ب رەنگەکی زانستی بەینە دیار کەرن.

2. دەرازیەت: سیاسەتا قەرنە کوردان ژلای

حکومەتا عێراقی فە 1975-1988ی

ل سال 1975ی، بەری ئیمزاکرنا ریکەفتنامەیا جەزائیر دناقبەرە عێراقی و ئیرانی دا، ژ ترسین جینوساید و کوشتنی دا، 140 هزار کوردین عێراقی ببون پەنابەر ل ئیرانی. هەرەسا ل 6ئادارا سال 1975ی، راستەوخو پشستی شەکەستنا بزاف رزگاربخوازا کوردی، "شۆرەشا ئەیلولی"، 30 هزار کوردین دی ژترسین سیاسەتا هۆفانە یا حکومەتا عێراقی دا ئاوارەیی ئیرانی بوون. هەرەسا

ژیدەرین زیدەتر بو خودانی فە کولیننی فە دکەتن. دفی بواری دا، مفاين زور باش ژ هەندەک ژیدەرین گریدایی ب هەوە ئەنفالان فە هاتیە وەرگرتن. بو وینە، رپورتین رۆژنامەیا ویلدکات (The wildcat newspaper) لدور جافی ددیدهفان ل هەلەبجە (The Eye Witness in Halabja)، و خەباتا تەخین جفاکی ل عێراقی 1991-1987 (Class Struggle In Iraq 1987-1991)، نامایا دکتورایی یا ستیوارت ئادم میلر Iraqi Kurds: Road to Genocide یا محمد أحسان From Blueprint to Genocide? An Analysis of Iraq's Sequenced Crimes of Genocide Committed against the Kurds of Iraq، هەرەسا نامەیا دکتورایی فە کولیننی دکرێتووکا زوزان ناسر مستەفا، "ئۆپەراسیونین ئەنفالی ل کوردستانی دەرتەنجام و کارفەدان (23 شۆباتا 6- ئەیلوول 1998ی)" و پەرتووکا مایکیل کلسی، "هەلەبجە و ئەنفال لە بەلگەنامە نەیتیە کانی ئەمریکا دا".

دەمان دەمد، رپورتین رۆژنامەیا نیورك تاينز یا ئەمریکی و رپورتەک دەستپکی لدور کیمیابارانکرنا هەلەبجە و چەند بەلگەنامەین نەیتی یین هەوالگییری و هەزارەتا دەرڤەیا یا ئەمریکی یین سالین 1975 و 1976ی، لدور جینوساید و بارودۆخین کوردان ل عێراقی کو بو جارا ئیکدی دەینە بکارئینان. دقان ژیدەرەن دا، بهویری و کویری بەحسی رهین هەوین ئەنفالان ژلای حکومەت عێراقی فە هاتیە بەحسکرنا. هەرەسا بەحسی ئارمانجین حکومەتا عێراقی ژ ئەنفالکرنا کوردان کری یە، لگەل دا ژی بەحسی یاسا، سیاسەت و هەلۆیستی جفاکی نیقەدەولەتی ژ بوویەرین قەرنی

دنه‌نجامدا، دفی هه‌وا را‌گوهاستنی دا، حکوممه‌تا عیراقی پتر ژ 20 هزار کوردان ب ژن، پیر، زارۆکفه ب لوری و زیلان بو باژیرین باشور و نه‌فه‌راستا عیراقی فه‌گوهاستن و کریتین ره‌فتار لگهل نه‌فان کوردان نه‌نجامدا بون(محمد، 2016). ل چریا دووی 1975ی، کومه‌لا پشته‌فانیان گهلین زولمیکری، ل باژیری (گویتنگن)، ویلايه‌تا په‌نسلقینیا لگهل کومه‌لا مافین مروقی ل هوله‌ندا، به‌لافکر بوو ژمارا را‌گوهاستیان گه‌هشتبوو 200 هزار کسان و 116 گوند و باژیرین کوردان ویران بیون. ده‌مان ده‌مدا، حکوممه‌تا عیراقی 25 هزار کوردین ئیزدی ژ شنگالی فه‌گوهاستیون (330-78-0058, Box65, Iran000.1-299,6 October 1975)

ل 6 تیرمه‌ها 1976ی، جفاکی نیقه‌ده‌وله‌تی ب سه‌رکیشیا ریکخراوا نه‌ته‌وه‌ین ئیکگرتی (UN) دابوو دیارکرن، نوکه (UN) یا هاریکاریا 1400 په‌نابه‌رین کورد دکه‌تن، کۆ ل وه‌لاتی سی ئاکنجی بکه‌تن. هه‌روه‌سا تیدا دیارکری یه، داخوازی بو ئوسترالیا، نه‌مسا، که‌نه‌دا، دانیمارک، کۆمارا فیدرالی یا نه‌لمانیا، نیوزیله‌ندا، سوید، سویسرا، به‌ریتانیا و ویلايه‌تین ئیکگرتین ته‌مریکا بو وه‌رگرتا په‌نابه‌رین کورد فریکری یه. سه‌ره‌رای هندی، ته‌گه‌ر نه‌فان وه‌لاتان هه‌میان داخوازا وه‌رگرتا په‌نابه‌رین کورد قه‌بیل کران، دا کورد ژ که‌مپین په‌نابه‌ران ل ئیرانی هینه‌ فه‌گوهاستن. به‌لی لگهل هندیدا، دا هه‌ر عیراق و ئیران ئاسته‌نگان بو پتریا کوردان دورست که‌ن. هه‌روه‌سا (UN) دایه دیارکرن، کورد ئه‌وین نه‌ دقین به‌ینه ئاکنجیکرن و نه دقین ده‌لیقین وه‌رگرتنی ل وه‌لاتی سیی بده‌ستفه بینن. به‌لکو بستی دقین بزقرن وه‌لاتی خو و ب نازادی و ته‌ناهی بژین (330-78-0058, Box65, Iran000.1-299,6 October 1975)

ل 23 ئادارا 1975ی، نیریکی 60 هزار پیشمه‌رگه گه‌هشتن دناؤه‌ناخا ئیرانی دا و راپورتین رۆژنامه‌فانی دایه دیارکرن، لفی ده‌میدا، 40 هزار که‌سین دی به‌ره‌فه سنوری ئیرانی دچوون داکو خو ژ کریرین هۆفانه‌یین حکوممه‌تا ناهندی یا به‌غدا رزگار بکه‌ن. چونکو لفی ده‌میدا حکوممه‌تا عیراقی ئیکسه‌ر ده‌ست ب را‌گوهاستنا ب کۆما خه‌لکی کوردستانی بو باشوری عیراقی ده‌ستپیکر بوو و قرکرنه‌کا سه‌رانسه‌ری ل کوردستانی ده‌ستپیکر بوو (330-78-0058, Box65, Iran000.1-299,6 October 1975).

هه‌روه‌سا ژنه‌گه‌ری فه‌گوهاستنا خیزانین کورد بو باژیرین باشوری عیراقی و عه‌ره‌بکرن ده‌فه‌رین کوردی، ل تیرمه‌ها 1975ی، 3 هزار کوردین دی ئاوه‌رای ئیرانی بوون. سه‌ره‌رای، هندی لیپورینا گشتی یا حکوممه‌تا عیراقی بو کارمه‌ند و سه‌ربازین کورد بین دناؤه‌زگه‌هین وی کاردکرن هاتبوو دریزکرن تا 16 چریا ئیککی یا سالا 1975ی. به‌لی کوردان باوه‌ری ب سۆز و لیپورینا حکوممه‌تا عیراقی نه‌ مابوو. ژبه‌رکو حکوممه‌ت به‌رده‌وام بول سه‌ر سیاسه‌ت و ستراتیجیه‌تین خو بین ژناقه‌رنا کوردان، نه‌خاسمه‌ گرتن، بی سه‌روشوپنکرنا کوردان و پرۆسیسا فه‌گوهاستنی-330 78-0058, Box65, Iran000.1-299,6 October 1975). به‌لگه‌نامه‌ین هه‌والگییا ته‌مریکی دا هاتیه دیارکرن، کوردان خو‌یا کربوو، دفی هه‌وی دا حکوممه‌تا عیراقی پتر ژ 600 زه‌لامین کورد بگومان نه‌ندامیوونا لگهل پارتی دیموکراتی کوردستان، هیزین پیشمه‌رگه‌ی، پارتین نه‌یتی بین سیاسی گرتبوون، حکوممه‌تا عیراقی حکومی سیداره‌دانی بو هنده‌ک ژ وان دهر کر بوو و هنده‌ک ژوان بو ماوی ژ 6 سالان هاتبوون زیندانکرن (PR76100701, November 1976).

حکومەتا عيراقی فه دناقبهرا 1975 تا 1977ی دا، دهينه هژمارتن ب ئیکه مين مهترسیا قركن و پافزکونا گوندين کوردستانی ژ مرۆفان (Shorsh, 2013, 7). ههروهسا دناقبهرا 1976 تا 1979ی، دا حکومەتا بهغدا 51 گوندين سندی و گوليان ل دهقهره زاخو، 156 گوندين ههريمداريا ئاميدی، 97 گوندين دهقهره نيروه و ريکانيان و 60 گوندين بهراوری بالان بو نا 31 گومەلگههين زورهملی فه گوهاستن. ههروهسا 1222 گوند ويرانکر بوون و ئاکنجيان وان بو 31 کومەلگههين زورهملی فه گوهاستبوون (مزویری، 2013، 42). دهه مان دهه مان، دناقبهرا 1976 تا 1979ی دا، پتر ژ 200 کوردان ب نهگهري گومانا نهنجامدا چالاکی، سیاسی ب دژی حکومەتا نافهندی هاتبوون گرتن (Watch, M.E& D.A., 1990, 30).

وهك يا زانايه، هه ر دهه سالان جاره كي ئامارا گهشتي يا ئاکنجيين عيراقی دهاته نهنجامدان. ل سالآ 1977ی، سه ر ژميريا عيراقی هاته نهنجامدان وهك سه ر ژميرياريين بو ری ب زوری خيزانين كوردی كرنه عه ر ب، نه ؤ چهنده ب تايه تي ل كه ركوك و ده قه رين كوردی ل پاريزگه ها مؤسل هاتبوو نهنجامدان. لقی ده می دا، زور ده ست نه خوشی بو كوردان دورستكربوون (Daponte, B.O., Kadane, J.B. and Wolfson, 1997, 1256-1267). له ورا ژ نهنجامی وی سیاستا توندا حکومەتا عيراقی ب دژی كوردان په يره و دكر، ل سالآ 1978ی، حکومەتا بهغدا پتر ژ 700 كه سان گرتن و زيندانكر بوون (Waisy, 2015, 42-48).

لدهستپيكا سالآ 1979ی، ژمارا ئه وان كه سين ژ كوردستانی بو باشوری عيراقی هاتينه فه گوهاستن،

لدزيق بهلگه نامهين ئه مريكي ل 11 چريا دووی يا سالآ 1976ی، 6 كه سايه تين شارهزا بين كورد لگه ل پرؤفيسوره كي (ئامازه ب نافی وی نه هاتيه دان) زانکویا سلیمانی هاتبوون دهسته سه ر كرن و سي داره دان ژلايی حکومەتا عيراقی، ژبه ركو ئه و ب دورستكونا ريخكراوه كا سياسي يا نهيني هاتبوو گونه هباركرن. سي داره دان ل زيندانا كه ركوكی هاتبوو نهنجامدان. لدويق ياساين عيراقی، خيزانين وان هاتنه ئاگه هداركرن بهينه كه له خين خو فه گو هيزن. خيزانين وان ب 200 ئوتؤميليپن جورا و جوړ گه هشتن زيندانی و خويشاندهك كر، بقی چهندي هيزن ئيمناهي ماتپكرن تي دا كر ژبو جي به جيكرنا ياسايی و ئاساكرنا باروؤخين ئاسايشی (0702Z, 1815., 11 December 1976)

ل رؤژا دي قدا، قوتايين ماليين تازيان ب جل وبه رگين رهش وهك نه رازيبوون هاتنه قوتابخانی. دنهنجامدا، حکومەتا عيراقی قوتابخانه گرتن، پشتی هينگی ده زگه هين حکومەتی برياره ك راگه هاند و تي دا ديار كر بو، نه گه ر به رده وامي ب خويشاندها بهينه دان، دي جاره كا فه گوهاستن بو باشوری عيراقی دهستپيكتن فه (0702Z, 1815., 11 December 1976). ههروهسا ل سالآ 1976ی، ده زگه هين هه والگيري و سه ربازی بين حکومەتا عيراقی ده ست ب هافيتن و سوتنا ئه وان په رتووكان كر ئه وين به حسی كوردان تي دا هاتيه كرن. دهه مان دهه مان، سياسه تا فه گوهاستن و عه ربه كرنی ژلايی حکومەتا نافه نديقه به رده وامي بي هاته دان، ل دو ماهيا 1976ی، 300 هزار ب زوری و ئيه انه كرنه بو باشوری عيراقی هاتنه ره وانه كرن. لقيري دشين ئامازه ب هندي بدهين، كو فه گوهاستنا وی ژمارا زورا ئاکنجيين گوندين كوردستانی بين سه ر سنؤري ئيراني و توركيا ژلايی

عیراقی دان پیدان ب عیراقیوونا وان کر و ن ئیرانی دان پیدان ب ئیرانیوونا وان کر بوو (Ahmad,2014, 178).

ل سال 1983ی، سیاسەتا جینوساید کرنی ژلایی حکومەتا بەغدا فە پتر بەرفرەهە دبیت و ئیجاری بەریخودا بارزانیان. هیژین عیراقی دەفەرا بارزان ب تۆندی دورپیچکر بوو و هەشت هزار بارزانی گرتن و بی سەروشوین کرن (Miller,2014, 55). د درێژە پیدانا سیاسەتا خۆیا هۆفانەیا ژنا فەرنا کەلتۆری کوردی، هەر ل هەمان سال دەزگەهین حکومەتا بەغدا، ئەرشیف و بەلگەنامەین سەردەمی عوسمانی، بەریتانیا و بەلگەنامەین حکومەتا شیخ مەهوودی حەفید کۆمکر و هەمی سۆتن (مزویری، 2013، 14-17). ئەو چەندە ژ دەرنەنجامی شەری حاجی ئومەران پەیدا بوو، بقی چەندی حکومەتا عیراقی سیاسەتەک نۆی یا جینوساید کرنا کوردان دەستپکر (محەمد، 2006، 31؛ محەمد، 2006، ه، 13). بیگومان حکومەتا عیراقی چەندین ئارمانج د پەیره و کرنا فی سیاسەتی دا هەبوون بقی رەنگی ل خواری.

1. ژنا فەرنا شۆرەشا سیاسی و چە کداریا گەلی کورد،
2. ئارمانجا سەرەکی یا حکومەتا عیراقی، عەرەب کرنا دەفەرین کوردی بوو، نەخاسە پارێزگەها کەرکوکی،
3. کیمکرنا ژمارا ئاکنجین کوردستانی ب سیاسەت و ستراتیجیەتین جۆرو جۆر،
4. گهورینا ناسنامەیا نەتەوہی یا مللەتی کورد،
5. هەولدان بو ژنا فەرنا کەسایەتین کورد بریکا دیرکر و پچاندانا پەیوەندیین جفاکی دنایەرا هۆز و خیرانین دەفەرین چیاپی یین کوردستانی،
6. هەولدان بو ژنا فەرنا دابونەریت و کەلتۆری کوردی، کو بناغە و بنەماین سەرەکی یین پەیوەندیین جفاکی

گەهشتبوو 700 هزار کەسان. ئەفی راگواستنی و توندوتیژی 1222 هزار دووسەد و بیست و دوو گوند ل پارێزگەهین دیالا، سلیمانی، کەرکووک، دهوک و مۆسل بھۆفە گرتبوون. لگەل هندیادا، گوندین سەر سنۆرین عیراقی و ئیرانی هاتبوون و ئیرانکر و پتریا وان هاتبوون رووخاندن ژلایی هیژین عیراقی فە (Ismael and Saleem,2015,89-109). هەرەسا ل هەمان سال دا، حکومەتا عیراقی بریادا، کۆری زانیاری کوردی، ئەوی ل سال 1970ی، هاتیە دورستکرن بەیتە دائیخست (Waisy,2015,42-48).

دئامارە کا باوەرپیگری دا هاتیە دیارکر، ژمارا ئەوان گوند و باژیرین کوردان یین دنایەرا سالین 1963-1980ی، هاتیە خرابکرن گەهشتبوون 3840 و سەرجمی خیرانین هاتیە فەگواستن گەهشتبوو 221829 خیرانان. بکارینانا چەکی قەدەغە کری، ئالاقین نۆی و بەریالکرنا شەری، بکارینانا بۆمبین ناپالسی و ئافا ژەرەگری ب رەنگەکی زۆر بەرفرەهە و ب شیوازەکی نۆی. هەرەسا تاقیکرنا چەکی هیشووی و چەکی کومکوژ ب دژی خەلکی گوندان. ئەفە ب بەرنامەکی دارشتی و ریکخستی قوناغ ل دویف قوناغی ل کوردستانی هاتیە بکارینانن ژلایی حکومەتا نافەندی فە (مستەفا، 2013، 189).

حکومەتا عیراقی بەردەوامیادیه سیاسەتا خۆ یا جینوساید کرنا کوردان، ب تاپەتی ب دژی کوردین فەیلی، ل نیسانا 1980ی، جارە کادی 120 هزار کەس رەوانە ی سنۆرین ئیرانی کرن. ئەگەرین فی چەندی دزقرن هندی، کو حکومەتا عیراقی ئەو ب هەفولەتین ئیرانی دزانین. تا دوامایا وی سالی ژمارا فەیلین ژ عیراقی هاتیە دەرکرن گەهشتبوون 215 هزار کەسان. بقی چەندی مان بی رەگەزنامە، ژبەرکو نە

په‌نابه‌رین کورد، ئەوین ل ئەورویا رۆژنافا دژین بهیته
خۆشکرن(مزویری، 2013، 14-17).

ل 12 ئیلونا 1984ی، سه‌رۆکی عیراقی، سه‌دام
حسیتی (1979-2006)، په‌یوه‌ندی ب ریفه‌به‌ری
زیندانا (سزاین تاييه‌ت Private Punishments)،
کر و ب په‌یفا نه‌یتی (ده‌سه‌تیبکه، ده‌سه‌تیبکه)، لدویف
حوکمی په‌یفا (ده‌سه‌تیبکه)، فه‌رمانا گوله‌بارانکرن
5هزار که‌سان هاته‌ دان. له‌ورا دی بین، ل سپیدی زیکا
5هزار زیندانی هاته‌ گازیکر و هاته‌ ره‌وانه‌کر بۆ
سه‌ربازگه‌ها (بسمایای به‌له‌لدر)، ل سه‌ر ریکا سه‌لمان
پاک هاته‌ دوریچ کر و ب سه‌دان هزار سه‌ربازین بی
چه‌ک ئینابون ویری ژبو ته‌ماشه‌کرنا پرۆسیسا
گوله‌بارانکرنی(Shorsh,2013,10).

ئه‌فه‌ پرۆسیسا هۆفانه‌ بۆ ماوی ده‌ه رۆژان ل دویف
ئیک به‌رده‌وام بو، هه‌ر رۆژ 500 سه‌د که‌س ده‌اته‌
گوله‌بارانکرن. پشتی هینگی ل سه‌ر خیزانین وان هاته‌
سه‌پاندن هه‌ر ئیک 50ی دیناری عیراقی به‌ده‌تن
حکومه‌تی لجه‌ی وان گولین کورین وان بی هاتینه
گوله‌بارانکرن. ده‌ه‌مان ده‌مدا، گه‌ڤ ل وان خیزانا ژ
هاته‌ کر، نابیتن رپورسمین تازیان ریکیبخن و خه‌لکی
کومبکه‌ن. ئەو 5هزار که‌س پینکه‌هاتن ژ نه‌وان بین ژ
شه‌ری ئیرانی و عیراقی ره‌ڤین و که‌سین لگه‌ل
ئوپۆزیسیونی بوون، هه‌روه‌سا ب سه‌دان کورد، کو
ئه‌ندامین پارتین سیاسی بین کورد بو و هنده‌ک ژ وان ل
زانکویا صلاح الدین قوتابی و مامۆستا بوون (مزویری،
2013، 14-17).

نه‌بتنی حکومه‌تا عیراقی دناڤ سنۆری خۆه‌ دا
خه‌لک جینۆساید دکر، به‌لکو ژ ده‌رفه‌ی سنۆری خۆه‌
ژی به‌لیخۆ ژ خه‌لکی فه‌ نه‌دکر و به‌رده‌وامی دایه
سیاسه‌تا خۆ یا جینۆسایدکرنی. بۆ وینه‌ ل ریکه‌ڤتی 9

بوون. هه‌روه‌سا ئالاقین گرنگ بوون ژبو کونترۆلکرنا
تاکین کومه‌لگه‌ها کوردی،

7. نارمانجا حکومه‌تا عیراقی، ئەو بوو گه‌لی کورد تۆشی
کیشه، ئاریشه و نه‌خۆشبین سه‌خت بین جفاکی،
ده‌روونی و ته‌ندورستی بکه‌تن، داکو کارتیکرنا وان ل
سه‌ر گه‌نجین داها‌تی بمین، ب تاييه‌تی کیشه‌ین میراتی،
ژنخوازی، بیکاری و چه‌ندین کیشه‌ین ژيانا رۆژانه،
8. لاوازکرنا ئابووری کوردستانی بریکا بکارئینا سیاسه‌تا
(سوئنا زه‌ڤیان)، داکو ره‌ز، بیستان و جه‌ین چاندنی ژناڤ
به‌ه‌تن، داکو خه‌لکی کوردستانی نه‌چار بکه‌تن گوندین
خو چۆل بکه‌ن و به‌ره‌ڤ باژیران بچن(دزه‌ی، 2001،
33-37).

دناڤه‌را 27-29 تیرمه‌ها 1984ی دا، کونفرانسی
جیهانی بی (کومه‌لا نیقده‌وله‌تی یا به‌ره‌فانیکرنا زمان،
شارستانیه‌تین ژبه‌ر هیرشان ژناڤ دچن)، ئەوی ل ئیتالیا
هاتیه‌ ریکخستن، تیدا برپاره‌ک بۆ داکۆکیکرنا گه‌لی
کورد ده‌رکر بوو، تیدا دیارکر بوو سیاسه‌تا قورکرنا
نه‌ته‌وايه‌تی، ژناڤرنا که‌لتۆری و داگیرکرنا ئابووری
کوردستانی، ژلای و له‌لاتین کوردستان داگیرکری،
بوویه ئەگه‌ری په‌نابه‌ربوونا سه‌دان هه‌زاران که‌سان بۆ
ناڤ و له‌لاتین جیهانی دا. له‌ورا ئەفی کونفرانسی دا بریار
هاتبوو دان پاراستن و داکۆکیکرنا دا‌بونه‌ریت
و که‌لتۆری نه‌ته‌وايه‌تی بین په‌نابه‌رین کورد ب ستۆی
خۆفه‌ بگرتن. هه‌روه‌سا لدویف به‌ندین ریکه‌ڤتنامه‌یا
ئه‌ورویا یا تاييه‌ت ب مافین مروڤی فه‌ و بیی راگه‌هاندنا
ریکخراوا نیقده‌وله‌تی یونسکو، یا کول 22 چریا دووی
1978ی، ب دژی ره‌گه‌زی هاتیه‌ راگه‌هاندن، ئەفی
کونفرانسی داخواز ژ و له‌لاتین ئەورویا کر، کو ریک بۆ
پاراستن، ریک ب دان پیدانا که‌لتۆری نه‌ته‌وايه‌تی بی

کارووبارین باکووری هاتبوو ئیمزاکرن و کوپەك بۆ بەرپرسی لەشکەری و هیژین ئیمناهیی بین مەزن فریکر بوو و تیدا بریار دابوو کریار و هەلسەنگاندین تۆند ب ژدی خەلکی گوندین کوردستانی بەینە ئەنجامدان. بقی چەندی دۆرپیچە کا لەشکەری یا سەرانسەری یا تۆند دانابوو سەر گوندین کوردستانی. هەرەسا حکومەتا نافەندی، ئاف، کارەب، ریکین هاتنووجونی و پیدفین ژباری بین گرنگ ژ گوندین کوردستانی برین. هەرەسا حکومەتی رەوانە کرنا خۆارنی بۆ گوندان و فریکرنا هەر تشتەکی ژ گوندان قەدەغە کربوون. ئەڤ دەفەرە ب دەفەرین قەدەغە کری دەهاتە نیاسین (AHMED,2016,20) (بئیرە پاشبەندی ژمارە 2).

هیژین حکومەتا نافەندی دفا زارۆکین کوردی ژی ژنافیەن. ژبەر هندی هیژین وی یاریین زارۆکان بۆمب ریژ دکرن و بۆ دەفایتن. ل 10 چریا دووی 1985ی، ل دەفەرا نامیدی یاریین زارۆکان بین بۆمب ریژ کری بۆ زارۆکان هافیتن خوار. دئەنجامدا، دزارۆک هاتە کوشتن. ژبەرکو ئەوان زارۆکان ئەڤ یاریین بۆمب ریژ کری راکربوون (Shorsh,2013,11). هەرەسا هەمان پروسیس ل دەفەرا گولی و سندیان هاتبوو ئەنجامدان (شیلانی، 2013، 224).

لقی دەمیدا، حکومەتا عیراقی گرنگیه زیده ب سیاسەتا خۆ یا جینوسایدی دابوو، لەورا دی بین، دناقبەرا سالین 1984 تا 1985ی، 776 قوتابخانە دائیخستبوون. ل دویف فەرمانا ژمارە (2279) یا ل 1 ئیلونا 1985ی دەرچووی، ریفەبەریا گشتی یا پەروردا هەفلیری بریارا دائیخستنا 200 قوتابخانەیان ل گوندین پارێزگەها هەفلیری دەرکر بوو. دەهەمان دەمدا، لدویف فەرمانەکا نەیتی یا کو ژ ریفەبەریا گشتی یا

حوزەیرانا 1984ی، ، حکومەتا عیراقی ب فرۆکان بۆمبین ناپالم ئوردیگایی پەنابەران ل زیۆه ل رۆژەلاتی کوردستانی بۆمبارانکر بوو، دفی هیرسی دا پیر، ژن، زارۆک و گەنج بەرکەفتبوون. دفی هیرسی دا 42 کەس هاتە کوشتن و 230 ب شیۆهیهکی مەترسیدار برینداربوو. هەرەسا ل ریکەفتی 1 تیرمەها 1984ی، هەمان ئوردیگا بۆمبارانکر و دئەنجامدا، 2 کەس هاتە کوشتن و 14 کەسین دی بریندار بوون (Shorsh,2013,11).

یا زانایە، شوینەوارین دیرۆکی کەلتوری هەر مللەتەکی یە، رادی پشکەفتن و شارستانیەتا مللەتی دیار دکەن. ژبەر هندی، پیدفیه مللەت ل هەر ناستەکی هۆنەری و پیشەسازی دابتن پارێزتن، بو نمونە ل سال 1985ی، حکومەتا عیراقی پەیکەری کاوی ئاسنگەر ل سلیمانی ب تەمامی ویران و خرابکر. هەرەسا حکومەتا عیراقی چەندین کارین شیۆه کاری، هۆنەری و پەیکەر تاشی ل کوردستانی ویرانکر بوون. هەژی یە بیژین، ژنافرن و رووخاندنا شوینەوارین دیرۆکی و هۆنەری پارچەکن ژ جینوسایدکرنا کەلتوری نەتەوهی. حکومەتا عیراقی ئەڤ چەندە ب باشی دزانی، ژبەر هندی ب هووشیاری هایداری ئەقان بۆاران بوون، لەورا هەمی شیانین خۆ مەزاحتبوون ژبۆ ژنافرنا ئەقان بیافین گرنگ. وەسا دیارە هیشتا گرنگییا ئەفی بۆاری کەلتوری بۆ کوردان دیار نەبوویه و هەست بی نە کری (مەزوری، 2013، 14-17).

دینگافین خۆدا ل دور جی بەجیکرنا سیاسەتا جینوسایدی، هەر ل سال 1985ی، حکومەتا عیراقی ب شیۆهیهکی یاسایی بریاردا گوندین کوردی بەینە قەدەغە کرن. ل 29 حوزەیرانا 1985ی، ئەڤ بریارە ژلایی (شادی مەدی صالح)، ریفەبەری گشتی یا

ل نيسانا 1987ئ، فروكهين عيراقئ چه ندين گوند ل باشوري ههوليري لگه ل بومين كيميائي بومبارانكرن . دنه نجامدا ب سهدان كه سين مهدهني ل گونديين باليسان و شيخ وهسان كوشتن(Shorsh,2013,9).

دينگاڤين خود ژبو فركونا كوردان ل كوردستاني، ل هافينا سالا 1987ئ، سهدام حسيني برياردا ژياري ل كوردستاني و ب تايهتي ل گوندان نه هيلتن. ژبه ر هندی رابوو پسماي خو عهلي حهسدن مهجيد يي نافدار ب (عهلي كيميائي ل دهف كوردان)، كره بهرپرسي كارووبارين گشتي يي دهفهرين باكوري. نافبري ههمي دهستهلاتين لهشكيري و مهدهني پيدا بون(Shorsh,2013,10).

ل گولانا سالا 1987ئ، حكومهتا عيراقئ 45 گوند ل دهووروبهري ههله بجه بخرابتين شيوه خرابكر بوون، ئاكنجيين وان يين، كو نيژيكي 110000 كهسان بهره ههله بجه چوو بوون. ههروهسا گهنجيين فان گوندان ژبه ر لهشكيرييا ب زوري بهره ههله دهشت و چيا چوو بوون. خهلكي دهفهري نهبتني ژبه ر شهري دهركه فتيبون، بهلكو بهردهوام دانووستاندن لدور فهديتا ريكه كي ژبو هيرشكرنا سهر لهشكيري عيراقئ دكرن. ههمي دانووستاندن ل دور راوهستاندنا كيارين خرابكرنا حكومهتي بونه كيار (The wildcat newspaper,1989,12-15).

دنه نجامدا، ل 13 گولانا 1987ئ، هيزين گروپين سياسي يين كوردی چوونه دناؤ مزگه فنا ههله بجه دا و گازی خهلكي كر داکو رابن ب ريكخستن سهر هلدانه كي ب دژی هيزين عيراقئ. هينگي مزگهفت دهاتنه بكارئينان، ژبه ركو زور دگونجايي بوو ژبو نه نجامدانا كومبوونين مهزن. نهفه نه تشته كي سهرنجراكيش بوو، ژبه ركو بهري هينگي حهفتيانه

پهروه دا دهوكي ب ژمارا (575)، ياكو ل ريكهفتي 2 چريا ئيكي يا سالا 1985ئ، دهركهفتي، يا پشت بهستن ب بهرنامي نهپي و تايهت لژنا هه مانگيا ئيمناهي دهوكي كرى يا ب ژماره 236 ل 22 ئيلونا 1985ئ دهرجووي، بريارا دائيخستا 208 قوتابخانهيان ل پاريزگه ها دهوكي دهركر بوو(مزويري، 2013، 14-17).

هه ر لفي ماوهي دا، ب سهدان قوتابخانه ل دهفهري ناكري و شيخان، ههروهسا 340 قوتابخانه ل پاريزگه ها سليماني و كهركوكي هاتنه دائيخستن. دهزگههين رژيمي، ماموستا و كارمه نديين نهوان قوتابخانهين هاتينه دائيخستن ئاگه هدار كروون، دماوي ئي سالا خواندني دا نايين بچن سهر كارين خو ، دپينگاڤين خودا، ئاگه هداريا قوتابخانهين پاريزگههين دي يين عيراقئ كروو، كو قوتابيين نهوان قوتابخانهين هاتنه دائيخستن نهوه رگرن(AHMED,2016,20).

روژنامهيا ويلدكات (The Wildcat Daily Newspaper) يا نهريژونا يا نه مريكي يا روژانه، ياكو ل سالا 1889ئ، هاتيه وه شاندن، راپورتهك ل ژبوي نافي، "ديده فان ل ههله بجه"، د ژمارا خو يا (13) يا هافينا سالا 1989ئ، بهلافكري يه (بنيره پاشبه ندي ژماره 3). دئي راپوتي دا هاتيه دياركون، هه ر ژدوماهيا سالا 1986ئ تا دهستپيكا سالا 1987ئ، سي جورين لهشكيري ل ههله بجه بوون، كو نهوي ژي، ئيك، هيزين هوزان، هيزين بهره فانيا وهلاتي، و هيزين قاچاغان (نيچرفانان). پشتي روويدانا شهري دناقههرا هيزين عيراقئ و كوردی دا. د نه نجامدا كوشتنهك زيده پيدا بوو، نهفه هيزه نهچار بوون بهره هه ئيراني بچن داکو هندهك كار و چالاكيبان بوو حكومهتا ئيراني نه نجامدهن (The wildcat newspaper,1989,14-15).

هايدياري پيشهاتين سهخت و دژوار بوون، بهلي نه لگهل ئيراني و نه لگهل عيراقئ بوون، بتني دقبا ب نازاد و تنهائي ل وهلاتئ خو بزين (The wildcat newspaper, 1989, 12-15).

ژلايهكئ ديفه، خهلك ب گرؤپين بچوويك بهرهؤ ئيراني فه دچوون، بهلي هيژين پيشمه رگه ي بزاؤ دكرن، ئەوان ب راوستين. پشتي هينگي د گوت وان، كو: "ئه م دي ههله بجه رزگار كهين فه". ئەفئ چهندي نه دشيا ئەوان كهسين خو ب نشتيمانپه وه ر دزانن ب راوهستين. چونكوئه وان هاريكاريا مروفين زهنگ و مهلايان دكر كو بهرهؤ ئيراني بچن هه مبهري وه رگرتنا بهرتيان. هه ر پوژ هه ليكوپته ر دهاتن و داخواز ژ خهلكئ دكر نارام بن. ههروه سا د داخويا كرن ههله بجه ناهيتن خرابكرن. پشتي بوينا چهند حه فتيه كان، سه ره لدان ل 4 تا 5 باژيري كوردستاني هاتنه روويدان. ژبه ر هندي حكومه تي مزگه فت دائيخستن و كاره با وان ژيري داكو وهك بين ههله بجه نه هين بكارئينان (The wildcat newspaper, 1989, 14-15).

ل 23 حوزه يرانا 1987ئ، عه لي كيمي اي، برياره ك ده ركر بوو و تيدا فه رمانا بو ميارانكرني لگهل هه مي جو رين چه كي گران دگهل چه كي كومكوژ و زه هر كرى ب دژي هه مي ده فه رين قه ده غه كرى دا، نارمانجا سه ره كي ژئ كوشتنا كوردان بوو. نافيري فه رمانا كوشتنا مروؤ و هه مي جو رين گيانه وه ران هه تاكو نه گه ر خهلكئ راده ستئ هيژين حكومه تا ژي كريان دا هينه كوشتن (Shorsh, 2013, 10). حكومه تا عيراقئ بكريارين هؤفانه بين عه ره بكرن و فه گوهاستنا كوردان نه راوه ستيا بوو، بهلكو دنافه را سالي ن 1987-1988ئ، ب تو ندي هيرش كره سه ر چهندين گوند، باژيري كوردستاني و چه كي كومكوژ بدژي كوردان

مهلايان به حسي كر يارين كوميونستان دكرن. ژبه ر هندي هه مي ته خي ين جفاكي بين ههله بجه هايدياري فئ ره وشئ بوون، ژبه ر هندي ل شه فا 13 گولاني هه مي مان هووشيار ژبو ري كخست و دانوستاندان ل دور سه ره لداني (The wildcat newspaper, 1989, 12-15).

ريژه كا زور ژ خهلكئ بخو چهك هه بوو، ههروه سا پتريا وان ئەو بوون بين دنافه هيژين هوزان دا، هه ميان زور حه زدكر ب دژي هيژين عيراقئ رابن. هه مي ته خي ين باژيري پشكداري د سه ره لداني دا كر بوو، ژن، زه لام و زا روكان. هه ميان پي كفه دگوتن: "سه رباز براي ن مه نه و سه دام دوژمني مه يه". ژلايي خو فئه، هيژين عيراقئ، ئەوين هاتين ههله بجه ب كيم و زي ده يفه ديار كر بوو، كو: "ئه م بين هاتين هنارتن دا هه وه بكوژين، بهلي ئەم فئ چهندي ناكه ين. ئەفجا هيقيدارين ژ فيري هه رن" (The wildcat newspaper, 1989, 14-15). بهلي خهلكئ ره تكر جهين خو به رده ن و سه ربازين عيراقئ پالدا ن بچن دنافه سه ره لداني و پي كفه ب دژي رژي ما به عس ده ست ب سه ره لداني بكه ن.

ل گولانا 1987ئ، هيژين حكومه تا عيراقئ ژ باژيري هاتنه ده ركرن. خهلكئ باژير كونترول كر، پوليس و هيژين له شكه ري به رهؤ جهين نه ديار چوو بوون، بتني دشيان له ر تانك و زريپوشان خو بلقين، لفئ ده مي دا فروكي ن هه ليكوپته ر ل ده ورو به ري ن باژيري دزفري ن و داخوازا تنه اي و نارامي هه مبه ري دوژمنان دكر، شه ر هيدي هيدي به رهؤ باژيري دچوو و هيژين ئيراني به رهؤ باژيري دهاتن. باژيري ب به رده وامي ژلايي هيژين ئيراني فه دهاتنه تو پيارانكرن. دئه نجامدا، زياني ن زور خراب ب خهلكئ كهفتن و ژماره كا زور ژ خهلكئ هاتنه كوشتن و بريندار كرن. هينگي كورد هه مي

دئەنجامدا حکوومەتا عێراقی دھوین خۆ یین ئەنفالان دا (بئیرە پاشبەندی ژمارە 4) یین دناقەرا شۆبات تا ئیلونا 1988ی، ب دژی کوردان ئەنجامداین، نێزیک 1500 ھزار گوند و باژیر خرابکرن، ھەرەسا ژێدەرین ئافی وە کانی، کاریز و بیر ھاتنە تێکدان و خرابکرن. دھەمان ھیرشین حکوومەتی دا رەز، باغ و بیستان ھاتنە سۆتن، 750 ھزار کەس ژ ئاکنجین گوند و باژیرین کوردی بو ئوردیگاین زۆرەملی ھاتنە فەگواستن(مزویری، 2013، -17). ھەرەسا ل چریا ئیک 1988ی، حکوومەتا عێراقی قەیسەریا سەنتەری باژیری سلیمانی ب تەمامی سوت و ریزین دوکانین دھورووبەری وئ ھەمی سۆتبون(مزویری، 2013، 14-17).

لگەل ئەف جۆرین سیاسەتین ل سەری ھاتینە شۆرفە کون، حکوومەتا عێراقی چەندین جۆرین سیاسەتین ئەشکەنجەدانی ب دژی کوردان بکارئینا، لقیری دشین بکورتی دیار بکەین:

1. سۆتن : ب ناگری، تیزا، کەرەب، پەنزی، تۆپ، تەیارە و کەرەستە کییمیایی.
2. ھەلکێشان: نینۆک، ددان، چا، دەست، بی، رەھ، سمیل
3. ھەلاویستن: ب دەستان، سەری، گەزیان، سینگ
4. گەرم: گەرمکرن ژۆران ل ھاڤینی، ھیلان ل بەر رۆژی، نێزیکرنا ناگری
5. سەرما: سارکرن ژۆران ل زفستانی، ھیلان ل سەر بەفری، رويسکرن ل بەر سەرما، ئا پیداکرن ل سەر بەفری و کرن دنا سەرکەران دا.
6. پیساتی: جھین پیس، خوارنا بھین گەنی، جل و بەرگین نەشویشتی، پیقە میزستن، ھاڤیتنا پیساتی دنا گرتیان دا و ھیلانا پیساتی دنا جھین گرتیان دا .

بکارئینا بوو. باژیری ھەلەبجە باشترین بەلگە یە بو فی چەندی، ئەف باژیرە ل 16 نادارا 1988ی، ھاتبو کییمیابارانکون. دئەنجامدا، زێدەتر ژ 5 ھزار کەس ژ زارو، ئافرەت، پیران بوونە قۆربانی و بەزاران کەس توشی نەخۆشیین جۆراوجۆر بوون و کارتیکرنا فی ھیرشا ھۆفانە بەردەوام ل سەر خەلکی ما (The wildcat newspaper, 1989, 14-15).

ل 24 تەباخا 1988ی، ژ ئەنجامی ھاتنا ھیرەکا زۆر و کرئ گرتین رژیم بە عس کو سنوری سالوخەتدان و ژئ گوتنی بری بوون، ئیدی جەماوەری گوندین رزگارکری و جەماوەری شورەشی نەچاربوون دەست ب فالاکرنا گوندین نێزیک جادین گشتی و لژی کۆنترۆل لەشکەری دا بکەن، ھەر ژ گوندین دکەفن سەر جادا گشتی (دھوک، سەرسنک، نامیدی، شیلادزی) و ژلایەکی دویقە بگرە ژ (زاخو، باتیفا، کانی ماسی) (توڤی، 2006، 18-19).

لرئیکەفتی 25 تەباخا ھەمان سال، سی رۆژا بەری دەمژمیر سفرا حکوومەتی بو ھەوا خودانایی، ل دەمژمیر(6:20) خۆلەک، رەفەکا فرۆکەیین رژیم بە عسیان ھاتن سەر کوردستانی(شیلانی، 2013، 225). و ئیکەمین پینگا چەکی کییمیایی و گازین قەدەغە کری (سیانید و خەردەل) داریتن سەر چەندین خەلکی گوندین کوردستانی ژ وانژی گوندین (ئیکمالی و گەلیی بازی) ل دەفەرا بەرواری بال و گوندین (وەریمی و ئیکمالا خابیری و برجینی) ل دەفەرا دوسکیان و گوندی (بارھولی) ل دەفەرا گولیان و گوندی (تویکا) ل دەفەرا سندیا و گوندین (گوزی)، گەلیی گەرەگوھ ل و بەرگاریان) و لدەفەرا ریکان (توڤی، 2006، 18-19).

3. تەوهری ئێکی: هەلۆیستی کوردان بۆ ل دۆر قەرنا نەتەوهری کورد
- کوردین عێراقی ب شیوەیه کی گشتی ل ژیر سیاسەتا هۆقانه یا دەستەهلاتا حکومەتا عێراقی ب تەمامی هاتبوون بی دەنگ کرن، هەر لدهستپیکا هاتنا حزبا بەعس بۆ سەر دەستەهلاتی و گەشە کرنا دەستەهلاتا وی، سەرانی وی شهیداین سەرکوتکر و بنبر کرنی بووینە. هەر بقی بنبر کرنی، سەرانی بەعسیان هەولداینه بۆ پراکتیزه کرنا سیاسەتا سەرکوتکر و ئینادەرا وی ژ جهین فەشارتی بۆ ناؤ کوچ و کولانین جفاکی عێراقی، ژبه رکو بەری هینگی سەرکوتکر ب شیوەیه کی نهینی دهاته ئەنجامدان و نه دهاته ئیخست بۆ ناؤ مال و پەیه وندیین جفاکی دا(مستەفا، 2013، 189).
- به لی لدهمی ل 17 تیرمه ها 1979ی، رژیما بەعس ب سەرۆکاتیا سەدام حسین هاتیه سەر دەستەهلاتی ل عێراقی، ئەؤ سایسه ته دناؤ ژيانا رۆژانه یا خەلکی عێراقی دا پەیره و کر بوو. بقی چەندی ديار ديبتن، دريژە کيشان و ب ئەزموونبوونا حکومەتا عێراقی دفی بيافی دا، بۆ ئەگەری هندی ئەنقال ژي بته پشکه کا دی ژ سياسەتا ژەنگرتی یا رژیما بەعس بۆ بەرەهەمئینان و زیندیکرنا بیدەنگی دناؤ کوردان دا(Amad,2014,175).
- حکومەتا عێراقی ب سياسەتین خو یین توند و تراژدی بزافکرینه جفاکه کی بیدەنگ دورستبکەتن، دناؤ فی جفاکی دا چ کەس، لایەن، کەنالیین راگەهانندی نەدشیا ژ چوارچووفی وی بیدەنگی دەر بچن و بانە چەقە کی ساده بۆ لقان و وەرار کرنا رهوتە کا زیندی یا کو بەر دەوام بەرسف هە ی ژبو کيشه، ئالۆزی و توخین مەملانی، دهمان دەمدا، ببایه دەلیفەك ژبو پەیدا بوونا پەشیمانی و سەخلەت بوونا پرۆسیین دەستەهلاتی. ژبه رکو لدویف هزر و بیرین حکومەتا بەعس، چەؤ
7. گیانەواران: ئەشکەنجەدان ب سەیان، مار، دوپشک، کیز، سیسەرک، مشک، پشیک، هەسپ و رشک
8. دەیان: ب قوتناخی تەفەنگ، دەبانجە، سونده، کیقل، قامچی، داری حەزیرەران، شەق، مست و پەین
9. گیردان: گیردان ب دنگانفە، داران، ستۆین، دەست، پی، ئەندامین میز کرنی و چافان
10. جە: جەین تەنگ، تاری، نەبوونا جەین هەوایی و گرنا د جەین دەست ئافانفە
11. تیەنی و برسیرن: هیلان بی نان و ناؤ بۆ ماوه پی چەندین رۆژان
12. دەنگ: ب دەنگی بلند، هەوار کرن ل بەر گوهی و بلند کرنا دەنگی مۆزیک
13. بهین: بهینا پیساتی، بهینا میزی، بهین گیانەوهرین مری، خوارنا خرابی، کیمیایی و ژههره یان
14. برین: برینا ئەندامین لەشی وهك دەست، تل، گوه، پی، ریە، گەزی، زمان، ئەندامی میز کرنی و سینگ
15. نەزۆکی: خەساندن، دانا دەرمانی نەزۆکی، دەرئینان و پەقاندنا هیکان
16. دەرمان: ئەشکەنجەدان ب دەرزیان، حەپک و دەرمانین جۆراو جۆر
17. نفستن: قەدەغە کرنا نفستی
18. راکرن و هیلانا ژ پیقە: هیلانا ژ پیقە بۆ ماوه یه کی زۆر دريژ و رینشتنا بەره فاژی
19. ئاخفتنین گریت و ناموس: گریتکرنا شەرف، کەرامەت و پیروزیان
20. پەرستن: قەدەغە کرنا نفیژ، کارین پەرستی و ئایینی
21. بزمار، شوشە و بزمار: ریشتنا بزوری ل سەر بزمار و شوشەین شکەستی
22. خوئی: بریندار کرنا ئەندامین لەشی و خوئی پیداکرن(مزویری، 2013، 14-17).

حکومەتا بە عەس تیکەل بکەن. ب بەر دەوامی ترس وەك بناغەکی سەرەکی یی مراندنا هەر ویرە کیهکی دناڤ پیکهات، دەزگەهین پەرورەدە، فیکرن، راکه هاندن، یاسا و دەزگەهین دەولەتیدا دووبارە دکرڤه، هەر وەسا برژدی کارکری یه هەمیان بیخه دبن خزمەتا سیاسەتا رژیما بە عەس دا، ئەوا وی بریڤه دبر (Amad, 2014, 176). بقی چەندی ژماره کا زورا کوردان ب پاره و دەستکەفتان دەرژەو هاندیا خودا راکیشان، دەهەمان دەمدا، یه کین لەشکەری یین کریگرتی (جاشان)، ژئ دورستکر بوون داکو پشکداری د وی سیاسەتا رژیما بە عەس پیرابوی دا بکەن. بیگومان، هەگەر ئە ژمارا زورا کوردان پشکداری تیدا نە کر، ب هیچ رەنگه کی ئەوا مەبەستا بە عەسیان دڤیا بدەستڤه نە دهات. دەهەمان پینگاڤ دا، ب ئەوی دەستەهلاتا بناڤ بو دەڤه رین کوردی هاتیه دانانن لدهمی هاتنا شان دین جفاکی نیڤدهوله تی دهاتن دەڤه ری، حکومەتا عیراقی بو وان خویا دکر کو ئەڤ کوردن و دەولەتی چو ب سەری کوردان نەئینایه (سەنگاوی، 2007، 20).

د ماوی شەری عیراقی لگەل ئیرانی و هەوین نەنفالان، رژیما بە عەس گوند و باژیر ژئیک دیر کربوون، تا وی رادهی کەسی ئاگه ژ کەسی نە ما بو. لدهمی حکومەتا عیراقی ب فرۆکین هەلیکۆپتەر دەڤه را گەرمیان جینوسايد دکر. دەهەمان رۆژ دا، ل قەشقولی و دۆکان تشته کی دیت ل دهاتە ئەنجامدان. ئانکو ژلایه کی ڤه کورد دهاتنه جینوسايد کون و ژلایه کی ديقه، کوردان داوهت و ئاههنگ ئەنجامدان و مژوبلی کارین خو یین رۆژانه بوون (مستەفا، 2013، 191).

ژ رووی راکه هاندنی ڤه، سەردەمی هەوین نەنفالان دا، جیهانا راکه هاندنی نەوهك ئەڤرۆ بوو یا کو تیدا

چەنده ب هەستیارترین یاخیوون و دیرکەفتن دهاته هژمارتن ژ کەلتوری دەسهلاتا رۆژهلات ب گشتی و رۆژهلاتا نافین ب تايهتی (مستەفا، 2013، 190).

دەزگەهین راکه هاندنی یین حکومەتا عیراقی بزافکرینه رووی راستی یی تاوانیت خو ژ رایا گشتی یا عیراقی و جفاکی نیڤدهوله تی ڤه شیرتن، بو هندی نیشان بدەتن، کو ئەڤ هیرشه بتنی بدژی تیکدەر و پشتەفانین ئیرانی یه، لدهستپیکي لدهمی هەر دوو هەوین نەنفالان یین ئیکي و دووی ژئ بتنی 20 گوندین کوردی یین هیرش کری یه سەر ئینابوون ژبو بەرتەنکرنا رووبه ری ڤی تاوانی و کریارین نە مروڤایه تی یین رژیما بە عەس. لریکەڤتی 10 ئیلونا 1988ی، وەزیری بەرهانیا عیراقی راکه هاندبوو چ بەلگه نامامه لیهر دەست نین، کو ب سەلمین گاز ل دەڤه را چیاپی (کوردستانی) هاتیه وەشاندن. چونکو بکارئینانا ل دەڤه رین چیاپی نەیا گونجایه (Amad, 2014, 176).

رژیما بە عەس ب سیاسەتەك ریکخستی کورد ڤه دگوهاستن و زیندی، بنهیتی ل باشوری عیراقی بن ئاخذکون، وەسا بو رایا گشتی یا جفاکی نیڤدهوله تی دکر کو کیشه یا کوردی پلانه کا ئیمپریالیزی و جو هیانه. بو نمونه، رۆژناما رایا گشتی (الرای العام) یا کویتی گوتارهك بەلاڤکر بوو و تیدا دیارکر بوو 80 سەربازین کورد چووینه فلسنتی داکو بهینه مەشقون ژلایی ئیسرایلی ڤه. بقی چەندی هەر زیکا حکومەتا عیراقی ئەڤه ب دەلیڤه زانی و پرۆپاگەندە یین بەرفره ل دور ڤی چەندی بەرفره دەستپیکون (مستەفا، 2013، 190).

یا زانایه، حکومەتا عیراقی بە عەس بزافکرینه کوردان ل ژیر دەستەهلاتا حکومەتا نافەندی دا بیدەنگ بکەتن، پتریا وان لگەل سەرباز، چاش و ديقه لانکین

ئەمریکا کر و دانوستاندن لگەل چەند ئەندامین کونگرسی ئەمریکا کرن، نافیری ب وان راگەهانددبوو کو سەرکردایەتیا کوردی چەندین پێزانین ھویر و بەلگەنامە ل دور سیاسەت عێراقی، ئەوا یی سەرکوئەکر ن ژ شەری، ژ نافیری، بکارئینانا چەکی کومکۆزی و چینوسایدکرنی. ئەندامین کونگرسی دابوو دیارکرن، کو حکومەتا ئەمریکا زۆر پێنەخۆش کو حکومەتا عێراقی چەکی کومکۆز بدژی کوردان بکارئینتن و دی ھەمریکا ھەلۆیست بەرامبەری قی سیاسەتا بەرامبەری کوردان دەیتە بکارئینان ھەبتن. ھەروەسا ل ھاڤینا 1988ی، تەلەبانی 40 فلمین دۆکیومنتی ل دور پێشھات و کاودانین کوردان ل باژیرین بۆن، لەندەن، پاريس نیشان دان (ئیحسان، 472، 2017).

ھەروەسا ل 8 تەباخا 1988ی، مسعود بارزانی (1946-)، ل پێش سەرکردایەتیا بەری کوردستانێقە، نامەیک بو سکرتری ریکخواوا نەتەوین ئیکگرتی (UN) و نافەندین دی یین رایا گشتی یا جیھانی فریکر بوو و تیدا داخواز کر بوو، " گفاشت ل سەر حکومەتا عێراقی بەینەکرن کو بکارئینانا چەکی کیمیاوی و شەری جینوسایدی ل کوردستانی ب دوماھیی بینتن، داخوازی ژیکەتن کیشەیا کوردی ب ریین ناشتی دچوارچووقی کۆمارا عێراقی دا چارەسەر بکەتن" (مستەفا، 2013، 191).

ھەروەسا لەمان رۆژ دا، مسعود بارزانی، وەك نۆینەری بەری کوردستانی نامایەك بو سەرۆکی ئەمریکا، رۆنالد ریگنی، میخائیل گۆرباچوفا، سەرۆکی ئیکەتیا سۆقیەت، شازی قۆلیبی، ئەمبنداری گشتی کۆمکارا عەرەبی، موعەمەر قەزافی، سەرۆکی لیبیا، حافز ئەلئەسەدی، سەرۆکی کۆمارا عەرەبیا سۆریا ھنارتبوو و تیدا داخواز ژیکر بوو کو گفاشتین بەلەز

بۆیەرك بچووك تیدا روویدەتن ھەر دەھمان خۆلەك دا جیھانی ھەمی پێ ناگەھدار دبیتن. لقی قوناغا سەخت و دژواری چەند بەلا فوگە کین کیم و چەند بنگەھین رادیۆان ل دەقەری ھەبوون، کو ھیزین کوردستانی دشیان بریکا وان ھندەك ژ ئیش و نازارین مللەتی کورد ل عێراقی و ئەو سیاسەتا حکومەتا عێراقی لگەل وان پەیرەو دکەتن بەلا فوگەتن، بەلی کارتیکرن و بەرفرەھیا بەلا فوونا وان یا سنۆرداری کریبوو (مستەفا، 2013، 190) و پتریا خەلکی ناگەھ ژئ نەبوو، ژبەرکو لقی دەمیدا خەلکی کیم رادیۆ ھەبوون، ھەروەسا خەلک ل گوند و دۆلان دا دژیان ژ ترسین ھیزین حکومەتا عێراقی دا.

سەرەرای ئەوان بزاقین حکومەتا عێراقی بو بیدەنگکرنا کوردان دنا ف عێراقی دا ئەنجامداین. نەگەشتیە چوو ئەنجامین وی دثیان. ژبەرکو سەرکردایەتیا کوردی ژئ ژلایی خۆقە، ب ھەر ریکەکا ھەیی بزافکرینە کیشەیا کوردی بگەھینن جفاکی نێقەدەولەتی، ل نیسانا 1988ی، سکرتری گشتی یی ئیکەتیا نشیمانیا کوردستانی و نۆینەری بەری کوردستانی، جەلال تەلەبانی، سەرەدانا واشنتۆن کر و لیستەکا پیکھاتی ژ نافین 3000 گوندین کوردان، ئەوین تا وی رۆژی ھاتنە خرابکرن لگەل خۆ بر بوو، دەھمان دەم دا، دانەیک ژقی لیستی دابوو (ریچارد شیفتی)، ھاریکاری وەزیری دەرفە یی ئەمریکا بو کارووبارین مافین موقی (لاری بوب) ریفەبەری کارووبارین باکوری کەندافی ل نقیسینگەھا رۆژھەلاتا نافین (نیریک)، ل وەزارەتا کارووبارین دەرفەیا ئەمریکا (ئیحسان، 472، 2017).

دپینگاقین خۆدا، ل 16 حوزەیرانا 1988ی، جەلال تەلەبانی وەك نۆینەری بەری کوردستانی سەرەدانا

ئیکیگرتی (UN)، نافبری تیدا ئەف خالین لخوازی داخواز کر بوون.

1. داخواز ژ حکومەتا عیراقی بەیتە کرن بزیتین وەخت سیاسەتا خۆ یا پری مەترسی یا قوکرنا مافین مروفی و ئازادیی رابگریتن، هەروەسا ئەو کەسین ل سەر سیاسەتی هاتینە گرتن بەیتە ئازاد کرن.

2. داخوازی ژ حکومەتا تۆرکیا بەیتە کرن ریکی بدەتن، وان ژن، زارۆ و زەلامین کورد بین ژ قوکرنی رزگار بووین بچنە دناؤ سنۆری وی و ریکی بۆ هەنارتنا هەفکاری و ئالیکاریین مروفایەتی بۆ برینداران فە کەتن.

3. پالدا نا ریکخوا و دەستەین مروفایەتی بۆ پیشکیشکرنا ئالیکاریین مروفایەتی بۆ زیان فیکەشتیین چە ککی کیمبای و شەری جینوسایدی.

4. بلە ز داخواز ژ حکومەتا حکومەتا عیراقی بەیتە کرن کو بکارئینانا چە ککی کومکوژ و شەری جینوسایدی ل کوردستانی راگرتن (مستەفا، 2013، 194).

ژ لایە ککی دیفە، ل 25 تەباخا 1988ی، مەسعودی بارزانی، پیش سەرکردایەتیا بەرەیی کوردستانی بۆ وەلاتین عەرەبی هەنارتبوو و تیدا دیارکر بوو، " ب درێژاها دیروکی مللەتی کورد بگەل براین خۆ بین عەرەب ب ناشتی ژیاہ و کوردان پشکداری د شارستانیەتا ئیسلامی دا کری یە. ل دەمی مەترسیدارترین چاخی دیروکا رۆژەھەلاتا نافین دا کوردا، ب سەرۆکاتیا سەلاحەدین ئەبۆبی ل پیشیا بەرەفانیکەرین گیانی خەلکی دەفەری و رەگەناما وان دژی شەرین خاچ پەرستان راوەستیانە... کوردان پشکدارییە کا بەیتە دناؤا کرنا دەولەتا عیراقا نۆی دا کری ل سەر وی بنەماہی، کو کورد ب هەمی مافین خۆ بین نەتەوہی بگەھن و مللەتی عیراقی ژ دوو نەتەوہین سەرەکی پشکدەیت و

بئێخە سەر حکومەتا عیراقی داکو بکارئینانا چە ککی کومکوژ و شەری جینوسایدی ل کوردستانی عیراقی راوەستینن (مستەفا، 2013، 191).

دینگاڤین خۆدا، ل ریکەفتی 14 تەباخا 1988ی، مەسعود مستەفا بارزانی نۆینەراتیا بەرەیی کوردستانی نامەیدە کادی ئاراستەیی هەمی دامو دەزگەھین نیقەدەولەتی، هیر و ریکخواوین دیموکراسی، مروفایەتی و رایا گشتی یا جیھانی و تیدا دیارکر بوو پشتی راگەھاندنا رازیوونا وەلاتی ئیرانی ب بریارا ئەنجومەنی ئاسایشا نیقەدەولەتی یا ژمارە 598ی، حکومەتا عیراقی هەمی شیانین خۆ بین لەشکەری ب دژی مللەتی کورد ئیخستینە کاری و هیرشین بەرەرە کرینە سەر دەفەری کوردستانی عیراقی. لەو را نافبری داخواز ژ ئەوان کر بوو ئالیکاریا گەلی کورد بکەن، فشاری بئێخە سەر حکومەتا عیراقی بۆ راوەستاندا شەری جینوسایدی بدژی مللەتی کورد، کو هەمی جوړین چە ککی وە کچە ککی کومکوژ، ئەوی ل جیھانی فەدەغە تیدا بکارئینابوون (ئیحسان، 2017، 477).

ژ لایە ککی دیفە، پارتین سیاسی بین کوردی ژ ل دور سیاسەتا رژیما بە عس بیدەنگ نەما بوون، لەو را 28 تەباخا 1988ی، پارتی دیموکراتی کوردستان، راگەھاندنە بە لافکر بوو و تیدا جیھان ئاگەھدار کر، کو تراژیدیە ک مروفایەتی بۆ 150 ہزار کەسان ل چیا بین سنۆریین عیراقی و تۆرکیا بریفەنە (Amad, 2014, 177). دەھمان دەمد، ل 29 تەباخا 1988ی، مەسعود بارزانی، بنافی سەرکردایەتیا بەرەیی کوردستانی نامەیدە ک لدور بکارئینانا چە ککی کومکوژ بدژی کوردان و شەری جینوسایدی ل عیراقی، ئارستەیی سکریتیری گشتی یی ریکخواوا نەتەوہین

بەرهی کوردستانی و مروفايه تي داخواز ژ مللهت، حکومەت، ریکخراوین سیاسی و جفاکی، مروفايه تي و هزرانی عەرەب کر، کو فشاری بیخه سەر حکومەت عیراقی، بو روهستاندا هیرشین هوقانه ب دژی مللهتی کورد و سیاسەت قوکرنی (ئیحسان، 2017، 478).

ل نیسان و گولانا 1988ی، قوتایی کورد ل فەرەنسا ب چەندین چالاکیان رابوون ژ وان بە لافکرنا بەیاننامەکی ب هەر دوو زمانین عەرەبی، فەرەنسا و تیدا بەحسی تاوانین حکومەت عیراقی ئەوین ب دژی مللهتی کورد ئەنجامداین کربوون، هەرەسا یاداشتەک پیشکیشی وەزارەت دەرفەیا فەرەنسا و ریکخراوین نیفەدهولەتی کر بوون، بو هندی فشاری بیخه سەر حکومەت عیراقی هەمبەری ئەوان تاوانین ب دژی کوردان ئەنجامداین (Amad, 2014, 177).

ل 23 گولانا 1988ی، شاندهکی پارتی دیموکراتی کوردستان بەرهف نقیسینگەها نەتەوهین ئیکگرتی ل نیویورک تائمز و چەندی دانوستاندن لگەل لیژنین ریکخراوا مافین مروفی کرن و داخواز ژ جفاکی نیفەدهولەتی و ریکخراوین مافین مروفی کر بیدەنگیا خو هەمبەری ئەوان تاوانین ب دژی کوردان هاتینە ئەنجامدان و ئەو نەخشی رژیما بەعسا سەدامی بو نەهیلانا کوردان ب ئیکجاری بشکین. دەهەمان پینگاقتین خودا، ل 8 ئیلونا 1988ی، نۆینەری 35 ریکخراوین قوتایی کورد، ل بارەگایی خاچا سورا پۆلونی ب دژی تاوانین حکومەت عیراقی ب مانگرتنی رابوون (مستەفا، 2013، 196).

هەرەسا ل 10 ئیلونا 1988ی، ب سەدان قوتایی کورد ل بەریتانیا خویشاندانەک کر و بەرهف بالیوزخانەیا عیراقی چوون داکو فشاری بیخه سەر حکومەت

ب برایی دژین و چ رۆژەکی ژ رۆژان ل سەر بنەمای گەلی پیکدادن دنایهرا وان دا پەیدانەبووینە. بەلی سیاسەت حکومەتین عیراقی یین ئیک ب دویف ئیک، ب تايهتی سیاسەت حکومەت نەو، تشتەکی دیت بوو، دەستەلاتا نوکە ل سەر بنیاتەکی تاکانە هاتیە دانان و دەستەلاتا گەلی عیراقی ب عەرەب و کوردە نەهیلانە...، سیاسەت وان کورد پالداينە چەکی بەهنگرن، هەر ژ سالاً 1961ی، بو هندی بەرهفانی ژ هەبوون و کەرەمەتا خو بکەن، ئانکو بەری شەری عیراقی و ئیرانی پەیداییت. پشتی ئەف شەره پەیدابووی رژیما عیراقی هەولدانین خو بو تیکدانا کوردستانی سقک نەکرن، ئەو کوردستانا بوو پەیدانا شەری ل بەری و هەتا پشتی شەری عیراقی و ئیرانی ژی (مستەفا، 2013، 194).

دینگاقتین خودا ژبو شوفا کرنا پیشهاتان لدهفەری، مەسعود بارزانی دیار دکەت: پشتی حکومەت عیراقی ب چەکی کلاسیکی سەرکەفت نەئینایی دنەهیلانا شۆرهشین کوردی دا، چەکی کیمیايی ب شیوهیەکی بەرفهه ب دژی کوردان ل هەوین ئەنفالان دا ل سالاً 1988ی، بکارئینایە، قوربانین وی گەهشتینە هزاران کەسان... حکومەت عیراقی 4000 هزار گوندین کوردستانی تیکدان و نیزیکی 2 میلون کوردان کر نە دنای سەربازگەهین زۆره ملیدا. هەتا فی دەمی نیفا رووبەری کوردستانی هاتبوو عەرەبکرن...، مانا حکومەت سەدان حسینی و بەردەوامیدان ب سیاسەت قوکرنا مللهتی کورد، نە ب تنی دی زیانی گەهینتە کوردان، بەرهفاژی، بو ناؤ و دەنگی عەرەبان بخوژی نەباشە، دی تۆشی مەترسیی کەتن و گەفی ل ئاسایش و سەربەخوییا دەفەری هەمی کەتن. ژبەر هندی، مەسعود بارزانی، بنافی مللهتی کورد و بنافی

4. تهوهري دووي: ههلويستي دهوله تين ههريمي ل
دور قركرنا كوردان

رؤژنامهيا ويلدكات (The Wildcat Daily Newspaper) دايه دياركرن، ل گولانا 1987ئ، هيزين حكومهتا عيراقئ ب تانك و زريوش بههفكاريا ههليكوپتهران بهرهؤ باژيري ههلهبجه چوون. هندهك ژ هيزين كوردي هيرش كره سهر تانكان و ناگر بهرداي. لهوړا، ههليكوپتهران باژير توپيارانكر و خهلك رهفيوو. پشته هينگي، هيزين ئوردني باژير كونترولكر. دنهجمادا، ب سهدان خهلك كوشتن. ل رؤژا پاشتر، نانكو ل 14 گولانا 1987ئ، نيزيكي 200 كهسان هاتنه گرتن و هندهك ژ نهخوشخانهئ هاتنه گرتن و ههمي ب ساخي سوتن. پشته 5 رؤژان ژ دهسپيكرنا سهرهلداني، حكومهتا عيراقئ، نهو جهئ سهرهلدان لي روويدايي ب تهمامي خرابكر، ههروهسا كهلهخين مريان كرنه دخانين بومبريژكري فه. دنهجمادا، ژمارهكا نيكجار زور خهلك هاتنه كوشتن (The wildcat newspaper, 1989, 14-15).

ههروهسا رؤژاناما ويلدكات دايه خوياكرن ژ نهجمي هاتنا هيزين ئيراني بو دهفهرين كوردي ب تايهتي ههلهبجه، ل 13 نادارا 1988ئ، حكومهتا عيراقئ بومين كيميائي لههلهبجه دا بوون. چوو ژ هيزين ئيراني و پيشمهركهئ نههاتنه كوشتن. ژبهركو هيزين ئيراني، ل رؤژا بهري بوويهري يان ل سپيدههيا ههمان رؤژ ژ باژيري دهركهفتبون. بهلي هيزين پيشمهركهئ مابوون دهوروههري باژيري و هندهك ژ وان ماسك دابوو بهر دهؤ و دفين خو (The wildcat newspaper, 1989, 12-15).

نيك ژ ديدنهفانين في بوويهري دايه دياركرن: " نهه بهرهؤ بنداقئ فه چووين دكو بهرهؤ لايئ دي لي چادي بچين. بهلي پشته بوريا نيف دهمزميوي، نيزيكي بيست

عيراقئ شهري جينوسايدئ ب دزي مللهتي كورد راگرتن. دههمان دهمد، ل 12 ههمان ههيف، 21 كوردين تانكجيئ لهندن ب سهر كومپانيا فروكهفانيا عيراقئ داگرت. دپتگافين خودا، كوردين نهوړوړا بهردهوامي دا خرهفهبوونين خو بين نهرازيبووني، لهوړال 13 ئيلوني، كوردين پهناهر ل وهلاتين نهمس، سويسرا، هندهك ژ ئلمانيا و فهروهسا ل باژيري جنيف دهست ب خوپيشاندانهك بهرفرهكر بوو، تيدا داخواز ژ جفاكي نيقدهولهتي كر فشاري بنهخنه سهر حكومهتا عيراقئ بو نههيلانا بكارئينانا گازا زهراوي ب دزي تانكجيئ گوندين كوردستاني و حكومهتا عيراقئ بهيته سزادان. چونكي چهكي كيميائي لي كولدويش ياسايا نيقدهولهتي فهدهغه، بدزي كوردان بكارئينابه(ئحسان، 2017، 478).

ههزي يه نامزه پييدهين، كوردين پهناهرين نهامريكا و نهوړوړا، بهردهوامبون ل سهر خوپيشاندانين خو بو دهربرينا نهرازيبووني ب دزي ئهوان تاوانين بهرامبهري كوردان دهاتنه نهجمادان، 50 كوردين بيزار ل نافهراستا لهندن ب سهر باره گايي راگههاندانا (UN) يدا گرت و داخواز ژئ كر شيانين خو بين دبلوماسي بكارينين بو راوهستاندانا شهري جينوسايدئ ل سهر كوردان و بكارئينانا چهكي كيميائي ل كوردستانا عيراقئ. ههروهسا 5 كهسان ژ كوردين تانكجيئ پارس دوو هفتيان ماتگرتن ل سهر خواري كر وهك نهرازيبوون ههمبهري بيدهنگيا جفاكي نيقدهولهتي بهرامبهري وان كارهساتين تراژدي بين حكومهتا عيراقئ ب سهرئ گهلي كورد دنينان و بكارهاتنا چهكي كيميائي بو ليكدانا گوند و باژير كين كوردستاني(مستهفا، 2013، 197).

بەدەستفەتیانا حوکمی ئۆتۆنۆمی ددیت (The BBC, 1988).

کریارین هەرفانەیین فرکرنا کوردان ژلایی حکومەتا عیراقی فە، چ هەرایە کا راگەهانندی ژلایی دەولەتین هەریمی فە ل سەر نەهاتە کرن، سەرەرای وی چەندی پێرانی وەلاتین عەرەبی و هەمی جیرانین کوردان ژ یی ئاگەهدار بوون. دورستکرنا چەندین ئۆردیگایین زۆرەملی و وێرانکرنا باژیر، گوند و ئاوەربوونا ب سەدان هزاران ژ کوردان بۆ سەر سنۆری تۆرکیا، ئیرانی و رۆژنالی. بێگومان ئەف چەندە تشتەکی نە رەوا بوو، کۆ ب نەیتی کەسی ئاگەه ژ یی نەبیتن، لگەل هندی ژبلی بیدەنگی و بی هەلۆیستیا وەلاتین کەنادای و هەریمی، ژبەرکو یا روون و ئاشکرا بوو هەندەک ژ وان ل پشت فقی کریاری بوون و دەست لگەل دا هەبوو (فەرەج، 197، 2004).

دقی دەمیدا وەلاتین ئیسلامی و عەرەبی یین کیشۆەری ئاسیا ل سەر سیی گروپین سەرەکی دابەش ببوون، بقی رەنگی:

1. کۆمارا ئیسلامیا ئیرانی، کۆمارا عەرەبیا سۆری و کۆمارا عەرەبیا لیبیا، ئەفی گروپی دژایدەتیا حکومەتا بەغدا دکر.

2. ژ وان وەلاتین عەرەبی یین دەهات، ئەوین جورەک ژ جوران چ بیافی (سیاسی، لەشکەری و ئابوری) بیتن، هەفەیمانیین ستراتیجی یین بەغدا بوون، وەک (مسر، ئۆردن، یەمەن، سعودی، کویت، قەتەر، بەحرەین، عومان، ئیمارات، جەزائیر، مەغرب، تۆنس، سۆمال وەلاتین ئاسیا بەند، پاکستان، ئەندۆزیسیا و مالیزییا).

3. ئەو وەلاتین عەرەبی و ئیسلامی بوون یین ب کیشەین نافخویدی یین خوڤه مژویل بوون و هەلۆیستەکی بەردەوام هەمبەری حکومەتا عیراقی نەبوو، هەرەسا

فرۆکان ژ هەمی ئالیانفە هاتن، د چەند خوڤه کان دا هەلەبجە هاتە خرابکرن. پشتی هینگی مە هەست ب بیهنا گازێ کر، ئەف بیهنا وەک بیهنا سویران بوو. هەندەک ژ مە رەفییان داکو هەندەک ئافی بینن هەرەسا مە خاویلک و جل و بەرگین شلکری دانە هەندەکین دی داکو دانان سەر سەر و چافین خو "The wildcat newspaper, 1989, 14-15". هەژ یی بێژین سی جورین جیواز یین گاذا ژ هەرادی دفی بوویەری دا هاتیبوو بکارنیانن، کو ئەو ژ یی، وەک گاذا ماستەرد (غەردەل)، گاذا نیرف و تشتەک کو مروڤ دین دکر (ب وی تشتی مروڤ دین دکر، مروڤان جل و بەرگین خو ددراندن، بۆ ماوەیەکی دکهینن و پاشی دا کەف و مرن) - (The wildcat newspaper, 1989, 12-15).

ژبەر ماتیکرنا ئیرانی د پسا کوردیدا ل عیراقی، رۆژ بۆ رۆژی پشەهاتین سیاسی و لەشکەری ل سەر عیراقی نەخۆش و ئالۆز دبوو. دەهەمان دەمدا، زیانین ئیکجار کاریگەر و مەترسیدار ب خەلکی سقیل و لەشکەری عیراقی کەفتن (Steven, 1988). ژبەرەندی، ل 15 نادارا 1988ی، ژلایی خوڤه سەرۆکی عیراقی، سەدام حسین، نامەک بۆ جەلال تەلەبانی، سکرتیری گشتی بی ئیکەتیا نیشیمانیا کوردستانی فریکر و تیدا داخواز ژ یی کر کو هیزین ئیرانی ژ دەفەری دبن کونترۆل خوڤه دەریختن. بەرەفاژی، دی حکومەتا عیراقی کارفەدانین توند هەبن. ژلایی خوڤه، جەلال تەلەبانی، جوو پیتە ب نامەیا سەدامی نەدا و چوو پینگافین رۆد ژبۆ دەرکرنا هیزین ئیرانی ل دەفەری دبن دەستەلاتا خوڤه نەهاپتن (McDowall, 2003, 342). ژلایی خوڤه، عیراق یا رۆدبوو ل سەر دووبارە گرتا هەلەبجە فە یا کو وی وەک سەنتەری کی گرتا ژبۆ بزافا کوردی ژبۆ

هاريكاريا وهلاتين زهيز نه ديشيان بهرهفانيا سهروهريا خو بکهن.

4. ژلاي کەندايفه کومارا ئيسلاميا ئيراني ب مهترسي بو بهرزه وهندي يان پيشهاتين ئابوري، ژيدهرين سروشي وهک نهفتي و نازداديا هاتن و چوونا دهريايي دنا کەندايفي دا دهاته پيش.

5. لدهو وهلاتين عه رهبى بههاي نهفتي ژ ههر بنپيکر نهک و پيشيلکاريه کا مافين مروفي گرنگتر بوو، وهلاتين کەندايفي عه رهبى سه قامگيري کرنا بههاي نهفتي لگهل عيراقی ب ساناهيت ژ گهنگه شه کرنا رهفتار و ههلويستين لگهل کوردان يان کومارا ئيسلامي دانا بوون (ئه بوبه کر، 68، 2000).

لدور ته وهري ههلويستي تورکيا و بيدهنگيا وي وهک هه فسئوره کا وهلاتي عيراقی يا نييرک و ناگه ژ پيشهات و رهوشا کوردان، دشين چهندين خالين گرنگ و سه ره کي لدور بيدهنگيا وي هه مبهري هه وين نه نفلان و شهري جينوسايدی ل کوردستانا عيراقی بقی رهنگي لخواري شروقه بکهين.

1. وهلاتي تورکيا ژ هندي ددترسيا، کو تهران بچيته لگهل هه فیهيمانه کا سه ربازي لگهل بلوکی نيکه تيا سوفييه تي و زياني ب شيانين وي بين له شکهري بگه هينتن.

2. ههروه سا تورکيا ژ شيعه مهزه بين دناؤ تورکيا دا، ب تايه تي ژ لقينين عه له وييان ددترسيا و حه ز دکر ب ههر بهايه کي هه ي ربي ل به لاقبوونا هه را شيعه گه ري بگرتن.

3. تورکيا دستراتيويه تي دژايه تيا کوردان دکر، ژ بهر هندي، تورکيا هه ز دکر نهوا به غدا لگهل کوردان دکه تن، نهو ده ليفهک زيرينه بو کار و نه جنده بين وي بين پاشه روژي. لگهل هنديدا، په يمانين سه ربازي دنا فیه را

نه دفا سياسه تا خو يا ده رفه ديار بکهن، نهو گرپه ژ (لؤبنان، فه ليستين، نه فغانستان، وهلاتين نافه راستي ئاسيا و تورکيا هتد) (ئه بوبه کر، 67، 2000).

هه زي به بيژين، گرپين دووي و سي ل نييرک و ديري هه فیهيماني لگهل به غدا هه بوو، دهه مان ده مدا، لگهل حکومه تا وي ده مي يا کومارا ئيسلاميا ئيراني هه فرکي هه بوون يان دهه فرکيدا بوون. نه نجام وه سا هاته پيش بقی جوړي ده ره زه وهندي وي ده مي دا بوويه رين سياسي بخوين (مسته فا، 200، 2013).

کومارا ئيسلاميا ئيراني و هه فیهيماني وي د شهريدا بوون، ئانکو دشين بيژين لدويف هه رو بيري و وهلاتين کەندايفي کورد بچه ندين ره هه ندانقه وهک مه ترسيه ک بگه ل سهر بهرزه وهنديان وان هاتبوون دانان، ژ بهر کو

1. ئاريشه يا ئاخ و ئافي دنا فیه را ته هه ران و وهلاتين کەندايفي دا زور بوون، ژ بهر هندي دي بين، نهوان وهلاتان دفا هاريكاريا به غدا بکهن و پشته فانيا هه مي تاوانين وي نه وين لده فیه ري نه نجامدين بگرن.

2. ژلاي ريبازا ئاييني فه، دهسته هلاتين سونه مهزه بين کەندايفي عه رهبى ره وته کا بهيژا دهسته هلاتيري وه کومارا ئيسلاميا ئيراني ب مه ترسي و گه ل دزاني بو سه ر دهسته هلاتين خو، ب تايه تي ل هه مي فان وهلاتان دا ريژه ين جودا جودا شيعه مهزه ب بين هه ين. له ورا دي بين، نه فان وهلاتين کەندايفي حکومه تا به غدا پالدا و هاريكاريا وي دکر بو هندي ده روازي روژه هلاتي کەندايفي بو وان پاراستي بمينتن.

3. وهلاتين کەندايفي ژهندي دترسيان، کو تهران بنه مدين شوره شا ئيسلامي بهيرونه ده رفه و دنيکه م پينگاؤ دا وهلاتين کەندايفي بخو فیه بگرتن و پاشي نهوان وهلاتان بي

لیک نیفە کر بوو، تشین خۆ ل سەر خەلکی خۆ یی پەنا بەر دابەشکر بوو (سەنگاوی، 2007، 123).

رۆژنامەیا نیویۆرک تایمز، دراپۆتەك خودا، یاكو دزقرن بۆ 24 ئادارا 1988ی، دایە دیاركرن، حكومەتا ئیرانی، حكومەتا عێراقی ب بكارئینانا گازا ژەرەوی تاوانباركری یە و نۆینەری ئیرانی ل ریکخراوا نەتەوین ئیکگرتی دابوو دیاركرن حكومەتا عێراقی 5هزار كەس كوشتینە و 5 هزار بریندار کرینە بریک بكارئینانا چەکی کیمیایی ل سەر خەلکی هەلبەجە. هەرەسا ئیرانی، داخواز ژ نەتەوین ئیکگرتی کر، بەلز لژنەکی بۆ دویفچوونا بكارئینا چەکی کومکۆز رەوانەیی عێراقی بکەتن ژبۆ پشکینی دەربارە ی بکارئینا گازا سیانید و گازا خەردەل هەلبەجە (بئیرە پاشبەندی ژمارە 5) (Cowell, 1988). هەرەسا راپۆرتی ئاماژە بەندی دایە، کو سەرۆک وەزیری ئیرانی، ئەمیر حسین موسەوی، راکەهانیدی بکارئینانا چەکی کومکۆز ب دژی کوردان ژلای عێراقی فە "شەرمزاری یە بۆ رۆژەلاتا نافین"، دابوو دیاركرن، ئیران شەری خو ناراوەستینت تاكو رهین زۆرداران ل دەفەری نەهیلتن (Watch, M.E, 1993, 168).

ل 31 تەباخا 1988ی، سەرۆک وەزیری ئیرانی، میر حوسینی موسەوی، دچاڤیکەڤنەکی دا، لگەل جیگری وەزیری دەرڤەیی تۆرکیا دیارکر بوو، "هیرشین عێراقی بۆ سەر کوردان زۆر هۆفانەن و ل دویف هەلوێستەکی مروڤانە ل سەر وان و هەمی وەلاتین جیھانی پیدڤیە، کو ئەوا دشیانین وان داویتن هەڤکاریا گەلی ستەملیکریی کورد بکەن" (مستەفا، 200، 2013). دەرمان هەلوێست دا، ل 5 ئیلونا 1988ی، وەزیری نافخوہیی ئیرانی، عەلی ئەکبەر موحتەشەمی، راکەهاند بوو، کۆمارا

هەر دوو وەلاتان دا هەبوو. بو سەلمانداڤی چەندی، ل سالاً 1984ی، دناڤەرا عێراق و تۆرکیا دا هاتبوو مۆرکرن. لدویف بەندیی فی پەیمانامی، هەر ئیک ژ وان دشا بکویراتیا 30 کلیۆمەتران بچیتە دناڤ سۆری یی دا بۆ لیدانا هەر هیژە کا کوردی دوی دەڤەری دا، یا کۆ ب مەترسی ل سەر ئاسایش و بەرژەویندین وان دها تە پێش. 4. دیسان وەلاتی تۆرکیا وەك ئەندامە کا ریکخراوا لەشکەری یا ئەتلەتیکا باکۆر (ناتۆ) و بنگەهەکی سەربازی یی ئەمریکا ب کورەیی سیاسی ئەمریکا دناڤ پەیوەندیین خۆدا جی بەجیدکر. دفی دەمیدا سیاسی دەرڤەیا یا ئەمریکا لگەل عێراق بوو. بەهەمان شیۆ تۆرکیا هەڤەیمان عێراقی بوو داكو بەرژەویندین خۆین سیاسی و لەشکەری لگەل ئەمریکا بپارێزتن (ئەبۆبەکر، 2000، 68؛ مستەفا، 200، 2013).

لفی دەمیدا، سەرەرای هندی تۆرکیا هایداری ئەنفالکرن و کیمیا بارانکرن دەڤەری کوردی بۆ ل عێراقی. بەلی تۆرکیا بەردەوام پشەتەفانیا سیاسی عێراقی دکر، بۆ وینە، ل 9 ئیلونا 1988ی، ل کونفرانسەکی رۆژنامەفانیدا راکەهاندبوو، "چ بەلگەنامە ل بەر دەست نین، کو تیدا بەیتە سەلماندن عێراقی چەکی کیمیایی ب دژی کوردان بکارئینایە" (Watch, M.E, 1993, 168).

ژلای خۆڤە، ئیران وەك وەلاتەکی هەڤسنۆر و هەڤەیمان لگەل هیژ و پارتین سیاسی یین کوردستانی، ل سەردەمی ئەنفالان دا هەلوێستەکی مروڤابەتی چ وەك مللەت و چ وەك حكومەت وەرگرت، ب تاپیەتی خەلکی پارچا رۆژەلاتی کوردستانی، چوونا پشکەکا مللەتی وان یی هەمی تشتین خۆ ژ دەست داین، رەپ و رپوت، وان خۆ ل خەلکی خۆ کرە خۆدان، مالی خۆ

سیاسەتەدارین عەرەبی پشتهفانیا خو کریارین هۆفانەین عیراقی دەردبیرین، بو نمونە، شازلی قولیبی، ئەمینداری گشتی یی کۆمکارا عەرەبی دایە خویاکرن، پروتۆکۆلا قەدەغە کرنا چەکی یا جینف یا سالا 1925ی)، ل سەر پێشەتاین عیراقی ناهیتە گونجاندن و یا تاپەتە ب شەرین دناقبەرا دەولەتان دا و نە چالاکیبین نافخوہیبین دەولەتە کا خۆدان سەرورەر، نافبری دیارکر، کو ئەف کونەهەکە دەربارە ی عیراقی دەیتە کرن (مستەفا، 201، 2013)، نانکو بقی چەندی دیار دبیتن، کوشتنا کوردان ژلای عیراقی فە، عەرەبان ب تشتەکی رەوا دزانی.

پشتی بۆرینا چەند رۆژە کا ژ کومکۆزی و کیمیا بارانکرنا هەلەبجە، لریکەفتی 20 ئادارا 1988ی، کونگری ئیکەتیا وەلاتین ئیسلامی ب پشکداریا 42 وەلاتین ئیسلامی ل وەلاتی کۆیتی هاتە بەستن. دفی کونگرەیدا چەندین بابەت وە ک کیشەیا فەلستینی، ئەفغانستان، رۆسیا و شەری عیراقی ئیرانی هاتە گەنگەشە کرن. بەلی تشتی بۆیە جەهی هۆشمەندی ئەو، دفی کونگرەیی دا نە ژ دیر و نە ژ نیۆیک بەحسی جینوساید کرنا کوردان نە کر (ئیحسان، 488، 2017)، لقییری دیار دبیتن، وەلاتین ئیسلامی یا سعودیا سەرکیشیا وان دکر کورد ب مللەتەکی نەمۆسلمان دزانی و هەر تشتی ب سەری کوردان دینا ب کیشەیا کا نافخوہیی عیراقی دیار دبیتن. ژبەر هندی، سەرۆکی بزافا رزگاربخوازا فەلستینی دکونفرانسەکی دا دابوو دیار کرن، کورد هەژی وی چەندی نە یا عیراقی ب سەری وان دبیتن، چونکو ئەو هەفەیمانین ئیسراییلی و ئیمپریالیزمیانن (محەمەد، 2017، 25).

نە کو بیتی کیشەیا کوردی ل سەر ئاستی سیاسی دناف وەلاتین ئیسلامی و عەرەبی دا هاتبوو پشت گوهاقین و

ئیسلامیا ئیرانی ئامادەیا پەنابەرین کورد وەرگرتن (مستەفا، 200، 2013).

عیراق ئەنداما بزافا وەلاتین بی لایەن بوو، دەهەمان دەمدا، چەک ژ هەر دوو بلۆکین رۆژەهلاتی و رۆژنافایی دکری یان وەردگرتن، وەلاتین عەرەبی و ئیسلامیبین دیت ژ ی خو دابو لای ریکخراوین وەلاتیبین بی لایەن. عیراق دەولەتا بەیژ بوو ژ زۆر رووین بابەتی و زاتیقە پتر گەشە کر بوو ژ وەلاتین بی لایەن، ژ لایەکیقە فان وەلاتان دخواست بەغدا بشکینن، یان لاواز بکەن و بەردەوام د شەران دابتن. ژ لایەکی دیقە، سەرکەفتن وەهمی یین بەغدا ب سەر تەهران دا ئەو مەندەهۆش کر بوون (ئەبوبەکر، 2000، 69).

لەدەمەکیدا حکومەتا بەغدا دورپچین ئابوری دانابوون سەر دەفەرین سنۆرین خو ل کوردستانی، دەهەمان پینگافین خودا، داکو ریبی خو یی تاوانبار و هۆفانە ب مروفاپەتی نیشا جفاکی نیشەولەتی بدەتن، حکومەتا عیراقی وە ک سیاسی تەک هاریکاریین مروفی فریدکرنە چەندین وەلاتین عەرەبی و ئیسلامی، دەهەمان دەمدا، مزگەفتین مەزن ل یەمەن و بەریتانیا ئافا دکرن. لەدەمی حکومەتا عیراقی ئەف کارە ئەنجامدان، بەزاران زارو، گەنج و پیرین کوردستانی کیمیا باران دکرن، دەهەمان وەختدا، بەحسی مروف و قەدەغە کرنا چەکی کومکۆژ دکر (ئەبوبەکر، 2000، 69؛ مستەفا، 200، 2013).

ریژەیا کا زۆرا وەلاتین عەرەبی و ئیسلامی خو دقان روویدانا نەدگەهاندن و نە بیتی بیدەنگین خو دیاراستن، بەلکو ب هەمی شیاین خو، دژایەتیا خو هەمبەری بزافا رزگاربخوازا کوردی دیار دکر و دورپچین ئابوری، سیاسی و راگەهاندنی ژلای و انقە ل سەر کوردستانی دەهاتە دانانن (عیسی، 201، 2005). دەهەمان دەمدا،

شەری عێراقی و ئێرانی، ل 3 چریا دووی 1983ی، بۆ ئیکەم جار، (سیناتۆر ئیدوارد ولیم "بیل" پروکزمایر Edward William "Bill" Proxmire 1915-2005)، ئەندامی ئەنجومەنی پێرانی ئەمریکا بەحسی بارودۆخی دژواری کوردان ل عێراقی کر بوو، نافیری دابوو دیارکرن، دفی شەری دا زیانی مەزن ب کوردان کەشتینە (کیلی، 42، 2013).

پروکزمایر راگەھاند کورد ب سیستمەکی ریکخستی یین دەینە سەرکوتکرن، گوند و باژیرین وان یین دەینە خرابکرن و وێرانکرن ژلایی رژیما عێراقی فە. ددریژەپیدانا گوتارا خۆدا، نافیری دابوو خویاکرن، بنەمالین کوردان یین ژ ئیک هاتینە جوداکرن، کوردین نشتیمانپەرور و هیژین وان یین هاتینە زیندانکرن و سیدارەدان، پەنابەرین کورد ب زۆری یین دنا ف کاودانین مان و نەمانی دا هاتینە ئاکنجییکرن. لدوماهی نافیری دابوو دیارکرن، "یا ئاشکرایە، ئەو کریارە ژبو ژنافرنا کوردان وە ک گروپەکی خودان کەلتۆر هاتیە دارشتن و بیگومان ئەو کریارە دچنە دخانەبا جینوسایدی دا" (کیلی، 42، 2013).

رژیما بەعس د هیژین خویین جاش و سەربازی دا ل کوردستانی سەرکەفتن نەئینابوو. لەورا هەر ژ سالاً 1984ی، خو بو هیژین چەکی کیمیایی ب دژی کوردان نامادەکر بوو. سەرەرای هندی ب درێژاها شەری عێراقی و ئێرانی دا، عێراقی جارن چەکی کومکۆژ ب دژی هیژین ئێرانی بکار دینا، بەلی بکارئینا فی چەکی ب دژی کوردان د رایا گشتی یا جیهانی نەبوو، ئەفجا هەست بەندی نەکریتن یان چاقین خو لیتقان دینە و دیارنە کری یە (Ahmad, 2014, 185).

ژبەر هندی، دی بین، ئەوا ب سەر کوردین هەر دوو وەلاتان هاتی، ژلایی جفاک و ریکخراوین نیتەدەولەتیفە چ گرنگی پینەهاتیە دان. بەره‌فازی،

گرنگی پینەدەهاتە دان. بەلکۆ ل راگەھاندنا عەرەبی دا ژی بەهەمان شیو پینە پینەدەهاتە دان. بەره‌فازی دەزگەهین راگەھاندنا عەرەبی پینەکی زۆر ب کومکۆژیا سەبرا و شاتیللا ل وەلاتی لبنانی دابوو، ب هەمی شیوہیەکی پینەفانیا قۆربانین فی تاوانی دکر، بوویەر و پینشەتین وی ب هویری بەلا ف دکر. وەلاتین عەرەبی هەستەکی زۆر لاواز و نەدناستی مروفایەتیدا هەمبەری جینوسایدکرن کوردان هەبوو. ژبەر هندی زانایی عێراقی یی خواندین ئیسلامی و رۆژەلاتا نافین (عەدنان مەکیە)، دایە دیارکرن، "حەماس مە عەرەبان دگریت، نەرازیبوونی دەردبەری هەمبەری وێرانکرن 300 گون دین فەلستینی یان بەرامبەری کوشتن زارۆین وان ب دەستی هیژین ئیسرایلی و بملیونا لاپەران دەبارەری رەفتار و سیاسەتا ئیسرایلی دنقیسین. بەلی لدەمەکید، وێرانکرن گوند و باژیرین کوردستانی ئیدانە و شەرمزار ناکن" (مستەفا، 203، 2013).

بکورتی، هەژی یە ئامازی بەندی بەدین ئەو ئاخوا تاوانین ئەنفالان تیدا دەهاتە ئەنجامدان، ژلایی هەمی دەستەلاندارین وەلاتین عەرەب و کۆمکارا عەرەبیفە ب پارچەکا دانەبری ژ ئاخوا عەرەبی دەهاتە دانان، بەلی لدەمی هەوین ئەنفالان تیدا هاتینە ئەنجامدان، عەرەبان خو بیدەنگ کر بوو. ئانکۆ دشین بیژین، هەر ژ دەستپیککی ئەو ئاخوا وەسا هاتیە پین چاقین وان رۆژەک ژ رۆژان ل سەر نەخشی جیهانا عەرەبی فەنەبوو.

5. تەوهری سییی: سیاسەت و هەلوستی

نیتەدەولەتی ژ قرکنا کوردان ژلایی رژیما عێراقی فە پشتی شەکەستنا شوڕەشا کوردی ل سالاً 1975ی، راوەستاندا ئالیکاریین لەشکەری ب ب بزافا رزگاربخواز کوردی ل تیرمەها هەمان سال و دەستپیکرنا

دهه مان نهرازيبون دا، په رله مانی ئه ورؤيا عيراق ئاگه هدار كربولو، به رده و اميدان بقان جوره سياست و كارين هوفانه دي زيان ب په يوه ندين عيراق و وه لاتين ئه ورؤيا كهفن (كيلی، 2013، 45). ژلايه كي ديقه، گالبريس بهه فكاريا هيود رانكين (Hyde Rankin)، كاربه دستي باليو زخانه يا ئه مريكا ل به غدا گه شته ك كورت دناؤه به غدا دا ئه نجامدا بوو، دقي گه شته خو دا سه ره دانا هندهك ده قه رين كوردی وهك باژيري شه قلاوا، دقي سه ره دانا خو دا، گالبريسي هه ست ب جودا هيا كورد ستاني ژ سه ره دانا خو يا سالا 1984 ئی، كر بوو. نافبري هندهك ديمه ن ديتبوو، دئه نجامدا گه شته وي باوه ربي كو حكومه تا عيراق چه كي كيميایي ب دزی كوردان ب كار ئينايه (مزويری، 2013، 40).

ههروه سا لده مي دناقه را 16-17 ئادارا 1988 ئی، رژيما عيراق رابووی ب ئه نجامدانا تاوانه كا زور هوفانه ب دزی خهلكي هه له بجه و ده وروو به ران. ژبه ركو دقي هه وي دا رژيما عيراق ب چه كي كيميایي په نابربوو به ر ژه ره كرنا پتر يا ژيده رين ژيارى ل ده قه ري و كيمياباران كرنا خهلكي وي (Steven, 1988). دئه نجامدا، 5 هزار كهس ژ ژن، زاروك، پير و گه نچ هاتنه گوشتن و 10 هه تا 15 هزار كهس ب رهنگي زور بترس و هوفانه بريندار ببوون. دئه نجامدا، ده زگه هين راگه هاندنين جيهاني راپورت، وينه، فيديوين روويدانين هه له بجه به لافكرن، بو وينه (بنيوه پاشبه ندي ژماره 6). ههروه سا نوينه ري سكرتيري گشتي يي ري كخراوا نه ته وه ين ئي كگرتي بو عيراق و ئيراني، سه ره دانا نه خو شخانه ين عيراق و ئيراني كربولو، به لگه ين راست بده سته ئينا بوون، كو تيدا هاتبوو سه لماندن چه كي كيميایي ب دزی كوردان هاتيه بكار ئيان. لقي ده مي دا،

ري كخراوين ني قده وه له تي وهك (UN) بتني ب شه ري هه ر دوو وه لاتانقه مژويل بوو و چا قين خو ل شه ري جينوسايدئ ب دزی كوردان گرتينه. دقي بيا قی دا حكومه تا عيراق به يچه تا شه ري بزاؤه دكرن كوردا ب ئي كجاري قرر بكه تن و خو ه ژ كي شتا كوردی قورتال بكه تن. بيگومان ده وه تين زه هير بخو ژي ده ست دناؤه جينوسايد كرنا كوردان دا هه بوو (Ahmad, 2014, 185).

ل سالا 1984 ئی، دبلوماتكار و نفيسه ري ئه مريكا پيته ر وو دارد گالبريس (Peter Woodard Galbraith)، بو ئي كه م جار وهك ئه ندا ما كوميتا ده رقه يا ئه نجومه ني پيران سه ره دانا عيراق كر بوو، هينگي گالبريس لگه ل حكومه تا ريگي بوو، نانكو نه دقيا ئيران ده شه ري دگه ل عيراق ب سه ركه فتن. هينگي نافبري وه سا تيگه هشتبوو، كو حكومه تا عيراق يا خو به ره هه د دكه تن ژبو هير شه كي ب دزی كوردان و مه به ستا سه ره كي يا حكومه تا عيراق ژقي هه وي ژنافبري نقشى كوردی بوو (كيلی، 2013، 45).

لري كه فتي 14 ئادارا 1989 ئی، ري كخراوا لي بوري نا ني قده وه له تي (Amnesty International)، د راپورت هك خو دا راگه هاندبوو، دناقه را ئيلونا و چريبا ئيكي يا سالا 1985 ئی دا، رژيما عيراق 300 زاروكين كورد بين دناقه را 17 تا 23 ئی سالی دا سي داره دا بوون. دهه مان راپورت دا به حسی 5 هزار بين ب چه كي كيميایي ل هه له بجه هاتينه كيمياباران كرن كر بوو (مزويری، 2013، 40).

ژلايه كي فه، لري كه فتي 9 نيسانا 1987 ئی، په رله مانی ئه ورؤيا، نه رازي بوونا خو ل دور گرتن، ئه شه كه نه جان و كوشتنا 300 زاروك و گه نچين كوردل باژيري سلیماني ژلايي حكومه تا به غدا فه ده ربري بوو.

کاریگه هاتبوون بکارئینن. لژنی هه‌می نمونه‌ین لژیر تاقیکرنا دا ئیک لاکربوو و به‌حسی مه‌ترسیان نه‌وان گازیڤ ژه‌ه‌راوی کر بوون (Rosenthal, 2006). دناقبه‌را 15 نیسانا 1987 تا 2 ته‌باخا 1988ی، حکومه‌تا عیراقی، پتر ژ 25 جاران ب شیوه‌یه‌کی توند و هوقانه چه‌کی کیمیایی لده‌قهرین جودا جودا بین کوردستانی بکارئینا بوو. سه‌ه‌رایه‌ی نه‌وان پروتۆکۆلین نیقده‌وله‌تی بین هاتینه مؤرکرن ل دور قه‌ده‌غه‌کرنا چه‌کی کومکۆژ وه‌ک به‌یاناما جنیف یا سالا 1925ی، کو برپارا قه‌ده‌غه‌کرنا گازا خه‌ندقانندنو نه‌سفیساینت کیمیایی و به‌کترپولۆژی د شهری دا دابوو (مسته‌فا، 2013، 204).

هه‌ر وه‌لاته‌کی بکاربیتن د یاسایا نیقده‌وله‌تیدا به‌رپرسیاره‌تیا یاسایی ده‌قیته‌ه‌ستۆیی ویدا. چونکو دبیته نه‌گه‌ری ژناقبه‌را مروفی و نه‌خاسمه نه‌هیلا نا ژيانا مروفايه‌تیی بۆ ماوه‌یه‌کی زۆر د وان ده‌قهران دا، ژبه‌ر هندی، له‌ورا ب کارئینانا چه‌کی کیمیایی تاوانه‌کا جیهانیه و چاؤ لیته‌ه‌ینه نقانن به‌رامبه‌ری تاوانین وی، چ تاوانکارحکومه‌ت بیت، یان که‌س بیتن. حکومه‌تا عیراقی ژی ژ وان ده‌وله‌تان بوو بین نه‌ف پروتۆکۆله مؤرکری . به‌لی کیماسی دکارئینانا که‌رستین قه‌ده‌غه‌کری دا نه‌کر دژی خه‌لکی بی گونبه‌ه و بی به‌ره‌فانی ل کوردستانی (گول، 2010، 10).

ده‌ه‌وین نه‌نفالان دا، حکومه‌تا عیراقی چه‌ندین جوړین تاوانان ب دژی گه‌لی کورد نه‌نجامدابوون، گرنگترین نه‌و تاوانین حکومه‌تا عیراقی ب دژی کوردان ل نه‌نجامداین، بقی ره‌نگی ل خواری بوون:.

1. نه‌هیلا نا گوندین کوردستانی و ویرانکرنا پرانی ده‌قهرین به‌رفره‌هه ب هه‌ریمداری و ناوچه‌داریه‌ه.
2. بکۆم به‌رزه‌کرنا خه‌لکی کوردستانی بی جوداهی.

وه‌ک ژبه‌ه‌ران دایه دیارکرن 2198 قۆربانین هه‌له‌بجه هاتبوون به‌لافکر (Steven, 1988).

به‌لی ده‌زگه‌هین راگه‌هاندنا به‌ریتانیا ب تاییه‌تی، رادیۆا بی بی سی (BBC)، دابوو دیارکرن دناقبه‌را 3200 تا 5 هزار که‌سان بووینه قۆربان. هه‌روه‌سا نه‌فی رادیۆی به‌لافکر بوو، ژبه‌ه‌رین باوه‌ری پیکری دایه زانین دفی کومکۆژی دا دناقبه‌را 7 هزار تا 10 هزار که‌سان بریندار بووینه، ژبه‌ر هندی نه‌ف روویدانه ب ئه‌یینا خویناوی (Bloody Friday) دایه نیاسین (The BBC, 1988).

لژنه‌کا تاییه‌ت و شاره‌زا، پیک ده‌ات ژ (کۆمه‌لا دکتۆر)، لژیر سه‌ره‌په‌رشتیا ریه‌به‌ری کۆلیژا ته‌کسیکۆلۆژی- ژه‌ه‌رناسی ل زانکۆیا خیت (Ghent University)، پروفیسۆر اوبین هایدن یککس (Dr. Aubin Heyndrickx) (بنیره پاشبه‌ندی ژماره‌7)، سه‌ره‌دانا کوردستانی کر بوو، ژماره‌کا زۆرا نمونه و به‌لگه‌نامه‌ین تۆمارکری ده‌رباره‌ی هه‌له‌بجه و ده‌قهرین ده‌ورووبه‌ر گه‌هاندن زانکۆیا خیت و فیه‌کولینین زانستی بین کۆیر و هویر ل سه‌ر نه‌نجامدان (Rosenthal, 2006). دناقبه‌را 1 تا 14 نیسانا 1988ی، ل عیراق و ئیرانی چاڤیکه‌فتن لگه‌ل په‌نابه‌ر و زیان فیکه‌فتیان کر بوون. نه‌فی لژنی راپۆرته‌ک لژیر ناڤی (Report No.88/ku/2/pj881)، ل دور پيشهاتین ده‌قهری نه‌قیسا بوو. د نه‌فی راپۆرتی دا هاتبوو، "مرن ب سه‌ر هه‌له‌بجه دا هاتیه، ده‌قهره‌ک بی مروڤ، بی گیانه‌وه‌ر و بالنده‌یه" (Rosenthal, 2006).

نه‌ندامین لژنی که‌له‌خین ئازه‌لین مری، نمونه‌ین چالین بۆمبارانکری، پارچه‌ین بۆمبان، جل و به‌رگین ده‌قهری لگه‌ل خو بر بوون بۆ زانکۆیا خیت داکو تاقیکرین زانستی ل سه‌ر نه‌نجام بده‌ن. نه‌فی لژنی دایه دیارکرن ب کیمی سی جۆرین گازا ژه‌ه‌راوی بین

3. بکۆم جینۆساید کرنا خه‌لکی کوردستانی ب ژن و زارۆ فه.
4. ژناڤرنا که‌لتوری نه‌ته‌وه‌یی.
5. ژناڤرن و ویرانکرنا ژیرخانه‌یا ئابۆری... هتد
6. عه‌ره‌بکرن و گه‌ورینا ناڤین ده‌قه‌رین کوردی
7. سه‌پاندنا سیاسه‌تا گه‌ورینا ناسنامه‌یا نه‌ته‌وه‌یی(گول، 2010، 10).
- ئه‌ؤ تاوانه‌ دچنه‌ خانه‌یا تاوانین جینۆسایدی دا و جینۆساید ژی ل 11 کانوونا ئیککی یا سالا 1946ی، ب بریارا (UN) یا ژماره (96)، ب فه‌رمی وه‌ک تاوانه‌کا جیهانی یا ئاشکرا هاتیه‌ نیاسین (گول، 2010، 11).
- پشتی هینگی، ل 9 کانوونا دووی 1948ی، به‌یاناما قه‌ده‌غه‌کرنا جینۆسایدی و سزاین سه‌ر تاوانکارین وی هاته‌ راگه‌هاندن(مسته‌فا، 2013، 520). د به‌ندی ئیککی یی فه‌ی به‌یانامیی دا هاتیه، "ئه‌ؤ تاوانه‌ نه‌گه‌ر د شه‌ری دا بیتن یان ل سه‌ر ده‌می ناشتی دا بیتن، پیدقیه‌ ل سه‌ر لایه‌نین پشکار بووین به‌یانامی قه‌ده‌غه‌ بکه‌ن و سزایی بیخنه‌ سه‌ر تاوانکارین وی"(گول، 2010، 11).
- هه‌روه‌سا د به‌ندی سیه‌ و نه‌هی به‌یانامیی دا، هاتیه: ئه‌نجومده‌نی ئاسایشا نیقده‌وله‌تی دشیتن هه‌ر جوړه‌ گه‌فه‌کا دژی ناشتی و پیشیلکرنا هه‌ر ره‌فتاره‌کا دژمنکارانه‌ دیار بکه‌تن و بریارا خو‌ بیخنه‌ کاری، ئه‌و ژی ل دویف به‌ندین 41 و 42، ئانکو (UN) پابه‌نده‌ ب چاڤدیریکرنا ناشتی و ئاسایشا جیهانی و بریاردان، به‌ره‌فانیکرن، نه‌هیلانا هه‌ر جوړه‌ هیرش و دژمنکاریه‌کی(گول، 2005، 16). ده‌ه‌مان ده‌مدا، د به‌ندی دووی یی به‌یاناما مافی مرۆڤیدا، هاتیه‌ نا‌بیتن بارو‌دوخیین سیاسی بین نیف نه‌ته‌وه‌یی یی هه‌ر وه‌لاته‌کی، یان هه‌ر ده‌قه‌ره‌کی بکه‌نه‌ هه‌یچه‌ت بو هه‌ر جو‌داهیه‌کی، ئه‌فجا، ئه‌گه‌ر چ ئه‌و وه‌لات، یان ئه‌و
- ده‌قه‌ر یا سه‌ره‌به‌خوبیت یان لژیر داگیرکرن و چاڤدیریدا بیتن(گول، 2010، 14).
- سه‌ره‌رای هندی، ل 10 نیسانا 1972ی، به‌یاننامه‌ک ده‌رباره‌ی قه‌ده‌غه‌کرن، بکارئینان، به‌ره‌م ئینانا چه‌کی کیمیایی یی به‌کترپۆلۆژی و ژه‌هراوی هاتیه‌ راگه‌هاندن و ل 26 ئادارا 1975ی، کار بقی به‌یانامی ژلایی جفاکی نیقده‌وله‌تیغه‌ هاته‌ کرن. هه‌ژی بیژین، ل 11 گولانا 1972ی، عیراقی ئیمزال سه‌ر فه‌ی به‌یانامی کر بوو. د فه‌ی به‌یانامیی دا هاتبوو بکارئینانا ماده‌ین قه‌ده‌غه‌کری نیشانا شه‌رمزاری یه‌ بو وژدانا مرۆڤایه‌تی(مسته‌فا، 2006، 2013). ئه‌ؤ و چه‌ندین ریکه‌شتین نیقده‌وله‌تی ل سه‌ر لاپه‌ران ب شیوه‌یه‌کی تیوری بکارئینانا چه‌کی کومکوژ قه‌ده‌غه‌کری یه، به‌لی بواری پراکتیکی دا ریک ب ده‌وله‌تان هاتیه‌ دا ب دژی مرۆڤایه‌تی بکاربین و جفاکی نیقده‌وله‌تی و ئیمزاکه‌رین فان جوړه‌ به‌یانامان بیده‌نگ مایه‌.
- سه‌ره‌رای فان هه‌می ریکه‌فتن و به‌یانامین هاتینه‌ مۆرکرن، حکومه‌تا عیراقی سه‌رپینچیا فان هه‌می ریکه‌شتنامه‌یان کر و د پرۆسیسا ئه‌نفالان و به‌ری ئه‌نفالان ژی، ئه‌و تاوانین ب دژی گه‌لی کورد هاتینه‌ ئه‌نجامدان، زۆر هو‌فانه‌ بوون، کو د چ به‌نده‌کی ده‌ستیشانکری دا تاوانبارین شه‌ری ئامازه‌ بی نه‌هاتبوو کرن. به‌رپرسی ئیککی یی ئه‌نجامدانا ئه‌نفالان ل ده‌قه‌رین کوردی، (عه‌لی حه‌سه‌ن مه‌جید) ب هه‌می هه‌ستین خو‌فه‌ دایه‌ دیارکرن، "دی هه‌میان ب چه‌کی کیمیایی ژناقبه‌م، بزاه‌م کا کی دی ناخفتن؟ کۆمه‌لا نیقده‌وله‌تی له‌عه‌دت ل کۆمه‌لا نیقده‌وله‌تی... و ل وانژی ئه‌وین گو‌ه‌ ل وانا دگرن"(Watch, M.E, 1993, 175).
- بقی چه‌ندی سه‌دام حسین ب ئیکه‌م که‌س یی گازا ژه‌هراوی ب دژی ملله‌تی خو‌ بکارئینایی ده‌یتنه‌

هاریکاریی درێژ بکەن بەرامبەری فێ تاوانا مەزن، ئیدانە و شەرمزار بکەن" (Hiltermann, 2008, 10).

سەرەرای فەن پێزانینان، بپارای 1800 یا ئەنجومەنی گشتی یی نەتەوەین ئیکگرتی کول دویف فێ بپاری بەرپرسیاریا نشتیمانی و نیقەدەولەتی وەك ئیک دکە فیتە ستویی تاک وەلاتان دا بەرامبەری تاوانا کومکۆژی (مستەفا، 207، 2013). بەلی دبیتن، ئەف تاوانە دهاتنە ئەنجامدان ب بیدەنگیانە و چ وەلاتان بەرەفیا خو د ئاستی فێ بەرپرسیارییدا پێشان نەدا.

رپۆتە کا چافدیۆیا رۆژەهەلاتا نافین (The Middle East Watch)، و رۆژنامەیا ئەمریکا، نیۆیۆرک تایمز (The New York Time Newspaper)، دەربارەیا سیاسەتا ئەمریکا ئەوا لژیر نافی، " مافین مروفی ل عێراقی"، دیار کری یە، کو ویلا یەتین ئیکگرتین ئەمریکا ب هەمی شیانین خو هاریکاریا عێراقی کری یە و ب چ رەنگەکی نیازا وی چەندی نەبوویە عێراقی ژ ئەگەری پیشلکنا مافین مروفی و سەپچیکنا مافین نیقەدەولەتی سزا بەدن (Watch, M.E, 1993, 178). بیدەنگیا نەتەوەین ئیکگرتی بەلگە یە ل سەر رازیوونا زۆرداریی ب دژی کوردان و پشکداریا ئەمریکا و هەفەیمانین وی دفی تاوانیدا (باسیرە، 2013، 100).

دبلۆماتکار و نفیسەری ئەمریکا پیتەر وودارد گالبریس (Peter Woodard Galbraith) دایە دیارکرن، کو ئەمریکا داخوازا وی چەندی نە کربوو کو سەدام حسینی سزا بەدن بەرامبەری تاوانین وی بین ب دژی کوردان ئەنجامدان. د راستیدا کیم بەحسی کوردان کربوو و هەر دەمەکی بەحسی کوردان کریتن وەك مروف بەحس نە کری یە، کو ژ هەزی گرنگی پیدانی بن وەك هەر نەتەوەیه کی دی، بەلکۆ وەك گرۆپە کی کو

هژمارتن. هەر وەسا ب ئیکەم کەس یی چەکی کیمیایی ئینایە د شەران دا ل رۆژەهەلاتا نافین دەیتە هژمارتن. پابەندبوون ب فەن ریکەفتنامەیا و بەرچاگرتنا وان د هەمی دەمەکیدا نەبوویە، بەلکۆ د وان وەختان دا دهاتنە جی بەجیکرن ل دەمی بەرژەوهندیان دخواست (مستەفا، 206، 2013).

هەوا ئەنفالان ب چ رەنگەکی کریارەك نەبوو ل پشت چافین دەزگەهین وەلاتین زهێزین جیھانی هاتیتە کون وەلاتین زهێز سەرەرای هەبوونا هەفرکیان دنابەرا وەلاتین زهێز دا، ل وی دەمیدا بو هەفرکاریکنا عێراقی بوونە ئیک دەنگ (فەرەج، 101، 2004). پتریا ئەوان وەلاتان ب رپیا بالیۆرخانە و ژیدەرین خوین هەوالگیریان پێزانین تەمام بەدەستفە ئینابوو کا چەوا و ب چ سزاتیجیەت کورد دەاتنە ژنافەرن، سەرپەرشتیاری نفیسینگەها عێراقی و ئیرانی ل وەزارەتا دەر فە یا ئەمریکا دایە دیارکرن وان دزانی تشتەکی ترسناک روویددەتن، عەلی حەسەن مەجید، سەرپەرشتیاریا کوشتنی ذکر و وینین سەتەلایتی هەبوون نیشان ددان کا چەوا گوندین کوردان دەاتنە خرابکرن و ویرانکرن (مستەفا، 207، 2013).

هیلتەرمان جوست (Hiltermann Joost)، ریفەبەری گرۆپی ئاریشەیان یی رۆژەهەلاتا نافین و باشۆری ئەفریقا و ئیک ژ وان زانایانە بین دبۆاری کارووبارین مافین مروفیدا کار دکەتن و دایە دیارکرن، " د راستیدا جفاکی نیقەدەولەتی هەمیان بەشین پێزانین دەرفە و پۆلیسین نھیتی هەبوون، کو ئەفە زی هەمی زهێزین جیھانی فەدگرتن، ب باشی هایداری هەوین ئەنفالان ب دژی کوردان ل عێراقی بوون...، بەلی ئەفی پەيوەندی ب وی چەندی فە هەیه، کو فەن هێران چ مفاہەک دفی چەندیدا نەبوویە دفی دەمیدا، تا دەستی

پهيوهندی ب بكارئینانا چه کي کومکۆژ د شهري ئيران و عيراقی فە ههبوو (کیلی، 2013، 44).

ژلايه کي ديفه، ل حوزهيرانا 1988ی، وهزيری درفه يی بهريتانيا ريجار ئيدوارد جفري هاو (Richard Edward Geoffrey Howe)، ل دور نه هیلانا چه کي کومکۆژ د گوتاره کيدا ل (UN) داخواز کر بوو، کو ریک ل به لاقبوونا چه کي کيميايي بهيته گرتن و نهو که سين بکار دئینن ژ وان که سان بهينه هژمارتن، کو چوو پهيوهندی ب جيهانا شارستانيقه نينه (مستهفا، 2013، 208). ههلبهت لقی دهمیدا، ههلوئستی بهريتانيا ههلوئسته کي جودا بو ژ يین دهوله تین دی يین زهيز و ههلوئسته کي مروفايه تي هه مبهري کيشهيا کوردی و جينوسايد کرنا خه لکی کوردستانی وهر گرتبوو (ئیحسان، 2017، 486).

ههروهسا ژلايی خو فە، حکومهتا ئەلمانیا ب هویری و کویری دويفچوون ل سهر کریارین هوقانه يین حکومهتا عيراقی دکر و ب هه مان شیوه ههلوئسته کي مروفايه تي يی خودان ههست ژ مروقبوونی دیار کر بوو (Kelly, 2013, 31-348). ل 27 گولانا 1988ی، هلمون شیفر، جیگری وهزارهتا درفه یا ئەلمانیا، بکارئینانا چه کي کيميايي ب دژی کوردان وهک تاوانه کا هوقانه وهسفر بوو، دهه مان ده مدا، پارتین سیاسی يین ئەلمانیا ژي ههلوئستین خو ب دژی کریارین حکومهتا عيراقی دهر برین. بو نمونه، پارتا سوسالیستا ئەلمانی و پارتا کهسک دبه ياننامه يه کيدا حکومهتا عيراقی تاوانبار کر و حکومهتا ئەلمانیا ژي ژ نه گهري کیم خه ميا وی د کونترۆل نه کرن و هنارتنا که رهستان بو به رهه مئینانا چه کي کيميايي د د عيراقیدا تاوانبار کر (Kelly, 2013, 31-348)

ياخيوونا وان بوويه نه گهري لاوازبوونا عيراقی بهرامبهري ئیرانی به حس کری يه (Galbraith, 2007, 134).

ل حوزهيرانا 1988ی، ريقه بهري ريقه بهريا پيرانيین درفهيا وهزارهتا درفهيا سوقيهت (گا.ئ.ن. گيراسيمون)، دچا فیکه فته کي دا لگه ل رۆژنامه يا (پرافدا) راگه هاندبوو، " دنوکه و پاشه رۆژی دا ئیکه تيا سوقيه تي بکارئینانا چه کي کيميايي وهک دیرکه فتن ژ ریکه فتناما سالا 1925ی دزانیتن، به لی بیی بهرچا وهر گرتنا وی چه ندی کو کيی فی لادانی بکه تن و هه رده مه کيدا تاوانبار بکه تن" (مستهفا، 2013، 208).

به لی دفی راگه هاندنا ئیکه تيا سوقيه تي دا ب هيج رهنگه کي به حسی کوردان و کيميا باران کرنا کوردستانی نه هاتبوو کرن. لقیری گومانه ک بو مروقی چیدیتن، کو ئیکه تيا سوقيه ت بخو ژي دهست دفی کریاری ددا هه بتن، چونکو لقی ده میدا پهيوه نديین هه ر دوو ئالیان خو ش بوون، ب تايه تي حکومهتا ئیکه تيا سوقيه تي چه کين گران و فروکه پيشکيشی عيراقی دکرن. له ورا ديبتن ژ بهر فی چه ندی راگه هاندنا سوقيه ت به حسی جينوسايد کرني ل کوردستانی نه کریبتن (Watch, M.E, 1993, 178).

ل 24 حوزهيرانا 1988ی، ل نهنجومه نی پیرانی ویلايه تین ئیکگرتین ئەمریکا سیناتور ميشیل (Senator Michelle)، پروژی (408)، پيشنیا زکر، ب مه ره ما هندي بکارئینانا چه کي کيمياي ژلايی حکومهتا عيراقی فە بهيته شه رمزار و ئيدانه کرن. ههروهسا داخواز ژ سه رۆکی ئەمریکا هاته کرن به ره دم ئینان و بکارئینانا چه کي ل سهر ناستی نيقده وله تي قه دهغه بکه تن. هه ژي يه بيژین، ئەفی پروژه يی پتر

کۆ د ئەنجامدا، ژمارە کا زۆرا خەلکی مەدەنی گیانی خۆ ژ دەست دابوو، هەر وەسا نێزیککی 60 هزار ژ خەلکی دەفەرا بە هەدینان ئاوارەیی تۆرکیا ببوو. هینگی دۆسەیا جینوساید کرنا کوردان ل کونگریسی ویلا یەتین ئیکگریتین ئەمریکا هاتە گەنگەشە کرن، هەر دوو لایەن کونگریسی، ئەنجومەنی نۆینەران و ئەنجومەنی پیران بۆ ماوی دوو حەفتیان ئەو دوسە یە گەنگەشە کر (کیلی، 2013، 44).

ژ لایەکی دیفە، ل 26 تەباخا 1988ی، ئەنجومەنی ئاسایشا نیقەدەولەتی ب بریارا خۆ یا 620ی، ب تۆندی ئیدانەیا بکارئینانا چەکی کیمیایی و گازا زەهراوی ب تۆند رسوا و ئیدانە کر بوو، بەلێ بەحسی عیراقی نە کر بوو. هەر وەسا بەحسی چوو سزاین گران و بلەز ب دژی هەر وەلاتەکی کو فی چەکی بکار دئین نە کر بوو (باسیرە، 2013، 110).

هەتا هەوا ئەنفالاً یا هەشتی ب دژی کوردان هاتیە ئەنجامدان، جفاکی نیقەدەولەتی خۆ ژ کر یارین هۆفانە بین رژیما بە عس قەدشارتن. بەلێ پستی هەوا هەشتی ل سەر کوردان هاتیە راگەهانندن، دی بین، هەوە کا زۆرا بەرفرەه یا راگەهانندی ل جیهانی ب دژی هیرشین هۆفانە بین حکومەتا عیراقی دەستپیکر بوو. دماوی 27 تا 31 تەباخا 1988ی، ب دەهان راپۆرت، گۆتار و فیدیۆ ل رادیۆ، کەنالی تەلەفزیۆنی و هەوالگیرین جیهانی ب تاییەتی ل سەر چەکی کومکۆژ، گازا زەهراوی، ئارمانج و دەرئەنجامین وان بین تراژدی بە لافکر. بۆ وینە، دەستە کین رادیۆین بەریتانیا بی. بی. سی، دەنگی ئەمریکا، تەهران، دەنگی عیراقی ل دیمەشق، سوپسرا، دەنگی ئەلمانیا، مەدرید، هلفرسۆن ل هۆلەندا (مستەفا، 2013، 210). ئەو راپۆرت و

پاپا پۆلیسی دووی (1920-2003)، نامە یە بۆ لژنا چە ککرنا (UN) فریکر بوو و تیدا ب رەنگەکی روون و ئاشکرا بکارئینا چەکی کیمیایی ئیدانە کر بوو، هەر وەسا تیدا داخواز ژ جفاکی نیقەدەولەتی کر ب رژی ب زافی بۆ قەدەغە کرن و راوەستاندن بکارئینانا فی چەکی دێندە بکەن. نافرێ دنامەیا خۆدا بکارئینانا فی چەکی ب سەر شۆری بۆ مروفایەتی وەسفر کر بوو (مستەفا، 2013، 208). چونکو ئەو چەک دبیته ئەگەری ژ نافرنا مروفی و ئینانا کارەساتین چەرگ هەژین دناو ئەوی جفاکی دا یی ب دژی دەیتە بکارئینان.

رۆژنامەیا گاردییان (The Guardian Newspaper) یا بەریتانی، ئەوا ل 5 گولانا سالاً 1821ی هاتیە وەشاندن، ل 3 تەباخا 1988ی، د راپۆرتە ک خۆدا بە لافکر بوو، سەرۆکی عیراقی ژ دکتاتۆری ئەلمانی هیتلەری ژی بۆراندی یە. ژ بەر کو هیتلەری ل شەرین خۆ دا گازا زەهراوی بکار نە ئینا بوو. ل 8 تەباخا 1988ی، کە سایەتین ئایینی بین مەسیحی ل بەریتانیا، کو ژمارا وان دگەهشتە 500 کەسان، د کومبۆنە کیدا ب ئامادە بوونا نۆینەری کە نیسا بەریتانیا، کو ژ 146 وەلاتان ل باژیری (کونتربری)، ئەو کاری هۆفانە ئیدانە کر. هەر وەسا دفی کومبۆنی دا بەیانامە ک دەر کر و تیدا داکوکی ل سەر پیدقییا بەرهنگار بوونا چەکی کومکۆژ ل عیراقی و هەر وەلاتەکی دتیر کر بوو. دەهەمان دەمدا، ئان کە سایەتییان داخواز کر بوو، پیدقییە ئەو تاوانبارین فی چەکی بکار دئین ب تۆندی بەینە سزا دان (Ahmad, 2014, 189).

ژ لایەکی فە، ل 20 تەباخا 1988ی، پستی بدوماهیە هاتنا شەری عیراقی و ئیرانی، و ب تاییەتی پستی جی بە جیکرنا قۆناغا دوماهیی یا هەوا ئەنفالان،

بەرفەرەيا راگەهاندنی رايان گشتی یا جيهانی پتر ل دور کيشهيا کوردی، پيشهات و بارودوخين خەلکی کوردستانی هوشيار کر بوو. دئەنجامدا، ریکخراوا لیۆرینا جيهانی، حکومەتا عیراقی ژبەر ئەوان رەفتار و هیرشین هۆفانە و تراژدی یین وی ئەنجامدا، هەرۆسا سیاسەتا جینوسايدکرنی، یا کو دئەنجامی پەیره و کرنا وی ژماره کا زۆرا خەلکی سیفیلی کورد هاتینه قورکر تاوانبار کر بوو.

دهه مان پینگافین خودا، ل 2 ئیلونا 1988ی، ئەقی ریکخراوی راپۆرتەک ل دور هیرش و سیاسەتا عیراقی بەرامبەری کوردان بە لافکر بوو، تیدا دابوو دیارکر، " ل سەر دەستی حکومەتا عیراقی ب سەدان هزاران کورد هاتینه کوشتن، هەرۆسا ل هەیفقا تەباخی ژ ئەنجامی بکارئینانا تانک، فرۆکە، هەلیکۆپتەر، چەکی کیمیایی، تۆبخانەیان بەزاران کەس بریندار بووینە، هەمی فان هیز و چەکین گران گوند و باژیرین کوردان ل پارێزگەهین دهوک، مۆسل، هەولیر و سلیمانی ل کوردستانی کربوونە ئارمانجین خو". دهه مان دهه مان، دفی راپۆرتی دا هاتبوو خویاکرن، " ب دهه مان هزار سەربازین لەشکەری عیراقی دقان هەوین توندا پشکداربوون، ژ وانا ژ یەکی زێره فانی کۆماری و ئەو سەربازین د بەرۆکین شەری عیراق و ئیرانی دا شەر دکرن بەشداربوون" (مزویری، 2013، 42).

پشتی کیمیا بارانکرنا هەلەبجە، گالبریس پتر دویقچوونا دەفەر و دەنگ و باسین گێردای ب کوردین عیراقی فه دکر. نافیبری ب دلنیایقه گەهشتبوو وی چەندی، کو حکومەتا عیراقی دەست ب جینوسايدکرنا سەرانسەری یا کوردان کری یە. دئەنجامدا، ل 7 ئیلونا 1988ی، گالبریس، ئیکەم پینگافا خو ل ئەنجومەنی پیران بو نیشینا یاسایا پشته فانیکرنا جینوسايدی

گۆتارین ل ئەفان دەزگەهین راگەهاندنی دا هاتینه بە لافکر، ئەو تەوهرین ل خواری بخۆفه دگرتن:

1. دەنگۆباسین خویشانندان، نەرازبوون و مانگرتنا قوتایی و رەفەندا کوردی ل ئەورۆپا و ئەمریکا هەمبەری ئەوان تاوانین ب دژی کوردان ژلایی حکومەتا عیراقی فه دهاتنه ئەنجامدان،

2. دەنگۆباسین بەره فانیکر و خۆراگریا هیز و خەلکی کوردستانی ل عیراقی،

3. راپۆرت و فه کۆلین ل دور هەلۆیستی دەولەتین زههیر و ئیسلامی هەمبەری ئەوان کارەساتین تراژدی، کيشهيا کوردی و پەيوه ندين ئەفان بووهر و پيشهاتان لگه ل دانوستاندين عیراقی و ئیرانی ل جنیف،

4. ئیدانە و شەرمزار کرنا تاوانین حکومەتا عیراقی ب دژی مللەتی کورد و گەلین ل عیراقی دژین، ب تايهتی بکارئینانا چەکی کۆمکوژ (قەدەغە کری) وهک بەره نگانر بوونە فهیا جفاکی نیقده و له تی.

5. دهه مان دهه مان، دهنگۆباسین په نابه ربوونا ب سەدان هزاران کەسان بو سنۆرین تۆرکیا و ئیرانی، بیوونە فاکتەرەک بو ئیحستنا فشاران ل سەر حکومەتا تۆرکیا و ئیرانی بو وەرگرتنا ئەوان پەنابەران (مستەفا، 2013، 210).

6. دەنگۆباسین هەنارتنا هاریکاری مروفايهتی بو کوردین ماینە ئاسی ل سەر سنۆرین تۆرکیا و ئیرانی، هەرۆسا کارفەدانا کيشهيا کوردی و جینوسايدکرنا کوردان دناؤ دەزگەهین بلندين وهلاتین زههیر دا و چەوانیا بەرێخۆدان و هەوارهاتنا دەولەتین زههیر، ب تايهتی ئەمریکا، بەریتانیا و فەرەنسا ب کيشهيا کوردی .

بیۆرینا دەمی و بەردەوامیا هیرشین درنده و هۆفانە یین حکومەتا عیراقی ب دژی کوردی، پتر راگەهاندا جيهانی گرنگی دا ب کيشهيا کوردی، ئەقی هەوا

سەرەرای هندی، گەنگەشە کرنا ئەفی یاسایی زیکا ژ ئەنجومەنی دەرکەفتبوو. لگەل هندی، بیل کەفتبوو ژیر فشاران، کو دەست بەرداری پرۆژی خۆ بیتن. پشتی دەرکەفتنا وی یاسایی، ب پرۆزەکی سیناتۆر پیتەر وودارد گالبریس بەهەقالینیا سیناتۆر کریسمان هۆلین (Chris van Hollen) سەرەدانا تۆرکیا کر داکو چاڤیکەفتنان لگەل پەنابەرین کورد ئەنجامبەدەن (Power, 2013, 177).. گالبریس شیا ل تۆرکیا بەلگەنامەین هیرشا چەکی کومکۆژی عیراقی بۆ سەر نزیکي 41 گوندیین کوردی بەدەستفە بیتن، بەلی دیتنا ئاسەوارین چەکی کیمیایی ل سەر لەشی پەنابەران ب ساناھی نەبوو. لدهمی گالبریس ژ تۆرکیا فەگەریای ب تینگەهشتنەکا بەرفرەه ل دۆر چەکی کومکۆژی بەرەف کوجکا کونگرێسی فەهاتبوو و پێشنیازا یاسایا سزدانی ل سەر عیراقی کر (کیلی، 46، 2013).

بەلی پێشنیازا گالبریس بۆ ئەگەری نەرازیبوونا کوجکا سپی و وهزارەتا دەر فە یا ئەمریکا ببوون. هەر وەسا پتریا وان سیناتۆرین بەری هینگی پشتهفانیا فی یاسایی کری هزر و بیری خۆ گهورین. هەژی یه بیژین، ئەندامین ئەنجومەنی نوێنەرین ئەمریکا هەفخەمین جۆتیارین ویلایهتین خۆ بوون و رژد بوون ل سەر هندی کو ناییتن ئەف یاسایه ژ ئەنجومەنی پیران دەرکەفتن (Power, 2013, 177). چونکی هینگی ئەمریکا د سالهکی دا ئیک ملیۆن تەنا گەمی و 23٪ برنجی ولاتی خۆ بۆ عیراقی رهوانەدکر و ب سزادانا عیراقی دا زیانین زۆر کاریگەر ب جوتیارین ئەمریکا کەفن. هەر وەسا کومه کا کومپانین چەکی کیمیایی داخواز کربوو، ئەگەر دورپیچ ل سەر عیراقی هاته دانان دی چاره نقیسی بەرهمین وان چلیهت (کیلی، 46، 2013).

دەستپیکر بوو. ب حەفتیه کی پشتی کۆچبەر بووناوی ژمارا زۆرا کوردان ل دەر فەرا بەهیدینان بۆ تۆرکیا، ئەف یاسایه کەفتە بەر دەرنگدانی و دەرنگ ل سەر هاته دان (Power, 2013, 175).

دەهەمان دەمدا، پرۆژنامەفانین هەفخەمین کیشەیا کوردی ب تايهتی (جیم هۆگلاند Jim Hoagland) (1940-)، پەيامنیری پرۆژنامەیا (واشتۆن پۆست)، و (ویلیم سافیر William Safire 1929-2009) و پەيامنیری پرۆژنامەیا (نیویۆرک تائمز)، پشتهفانیا گالبریس کون. راپۆرتین هۆگلاندی و سافیری ل کونگرێسی دهاتنه نیشان دان. ژبەرکو ئەفان هەر دوو پرۆژنامەفان بۆ ماوهیهکی دیر و درێژ راپۆرت ل دۆر کیشەیا کوردی و سیاسەتا حکومەتین ئیک لدویف ئیکی بین عیراقی هەمبەری کوردان بۆ راپا گشتی یا جیهانی ددان خۆیا کون. لەورا دفی ماوهی دا، گالبریس پەیهو ندیین بەر دەوام لگەل هۆگلاندی و سافیری هەبوون. ژبەرکو گالبریس دزانی راپۆرتین ئەفان پرۆژنامەنقیسان بۆ کونگرێسی دگرنگ بوون (کیلی، 46، 2013).

ل ریکەفتی 8 ئیلونا 1988ی، ئیکەمین بزاف بۆ دیار کرنا کیمیا باران کرنا کوردان د هەوین ئەنفالان دا ژلابی سیناتۆر بیل (Senator Bill) فە ل ئەنجومەنی پیران هاتیه ئەنجامدان. نافیری یاسایهک پێشکیشی ئەنجومەنی کر و تیدا دیار کر بوو، پیدفیه ئەمریکا هەمی هاریکارین خۆ بین نابۆری ب عیراقی راهوستینت و ئەمریکا دەنگی ب ژدی ئەوان دەزگەهین نابۆری بین نێفدهولهتی بین دەبنا ددهن عیراقی بەدەتن و هنارتنا نهفتا عیراقی بۆ دەر فە قەدەغە بکەتن (Power, 2013, 176)..

فه کولینکنا بکارئینا چه کئ کیمیايي ب دژی کوردان
ژلايي حکوومهتا عيراقئ فه پيک بينتن(مستهفا،
2013، 212).

ل 12 ئیلونا 1988ئ، حکوومهتا بهريتانيا،
حکوومهتا عيراقئ ژبه بکارئینا چه کئ کیمیايي ب
دژی کوردان و ويرانکنا کوردستاني ئيدانه و شهرمزار
کر بوو. دپينگاڤين خۆدا ب دژی حکوومهتا عيراقئ، ل
13 ئیلونا هه مان سال، کونگرسي ئهمريکا ياسا يا دژی
جينوسايدئ به لافکر و تيدا ژبه بکارئینا چه کئ
کومکۆژ ب دژی کوردان دورپينچا ئابۆري ل سهر
عيراقئ سه پاند کربوو. ل 15 ئیلونا 1988ئ،
حکوومهتا ئيتاليا ب تۆندی فرکون و کوشتنا بکوما
ملله تي کورد و بکارئینا چه کئ کومکۆژ ب دژی
کوردان ژلايي حکوومهتا عيراقئ فه ئيدانه و شهرمزار
کربوو(ئيحسان، 2017، 487).

هه دهه مان هه يڤ دا، ئانکۆ ل ئیلونا 1988ئ،
سکرتيري گشتي يئ (UN)، تيمه کا پشکيني پيک ئينا
و فه رمان ليکر سه ره دانا عيراقئ بکه ن. به لي حکوومهتا
عيراقئ ديارکر، ئه و پيشوازي ل تيمه (UN)، ناکه تن،
هه وره سا خۆياکر ئه فه ده ستپوهردانه دکاروو بارين
نافخوهيين ويدا. هه رچه وابين، پشتي هينگي حکوومهتا
عيراقئ راگه هاند بوو، کو هه ر ده مه کئ کومسيؤنا
(UN)ئ، به يتن ب مه رجه کئ به ره فاژي ناشتي و
سه رۆکاتيا عيراقئ ره فتاري نه کهن، چونکو کيشا
کوردی، ئاريشه ک نافخوهيي يا عيراقئ يه و کورد
عيراقئ نه، (UN)ئ، دڤي بۆاري دا چ ده سته لاته ک
نينه(مستهفا، 2013، 212).

بڤي شيوهيي تيمه پشکيني يا (UN)ئ، نه شيا ب
دورستي کارين خۆ ئه نجامده تن، هه وره سا نه گه هشته
چوو ئه نجامان. لده مي ل ئیلون و چريا ئيکي يا سالا

نۆينهري ئۆستاليا ل نه ته وه يئ ئيکگرتي نامه يه کئ بۆ
کونفرانسي ژنافرنا چه کئ کومکۆژ بريکا وه زيروي
ده رفه يئ ئۆستاليا فريده کنه تن. ل 9 ئیلونا 1988ئ،
وه زيروي ده رفه يئ ئۆستاليا، ئه ؤ نامه يه بۆ کونفرانسي
ره وانه کر بوو. دڤي نامي دا، نۆينهري ئۆستاليا
نه رازييونه وه لاتي خۆ ل دور بکارئینا چه کئ کیمیايي
ب دژی کوردان ل کوردستانا عيراقئ ديارکر، هه ره وسه
تيدا داخواز ژ جفاکي نيڤده وله تي کر بوو، گفاشتنان
بريکا دبلۆماسي، سياسي و له شکه ري بيخنه سه ر
عيراقئ دا کوڤي کر يارا هۆفانه و دير ژ پره نسپين ياسين
نيڤده وله تي راهه ستينتن(مزويري، 2013، 44).

ل 9 ئیلونا 1988ئ، ويلايه تين ئيکگرتين
ئهمريکا، ژبه بکارئینا چه کئ کیمیايي ب دژی
کوردان ل کوردستاني حکوومهتا به غدا تاوانبار
کربوو. هه ره وسه راگه هاندبوو، کو راپۆرت، به لگه نامه و
ڤيديۆيت ل به ر ده ستئ وي و تيدا هاتيه سه ماندن،
حکوومهتا عيراقئ چه کئ کیمیايي ب دژی کوردان
بکارئینا يه(نيروه يي، 182، 2010).

هه ره وسه ل 9 ئیلونا 1988ئ، باليۆزخانه يئ
وه لاتين، سويد، نه رويچ، دانيمارک، فيله ندا، ئايسله ندا
داخواز ژ سکرتيري گشتي يئ ريکخراوا نه ته وه يئ
ئيکگرتي کر بوو، کو فه کولينا ل دور بکارئینا چه کئ
کیمیايي ب دژی کوردان ژلايي حکوومهتا عيراقئ
ئه نجامده تن. له ورا پشتي هينگي ب رۆژه کئ، ئانکۆ ل
10 ئیلونا 1988ئ، کونگرسي ئهمريکا بياردا
دورپينچا ئابۆري و بازرگاني دانين سهر عيراقئ.
هه ره وسه ل 12 ئیلونا 1988ئ، نۆينه رين ئهمريکا،
به ريتانيا، ئه لمانيا رۆژناڤا و ياباني ل ئه نجومه ني ئاسايشا
نيڤده وله تي دا لگه ل سکرتيري گشتي يئ
(UN) کومبوون و داخواز ژيکر بوو تيمه کا بسپۆر بۆ

سەرکوتکرنا بزافا رزگاربخوازا کوردی ل باکووری عێراقی. ئەقی لژی ناقی 40 زارۆکان ژ سەرجهمی 150 کەسین ژلابی حکومەتا بەغداقە هاتینە گرتن ئیناینە خوارئ (Ahmad, 2014,191)

هەر وەسا پارتی دیموکراتی یا ئەمریکا ژئ هەلۆیستی خۆ ل دور جینوساید کرنا کوردان دەربری، بۆ نمونە، ل دو ماھیا ئیلونا 1988، ئەندامی ئەنجومەنی پیرانی ئەمریکا و سەرۆکی لیژنا کارووبارین ئەنجومەنی، (سیناتور کلابیورن بیل)، ل پایتەختی ئەمریکا، واشنتون، یاسایا قەدەغە کرنا کوشتنا ب کۆم پیشکێشکر بوو و ئەقیا ئەنجومەنی پیران ل سەر رازیبوون (مستەفا، 2013، 213).

بەلئ تشتی سەرنجراکێش ئەوە، کونە تاوانبارکرن و نە رەخنەین ژلابی جفاکی نیقەدە ولەتی هاتینە بۆ عێراقی، نە شیا بوون حکومەتا عێراقی ژ ئان کریار و بەردەوامیا سیاسەتا جینوسایدکرن و هۆقانه بەدەنە پاش. سالەکی پشتی بۆرینا ئەقان بوویەرین تراژدی، د گونگری خوی بۆ دەهی دا، پارتی دیموکراتی کوردستان راکە هاندبوو، " زۆر بمخابنیقە ریکخراوا نە تەوین ئیکگرتی (UN) ی، ب گشتی و دە ولە تین بزافا بیلابین ب تایبەتی، تانوکە نە شیا نە رژیما بەعس یا عێراقی د هیرشین وی بین هۆقانه دا رابگرن، نە تەوین کورد ب گشتی و مللەتی کورد ل عێراقی ب تایبەتی، پیشبینیا هندی دکر جیهانا مروفاہتیی، بلوکی سۆشالیستی و دە ولە تین عەرەبی ب تەمامی ئیدانە و شەرمزار بکەن. بەلئ ئەقان دە ولە تان چوو رۆل نەبوو و ئەق هەلۆیستی وان زیان گە هاندن گەلی مە و وان بخۆ ژئ (نیرۆھی، 2010، 182).

لەورا دی بینن، ئەق هەوا قرکرن و ژناڤبرنا کوردان هەمی بیی رەنگفەدان و کارفەدانا بهێرا جیهانی ب رینقە چوون، نە ل سەر ئاستی (UN) ی، ریکخراوین جودا

1988، کومبوونا گشتی یا سالانە یا (UN) ی، سەرۆکی بەریی ویلابیتین ئیکگرتین ئەمریکا، رۆنالد ریگنی، دگوتارە کا خۆ دا بەحسی جینوسایدکرنا کوردان ل عێراقی کر بوو، داخوازا گرن دان کونگرەکی جیهانی بیی بلەز کر بۆ قەدەغە کرنا بکارئینانا چەکی کیمیاوی (مستەفا، 2013، 212).

ل 16 ئیلونا 1988، ئەنجومەنی ئابوری و جفاکی بیی (UN) ی، ل لژنا مافین مروقی د راپۆرتەکی ل سەر کێشەیا مافین مروقی ل ئیرانی و عێراقی شروفقە کرن دابوون، تیدا روونکرن داینە سەر بنپیکرنا ترسناکا مافین کوردان و ل خالا 28 ی یا قی راپۆرتی دا هاتیە عێراقی پروگرامەکی دارشتی ل دور بنپیکرنا مافین کوردان دەستیگیری یە، بگرە ژ کوشتی، قە گواستیی، دیرکرن و سیدارەدانا بکوم (Ahmad, 2014, 190).

هەر وەسا دەهەمان راپۆرت دا هاتیە ل ئادارا 1988 ی، پتر ژ 400 کەسان ل دەقەرا قەرەداغ ل سلیمانی ب چەکی کیمیاوی هاتیە کوشتن. دەهەمان راپۆرت دا، بەحسی کیمیاوارانکرنا سالآ 1987 ی، یا دەقەرا (شیخ وەسان) ل دۆلا باليسان ل هەقلیری کری یە و تیدا دایە دیارکرن، 260 کەس شەھید ببوون. لگەل هندی دا، دایە خویا کرن ل سالآ 1985 ی، پتر ژ 300 کەسان کوشتینە و ژمارە کا زۆر بین گرتین و بی سەرو شوینکرین (مزویری، 2013، 45).

دەهەمان دەمدا، خالا 30 ی، یا راپۆرتا لژنا ل سەری نامازە پینھاتیە دان، بەحسی ویرانکرنا گوندی چیمەن ل نیژیکی کەرکوک یە بی کول سالآ 1986 ی، هاتیە رووخاندن، تیدا دایە روونکرن، کو 150 کەس ژ ژن و زارۆکان بووینە قۆریان. هەر وەسا ل خالا خو یا 33 ی دا دایە ئاشکرن کرن، کو لژنا مافین مروقی هایداری هندی یە حکومەتا عێراقی بەردەوامە ل سەر

سه ر دابه شکرنا عيراقئ و دابقي چهندي هيزا ئيراني دهقهرئ به رفه ره بيت. دئه نجامدانا برئکئ چه کئ ئیکه تيبا سؤقيه تي، فه ره نسي، به ريتاني و نه مريکئ ده ست ب فر کرنا کوردا ب سياسه ت و جورين توند و تيربي کر.

بيگومان نارمانجا عيراقئ، ژنافرنا ملله تي کورد ب ته مامئ بوو. ههروه سا دقيا که لتور و ناسنامه يا دهقهرين کوردي ژنافيه ت و بگهورت بو عه ره بان. ژبه ر هندي ده ست ب به رنامه کئ دارشتي کر. ئەؤ به رنامه ب پرؤگرامئ (فه گوهاستن و گهورين) دهاته نياسين. بقئ به رنامه ي ل ژير فشار و سياسه تين توند ناسنامه يا کوردان بو ناسنامه يا عه ره بان دگهورئ. ههروه سا ده ست ب فه گوهاستنا کوردان ژ دهقهرين وان بين ره سن بو باشور و نافه راستا عيراقئ کر. بقئ چهندي ب سه دان هزاران کورد ژ دهقهرين وان هاتنه ده رکرن و عه ره ب لجه ئ وان هاتنه ئاکنجیکرن. هه لبه ت يا روون و ئاشکرايه ده وله تين هه فسئور هايداري ئي پرؤسسئسي بوون و که يف خوش بوون بغان کريارين حکومه تا عيراقئ. ژبه رکو وان کورد ب جوھي و دار و ده سه کين وه لاتين رۇژنافايي دزانين.

دپيئگافين خؤدا، حکومه تا عيراقئ رابوو ب دورستکرنا ئوردیگائين زوره ملي ل دهقهرين دبن دهسته لاتا خوؤه، کورد فه گوهاستن فان ئوردیگايان و ب توند کرنه دبن کونترؤل و سانسؤرا خوؤه، نارمانجا وي ژفئ چهندي ئەو بوو داکو کوردان ب سناھي کونترؤل بکه تن، داکو ب دژئ دهسته لاتا وي رانه بن. ههروه سا بو جفاکئ نيقده وله تي ديار بکه تن کو ئەو تشتي ب راگه هاندئ ده پته به لافکرن چوو راستي بو نينه، به لکو کورد بين ب شيويه کئ باش و ديري ژ جينوسايدکرني دژين و چوو کريارين جينوسايدئ ب دژئ وان نه هاتينه ئەنجامدان.

جودا، ريکخراوين مافي مروفئ ئه وين بناقي ديموکراتي، نازادي و يه کسانبي دناخفتن چ هه لوسته کئ گونجاي نه ديار کر بوو، به لکو ب هه مي شيويه کئ هه فکارئ و پشته فانيا ئەنجامده رين وي هاتبوو کرن. چونکو ل وي ده ميده سا سياسه ت و به رژه وه نديين وان دزالبوون ب سه ر بارودؤخ و پيشه اتان دا(مسته فا، 2013، 213).

لدومه بي بکورتئ دشين دياربکه ين ره نگفه دانا گازی و قيرين گه لين بن ده ست و بي پشته فان وه ک ملله تي کورد نه گه هشتوو چ ئەنجامان و حکومه تا عيراقئ يا رژدبوو ل سه ر کريارين کومکوژيا کوردان، نافه ند و ريکخراوين نيقده وله تي بين په يوه نديدار چ پته و بايه خ ب کاره ساتا تراژدي يا کوردان نه دابوو، به ره فاژئ به رامبه ري ئیک ژ مه زنترين کاره ساتين تراژدي بين مروفايه تي ل چه رخي بيتسي بيده نگ مابوون.

6. ده ره ئەنجام

پشتي فه کولين ل سه ر نه ئي باه تي هه ستيار و گرنگ هاتيه ئەنجامدان، چه ندين فه ديتين نؤي هاتنه ئاشکراکرن، بقئ ره نگي ل خواري هاتينه ديارکرن.

پشتي حکومه تا عيراقئ هه مي ريک و ستراتيجه تين سه ربازي لگه ل ته کتيکين له شکه ري ژبو شکاندن و ژنافرنا بزاف رزگاربخوازا کوردي بکارئينان و نه شيايي سه رکه فنتئ به ده ستخوؤه بيتن. ژبه ر هندي، ئيدي چوو ريکين دي لده ست نه مابوون، ژبلي بکارئينا چه کئ کيميائي و ژه ره کری. بيگومان عيراقئ دزاني ئەؤ چهنده ب دژئ ياسا، په رنه سپين ريکه فئنامه ين نيقده وله تي بوو. ژبه رکو وي بخؤ ژئ ئەؤ په يمانامه يه ئيمزا کر بوون. لي حکومه تا عيراقئ ئەؤ چهنده کر بوو، چونکو دزاني جفاکئ نيقده وله تي دي ل سه ر بيده نگ بيتن و ده وله تين هه ري مي ب تايه تي بين عه ره ب دي پشته فانيا وي که ن، ژبه رکو ئەوان کيشه يا کوردي ب مه ترسي دزاني بو

سهماندن، کو حکومەتا عيراقی چهکی کيمیای، ژهراوی ب دژی کوردان بکارئینایه لبه دهست ههبون، بهلی ژبهه ههبوونا بهرژهوه ندييان لگه لرژيما عيراقی بهردهوام بی دهنگ مابوو و بهردهوام بو راپا گشتی یا وهلاتين خو دياردکر، ئەوان چوو بهلگه نامهين درست لبه دهست نين کو تيدا ب سهلمين حکومەتا بهغدا یا کوردان جينوسايد دکهن، گوند و باژيرين وان بومهباران دکهن، خه لکی ژ گوند و باژيرين وان فه دگوهيرتن بو دهفهرين باشوري ب عيراقی.

پشتی ههوا ههستی و دوماهيی یا نهغالان یا دنافههرا 25 ته باخا 1988ی تا 6 ئهیلولا 1988ی، ب سهه کوردان دا هاتی، ئیدی ههوه کا بهرفههیا راگه هاندنا جيهانی ل دور جينوسايد کرنا کوردان ژلايی عيراقی فه دهست پيکر، لقی دهمی دا، نيشان دانا بوويهرين ب جينوسايد کرنا کوردانه، بوو ههفرکيههك بهير دنافههرا راگه هاندنا جيهانی دا، راگه هاندنا جيهانی وینه، کورته فيديو، چاقيکهفتن و راپورتي تيروته سهه ل دور پرؤسيسا جينوسايد کرنا کوردان به لاؤ دکر و بو راپا گشتی یا جيهانی دانه ديارکر کا ب چ شيواز و رهفتار حکومەتا عيراقی رهفتاری لگه کوردان دکهن. ههروهسا کوردين پهنا بهه ل نهو روپا و نه مريکا دهست بخويشان دانا کر. دئه نجامدا، فشارهك زيده كهفته سهه وهلاتين جيهانی و جفاکی نيقده وهله تي، ئیدی گه هشتا وی رادهی، ئەوان ژي ههلو يستين خو هه مبهري جينوسايد کرنا کوردان ديارکر بوو.

بهريتانيا ب توندی کريارين عيراقی ب دژی کوردان ئيدانه کر و داخواز ژ نافرنا چهکی کيمیای و ژهراوی کرن. ههروهسا زانايان تاييني بين بهريتانيا داخوازا سزادانا تاوانبار و نه نجامدهرين جينوسايد کرنا کوردان کر بوو، دهه مان دهه ما، داخوازا ژ نافرنا چهکی کيمیای

ژلايی خوفه، سهه رکردايه تيا کوردی بزاق کرينه کيشهیا کوردی ب جيهانی بدهن نياسين و داخواز ژ وهلاتين ههريمی و نيقده وهله تي کری یه، گفاشتنا بيخنه سهه عيراقی پرؤسيسا جينوسايد کرنا کوردان راوهستين. نه خاسمه سهه رکردايه تيا بههريی کوردستاني زور جارن ب نامه و تليگرافان وهلاتين جيهانی لدور کاره ساتين ب سهه ملله تي کورد هاتين هايدار کرينه و بو روونکرينه، کو حکومەتا عيراقی یا ب توندترین شيواز و سياسه تا کوردان قردکهن. ههروهسا یا چهکی کيمیای و ژههه کری ب ههمی جوران ب دژی کوردان بکار دئینتن.

بهلی جفاکی نيقده وهله تي و وهلاتين ههريمی نه بتنی بيدهنگ مابوو، بهلکو چو پيته ب داخوازی و نامهين سهه رکردايه تيا کوردی نه دابوو، وهسا هزر دکرن سهه رکردايه تيا کوردی بتنی پرؤپاگه ندهيان دکهن و چوو راستی بو داخوازی و نامهين وان نين. ژبهه رکوتا وی دهمی دهوله تين ههريمی وهك تورکيا دياردکر کو چو بهلگه نامهين درست لبه دهست نين کو ب سهلمين عيراقی چهکی کيمیای و ژههه بکارئینایه. ژبهه هندي، لدهستپيکی تورکيا دهه گههين سنوری خو بو پهنا بهرين کورد فه نه کر بوو، تا جفاکی نيقده وهله تي داخواز ژي نه کری و نه چار نه بوو. بههه فاژی تورکيا، ئيراني، دهه گههين خو بين سنوری بو پهنا بهرين کورد فه کرن و ديارکر، ئەفا لگه کوردان دهيته کرن ب دژی مروفايه تیی یه و نه رکی سهه مللی ههه وهلاته کی فی کرياری شهه مزار بکهتن و هاريکاريان پيشکيشی کوردان بکهتن. ههروهسا ئيراني ديارکری دی ب دهه گههی ئيراني بو پهنا بهرين کورد فه کری یه.

ژلايی خوفه، سههه رای هندي، لدهستپيکی جفاکی نيقده وهله تي بهلگه نامه و پيزانين دورست بين تيدا هاتين

داخواز ژێ کر، کریارین قوکرنا کوردان ب
راوەستینتن.

ژلایێ خۆفه، نۆینه رین ریکخراوا نەتەوین ئیکگرتی
ل عیراقی و ئیرانی سەرەدانا زیان پیکهفتین کیمیا باران و
بۆمباران کریان ل نەخۆشخانەین ئیرانی و عیراقی کر بوو.
پشتی دویفچوونی بۆ نۆینه رین ریکخراوا نەتەوین
ئیکگرتی ب بەلگە دیار بوو، کو ب راستی حکوومەتا
عیراقی چەکی ژەهر کری و چەکی کیمیا ب دژی
کوردان بکارئینایە. لەورا نۆینه رین وەلاتین جیهانی
داخواز ژ ریکخراوا نەتەوین ئیکگرتی کر، فە کۆلینی
لدور بکارئینانا چەکی کیمیا ب دژی کوردان بکەتن.
دەهەما دەهەما، وەلاتی ئیکگرتین ئەمریکا حکوومەتا
بەغدا ب بکارئینانا چەکی کیمیا ب دژی کوردان
شەمرزار و تاوانبار کر بوو.

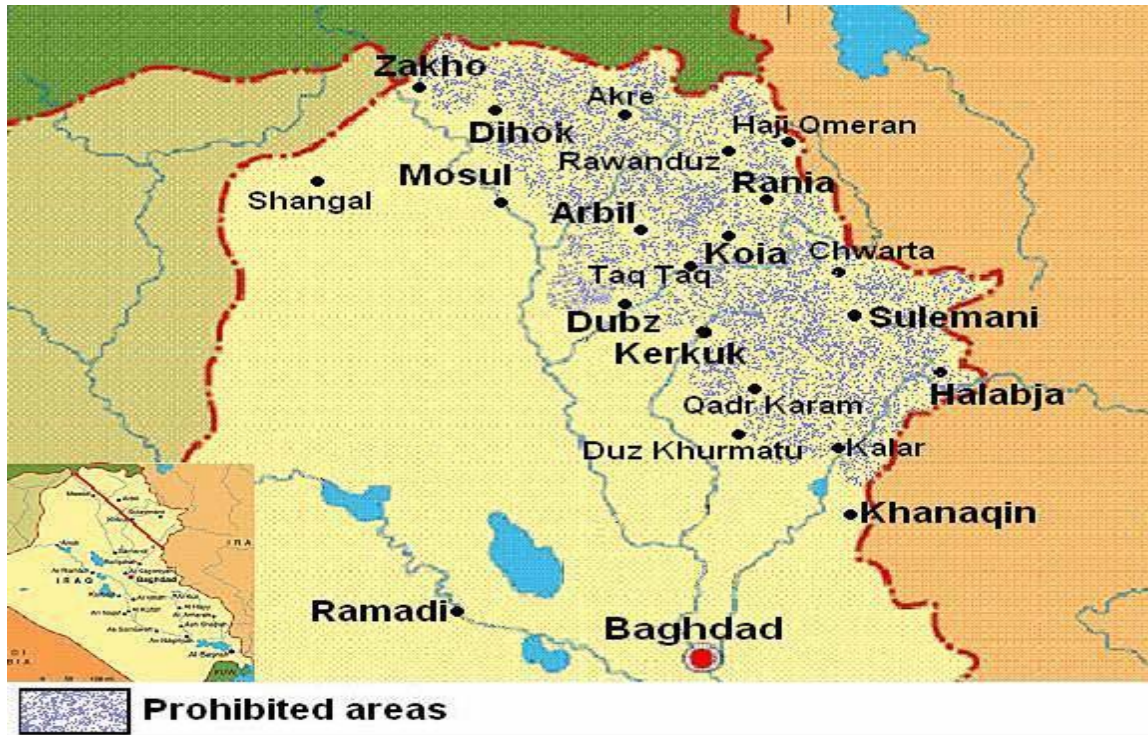
کریوو. هەروەسا وەلاتی ئیتالیا و فەرەنسا ئیدانەیا
کریارین عیراقی کر بوو. ژلایەکی دیکه، وەلاتی بەلجیکا
لژنە کا تایبەت ژبو پیشکین و بەدەستفە ئینانا راستیان ل
دور جینوساید کرنا کوردان ل عیراقی رەوانە کر بوو.
ئەقی لژنی دەست ب لینگەرینان ل دەفەری کر،
کە لەخین گیانەوەر، پاشمین مروغان، پارچەین بۆمبان
فریکرە وەلاتی بەلجیکا بۆ پیشکینی.

هەروەسا ئەندامین ئەقی لژنی سەرەدانا زیان
ئیکهفتینان ل نەخۆشخانەین ئیران و عیراقی کر بوو.
لدوماهی بۆ راستی دیار بوو کو حکوومەتا عیراقی
چەکی کیمیا ب سێ جۆرین گازا ژەهر کری ب دژی
کوردان بکارئینایە. هەروەسا پەرلەمانی ئەوروپا دابوو
دیار کرن ئەگەر عیراق بەردەوامی بەدەتن بکارئینانا
چەکی کومکۆژ ب دژی کوردان دی زیان ب
پەیوەندیین وی لگەل وەلاتین ئەوروپا کەفن. لەورا

پاشبهند

پاشبهندی ژماره (1)

دهفهڕین قهدهغه کری ژلای حکومەتا عیراقی فه

ژێدهر: (Shorsh, 2013,11)

پاشبهندی ژماره (2)

ناڤین کومکۆژیا گوندی صۆرییا

Table 2 List of People Killed in the Şoriya Massacre on September 16, 1969

Name	Sex	Age	Comments
1 Khamo Marogeh Shimun (mayor)	M		Shot immediately by Abdul Karim Jahayshee
2 Kathryn Sargis Shimun (wife)	F		
3 Laila Khamo Shimun	F		Almost succeeded in killing Jahayshee
4 Mansour Ishaq	M		
5 Kathryn Shimun Ishaq (wife)	F		Along with three-month-old child
6 Misso Marogeh Shimun	F		
7 Hermiz Marogeh Shimun	M		
8 Goro Hermiz Shimun (wife)	F		
9 Antar Hermiz Shimun	M	5	
10 Othman Suleiman	M		
11 Amina Rajab Suleiman (wife)	F		Along with child
12 Nahida Othman Suleiman	F		
13 Sabiha Othman Suleiman	F		
14 Meho Hasan	M		
15 Miran Meho Hasan	F		
16 Ghariba Meho Hasan	F		
17 Mounir Yousif	M		
18 Firman Mounir Yousif	F		
19 Talan Mounir Yousif	F		
20 Eilo Youkhana	M		
21 Yaqo Eilo Youkhana	M		
22 Yalda Rasha	M		
23 Basima Yalda Rasha	F		
24 Giwargis Qoryakus	M		
25 Naji Giwargis Qoryakus	F		
26 Shabo Bazna	M		

⁴³⁸ Tucker, *Hell is Over*, 106.

گوفارا زانکویا دهوك، پهريهندا: 22، ژماره: 1، (زانستين مروفايه تي و كومهلناسي)، بپ 46 - 94، 2019
 ژماره كا تايهت)، سهنتهري فله كوليتين جينوسايدئ، زانكويا دهوك

125

Table 2 List of People Killed in the Şoriya Massacre on September 16, 1969

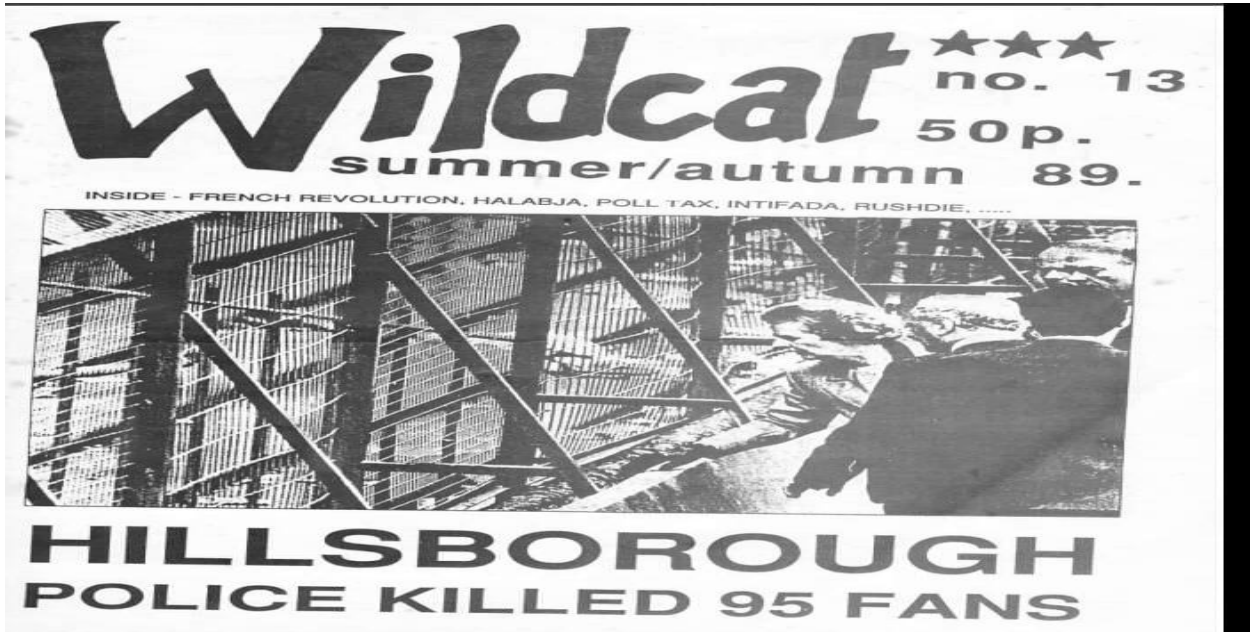
	Name	Sex	Age	Comments
27	Shoneh Bazna (wife)	F		Along with baby girl who died at hospital
28	Samir Bazna	M		
29	Shawel Bazna	M		
30	Boutros Toma	M		
31	Yono Sliwa Toma (wife)	F		
32	(child) Toma	F	5	
33	(child) Toma	M	6	
34	Alo Yousif	M		
35	Shirin Samo Yousif	F		
36	Amina Alo Yousif	F	7	
37	Oraha Khamo	M		
38	Warina Oraha Khamo	F	5	
39	Rasho Warda	M		
40	Asmar Elias Warda (wife)	F		
41	Reverend Hannā	M		Village priest
42	Guiliana Markus	M		
43	Husni	M		Driver from Zakho
44	Berro Husein	M		
45	Qamar Rasheed Husein (wife)	F		
46	Nadira Berro Husein	F		
47	Halima Husein (mother)	F		

* Unfortunately, the ages and dates of birth for most of the victims are unknown.
 * This table is based on one created by Majed Eshoo, "The Fate of Assyrian Villages," 19.

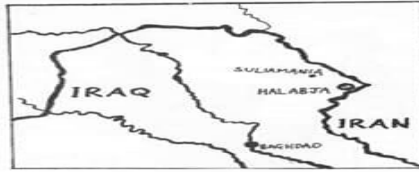
ژپدهر: (Donabed, 2010, 124-125)

پاشبه ندى ژماره (3)

جافى ديدنه فان ل هه له بجه

EYE WITNESS IN HALABJA

On March 13, 1988, the city of Halabja in Iraqi Kurdistan was almost completely destroyed by the Iraqi armed forces using chemical weapons. Around 8000 people were killed at the time and many thousands more died from their injuries over the next few weeks. Halabja was not chosen arbitrarily as the site for such a massacre. It had been a major base for the PUK and the JAF against the Iraqi army and some of the deserters in every house, almost every building of Halabja had some kind of weapons and some of the deserters had been seen, written by comrades living in Halabja before and during the massacre. As the account speaks for itself, we see no need to elaborate.

Social Conditions

During 1987 the Iraqi government destroyed 45 villages around Halabja, using explosives to completely demolish all the houses. The inhabitants fled into Halabja, swelling the population to around 10,000. Almost all the young men in these villages had been deserters from the army. They were not just dropping out of the war but were discussing ways of going something against it. The influx of people led to a severe housing shortage and there were no jobs for most people. Shops were selling virtually nothing apart from some rice and bread - fruit, vegetables and meat was taken to expensive for most. All the time there was talk amongst the unemployed about what to do about the war. Only the rich wanted to fight in their country. Many people were selling their possessions because of the insecure conditions. This enabled the rich to get richer by buying people's TV sets, fridges, etc. and selling them in other cities.

Political Organisations

The only sizeable bourgeois political organisation taken seriously by the deserters was the Iraqi CP. All the other organisations and parties, in particular the Kurdish nationalists (the largest of which was the KDP) were totally discredited because of their open collaboration with the state. Both the KDP and the CP tended to talk-end everything the deserters did because the CP however had greater deserters than anyone else and was the only organisation to say that sooner or later the government would attack Halabja and that people had to prepare for this. The CP needed to wipe out the bad reputation it accrued by joining the Ba'athist government in 1974. There were also dozens of small organisations, many claiming to be Communist, with names like "the Marxist Leninist Workers Party", "the Communist Marxist Group", etc. etc. They produced lots of leaflets and graffiti on walls.

Someone living in Halabja produced a pamphlet about the conditions of the deserters which was very critical of the Kurdish nationalists. A week later it was called "The Deserters" and "troublemakers" were all going around legitimatedly within the structure of pro-government organisations. "It had a gun" as well as valid documents. Can you believe it?

Armed Forces

Since the end of 1986/beginning of 1987, three types of army had existed in Halabja in addition to the Iraqi army proper. These were:

1) CLAN ARMIES - Around Halabja there had traditionally been five main family/clan groupings and many more small ones. During the war the feeling of belonging to one clan or another had become much stronger amongst the population. The government set about trying to integrate deserters back into the armed forces of the state by paying Clan leaders (Dinar land owners who had become capitalists) 50,000 Dinar per month plus lots of weapons. Clan cars were to be found up deserters from their own clan and put them under military discipline. There was very fierce competition between the clan armies as the leaders vied for more recruits and thus more money from the government. This led to many Dinar owners on the streets and even in their shops. When people spoke about war in Halabja they meant the wars between the clan armies and between the latter and the deserters, not the war between Iran and Iraq.

2) THE HOME GUARD - This was by far the largest army. It was not uniformed and had very few weapons. It was the army that deserters joined usually because there was a rumour that everyone who had deserted had to have ID saying that they had joined an army. The Home Guard can be seen as a way of legitimising desertion in the same way as the "Right to Strike" legitimised the strike weapon. St. Hussein even spoke about a "Right to Desert".

3) THE BOUNTY HUNTERS - This was a small force which acted with extreme viciousness on behalf of the state. Their main function was to force deserters to join the Home Guard. They were always checking people's ID and had a legal right to kill anyone who didn't have any. They were paid 1000 Dinar for bringing someone. They were paid 1000 Dinar and 500 Dinar for their towns. They killed a lot of poor people just to get money. They might take someone's head to a police station claiming that they had killed him at the border and that he was a Pasdar (Iranian Revolutionary Guard). After the massacre most of these scums went to Iran to do the same job for the Iranian state. There were very close links between the leaders of the clan armies, the bounty hunters, Kurdish nationalist organisations and local businessmen.

The May '87 Uprising

All the talk about stopping the government from destroying Halabja turned to action on 13 May 87 when militants occupied the mosques and used the loudspeakers to call for the organisation of an uprising. Mosques were used because they were the most suitable buildings in which to hold mass meetings. This was ironic because for weeks before the priests had been giving a special talk after each Friday prayer meeting on... the evils of communist subversion! Almost the whole working class population of Halabja was awake that night, discussing and organising.

Many people had weapons; these were mostly those who had been in the clan armies (double deserters!). All ages were involved and women as well as men. Everybody was saying "The soldiers are our brothers, it is Saddam who is the enemy!". Iraqi Army troops came to Halabja. They said, "more or less, "We've been sent to kill you but we won't do it. But please disperse". The crowd refused to disperse and persuaded most of the soldiers to join the rebellion.

"...in May the governmental forces were toped. The people had taken over and the police and army had to go into hiding, only being able to move around in tanks and in armoured divisions. Helicopters circled overhead, calling for calm and care in the face of the enemies of the nation. Battles were raging near the town, and the Iranians were getting nearer. The town was bombed by Iranian artillery and there were many casualties. Everybody was aware of the danger, but were in favour of neither the Iranians nor the Iraqis."

The helicopters were accompanied by tanks. Some of the rebels fired at the tanks, then the helicopters fired rockets into the crowd. People fled. Jordanian troops then invaded the town killing hundreds of people. A few days later 200 people were rounded up, some dragged from hospitals, and buried alive. Five days after the rebellion had started the government totally destroyed the area where it had happened. They also booby-trapped empty houses nearby leading to many more deaths.

Many people fled to Iran in small groups but the Peshmargan (Kurdish nationalist guerrillas) tried to stop them from leaving, saying they would "liberate" Halabja. This didn't stop the nationalists helping rich people and mullahs to leave, in return for money. Every day helicopters came to tell people to be calm. They said Halabja would not be destroyed.

Over the next few weeks there were rebellions in 4 or 5 other Kurdish cities. The government closed the mosques and cut off their electricity to stop them being used like they were in Halabja.

The Governor's Visit

The governor of Suliamania (the nearest big city) came to Halabja and made a speech. He said:

"Halabja is one of the cities in Iraq which has made many sacrifices throughout history. President Hussein himself has a special concern for Halabja and the people who spread rumours about Halabja being destroyed are your enemies and enemies of the state."

Someone in the crowd shouted "What did you do with those 200 people, we want them back!". The governor said "Goodbye, see you next time".

The Build-Up

Shortly before the massacre, deserters took over Sirwan (a town about 20 km from Halabja) using weapons from the clan armies. No Kurdish nationalist organisations were involved but the CP was to some extent. Soon afterwards, the Iraqi Airforce totally destroyed the town with bombs and rockets.

Two weeks before the massacre clan leaders and army officers were secretly moved to Suliamania. Iraqi soldiers suspected something was up and many gave away their arms to deserters in the streets before fleeing to Suliamania.

Many poor people were trying to leave for Iran but the Peshmargan sent them back, as before they helped the rich. Shortly before the massacre Halabja was bombed for three days by Iran and then occupied by the Pasdaran. The Peshmargan helped direct the Iranian bombing (perhaps because they wanted to get rid of the Iraqi military) and after the occupation helped the Pasdaran to keep everyone in Halabja. At the same time they moved their own families to Iran.

The Massacre

On 13 March 1988 chemical bombs were dropped on Halabja. No Pasdaran nor Peshmargan were killed. The Iranian soldiers had left on the day before or on the morning of the massacre. The Peshmargan continued to surround the city. Some had gas masks.

"We ran over to the basement on the opposite side of the street to take cover. Half an hour later the planes came back from all directions - there must have been at least twenty of them, believe me - and afterwards we smelt gas. It was just like the smell of garlic. Some of us ran to get some water and we gave the others wet towels and clothes to put over their faces."

At least three different gases were used: mustard gas, nerve gas and something that made people crazy (they tore off their clothes, laughed for a while and then dropped dead). Around 8000 died immediately.

Even after the massacre the Peshmargan would not let people leave. They looted hoses and raped women.

After a week or so, many people went blind or insane. Many just gave up the will to live.

After the Massacre

Life in the Refugee Camps in Iran

Many thousands of survivors ended up in refugee camps in Iran where they are not allowed any contact with the Iranian population. The CP still has some support amongst the refugees but when the Peshmargan came to the camps to try to recruit they were chased out with stones.

Camps are run like the military. Everything organised in such a way that people cannot have contact with each other. If you don't stay in your allocated place you run the risk of being locked up without food. Special passes are required for leaving the camps. These are very difficult to get. We are still conscripts. All those born between 1945 and 1970 join the army, the rest go to the reserve army.

Reprisals and Resettlement

If an Iraqi soldier is killed in a particular area, the state orders the flattening of a number of houses, and executes 5 or 6 young people in public as a warning.

Many people from Halabja with no relatives in Baghdad or Suliamania were sent to "empty zones" near the border with Saudi Arabia. Escape from these zones is impossible because you die of thirst before reaching the nearest town. The Iraqi government has

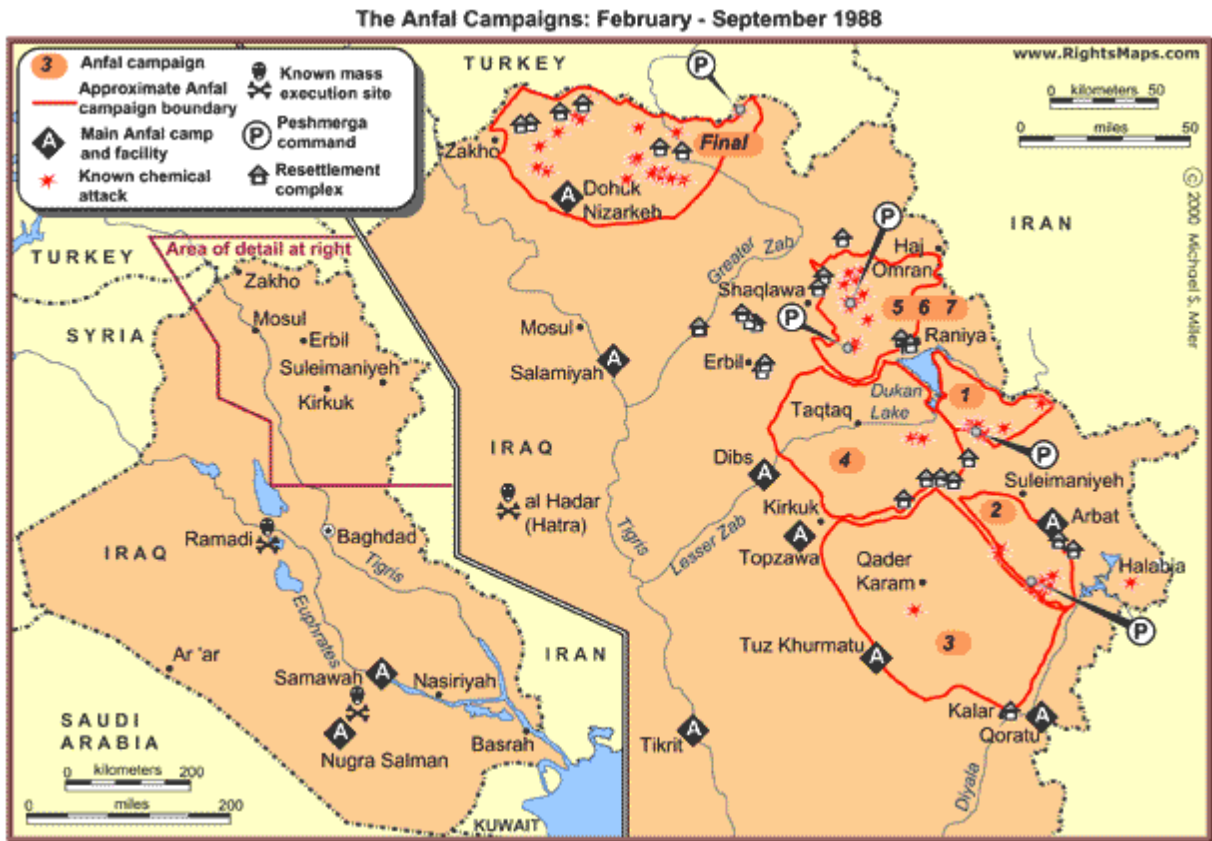
started to rebuild Halabja. They intend to bring more people from Arab villages in the South to Halabja. These were people who also fought the state during the war.

ژێدەر: (The Wildcat Newspaper. 1989)

پاشبەند ژماره (4)

نەخشی هەوین نەفالاڤان

ئیران عیراقی تاوانبار دکه‌تن ب گازی ب دژی کوردان

ئیران عیراقی تاوانبار دکه‌تن ب هتیرشا گازی ب دژی کوردان

Iran Charges Iraq with Gas Attack

By ALAN COWELL, MARCH 24, 1988

NICOSIA--Iran renewed accusations today that Iraq had killed thousands of Kurdish civilians with chemical weapons on the northern battlefield.

Iran renewed accusations today that Iraq had killed thousands of Kurdish civilians with chemical weapons on the northern battlefield.

The claims follow a surprise strike a week ago by Iranian Revolutionary Guards, who captured the northern Iraqi town of Halabja, spurring reprisal air strikes by Iraqi warplanes reportedly armed with chemical weapons.

Iran has urged the United Nations to send a mission to investigate its charges that Iraq used cyanide and mustard gases in its counterattack on Halabja, 15 miles inside Iraq and about 15 miles from the important Darbandikhan Dam, which supplies electric to Baghdad.

Iran's delegate to the United Nations said Monday that 5,000 people had been killed and 5,000 wounded in a chemical attack on Halabja.

Continue reading the main story

Iran said its forces had moved to the eastern shores of Lake Darbandikhan, only 8 miles from the dam itself, and were engaged in artillery duels with the Iraqis. Iran also was active on other fronts today, attacking a freighter in the Persian Gulf and firing a missile into Baghdad.

Photos Point to Chemical Attack

Don Kerr of the International Institute of Strategic Studies in London said in a telephone interview that a study of photographs of the casualties of the reported Iraqi bombardment of Halabja had "very much persuaded me that these people had died of chemical agents."

"There was no evidence of projectile injuries on the bodies," he said. [Foreign journalists visiting the stricken town saw scores of bodies in the streets and in the rubble of smashed buildings, Reuters reported from Halabja. The news agency quoted doctors as saying that the

appearance of corpses indicated they had died of cyanide poisoning. [At the nearby village of Anap, Reuters reported, bodies were hanging out of cars in which they had evidently tried to escape.] The United Nations has accused Iraq of using chemical weapons in the past, and Mr. Kerr said the recent course of the Iran-Iraq war suggested that toxic gas had been used in the land conflict with Iran when it seemed that Teheran's forces were on the point of major successes.

Iraq has denied all previous charges that it has used chemical weapons, which are banned under international law. Baghdad has offered no formal comment on the latest accusation, but Iraq's Ambassador in London said in an interview broadcast today that Iran, not Iraq, had bombed Halabja.

Teheran Radio, monitored here, said the Speaker of the Iranian Parliament, Hojatolislam Hashemi Rafsanjani, toured hospital wards in Teheran today where Iraqi Kurds were being treated for ailments arising from mustard gas, which destroys the lungs, and cyanide and other nerve gases.

The Iranian Prime Minister, Mir Hussein Moussavi, said the Iraqi attack was a "disgrace for the Middle East." Referring to the Iraqi Government of President Saddam Hussein, he said Iran would not halt its war until "the root of mischief is eliminated from the region."

Iranians Nearer to Iraqi Oil

An Iranian spokesman, Ali Shafii, said Iranian gains in last week's push represented the biggest penetration by Teheran into Iraqi territory since the war began in September 1980.

Some reports said as many as 1,200 Iraqis were captured, but Iraq said its forces left the area before Halabja was overrun. It remained unclear whether Iran would seek to follow up the capture of Halabja with a further offensive into the inhospitable and mountainous terrain that lies between the town and Iraq's oilfields around Kirkuk, about 75 miles to the west.

Some military analysts in the gulf region suggested that Iran's intention might be to tie down Iraqi forces by further increasing support for the long-running Kurdish insurrection.

In action on other fronts in the conflict, Iran fired a surface-to-surface missile at Baghdad, its first in four days, in reprisal for an Iraqi missile attack on Teheran on Tuesday in the so-called "war of the cities."

Iranian gunboats in the Persian Gulf attacked a Cypriot tanker, the 34,346-ton Odysseas H, near the Strait of Hormuz and set it afire. It was the sixth Iranian attack on shipping since Sunday, after an Iraqi air strike that killed about 50 crewmen aboard two Iranian supertankers waiting to load oil at the Iranian terminal at Kharg Island.

(The New York Times, 24 March 1988) ژێدەر:

پاشبه‌ند ژماره (6)

ئیک ژ وینه‌ین جینوساید کرنا کوردان یی ل ده‌ز گه‌هین جیهانی هاتیه به‌لا فکرن

ژیده‌ر: (Shorsh, 2013,28)

پاشبه‌ند ژماره (7)

وینی د. اوبین هاندر یککس

ژیدەر

چاڤیکەڤن

1. دگەل ابراهیم عثمان محمد عمر، ل ریکەڤتی 30 چریا دووی 2018، ل باتیفا.
2. دگەل عبدالرحمان حسن محمد، ل ریکەڤتی 6 چریادووی 2016، ل باتیفا.

پەرتووک و فە کۆلین

1. ئەبوبەکر، هەفال، (هاوینی 2000)، ئەنفال لە نیوان درندەیی دوژمنە کاغان و بی وەفایی دۆستە کاغان، گۆڤاری (کەرکوک)، ژمارە (1).
2. ئیحسان، محەمەد، (2017)، جینوسایدی کورد لە عێراق فەلییە کان، بارزانییە کان، ئەنفال هەلەبجە، بەعەرەبکردن، پێداچوون: مەهاباد قەرەداغی، هەولێر: چاپخانە شەهاب.
3. سالار باسیرە، (2013) جینوساید لە یاساکی ریکخراوی نەتەو یە کگرتووە کانی بەنیۆدەولەتی کردنی (کورد وەک نمونە)، چ1، سەنتەری مارگریت، سلیمانی.
4. سەنگاوی، مەھوود، (2007)، جاش و جینوساید کۆمەڵێک دیکۆمینت لە سەر رۆلی مستەشارە کان لە ئەنفال دا، چ2، سلیمانی: دەزگای چاپ و بەخشی حەمدی.
5. گول، مارف عومەر، (2005)، بارودۆخی کورد لە چەند بابەتیکی یاسای نیۆدەولەتان دا، چ1، سلیمانی: چاپخانە رۆون.
6. گول، مارف عومەر، (2010)، جینوسایدی گەلی کورد لەبەر رۆشنایی یاسایی نیۆدەولەتاندا، چ5، هەولێر: دەزگای ئاراس.
7. عەلی تەتەر نیروەیی، (2010)، سیاسەتی حکومەتی عێراق لە کوردستان لە سایە بەلگەنامە فەرمییەکاندا

- 1975-1991، بەرگی یە کەم، دھوک: سەنتەری فە کولینین کوردی و پاراستنا بەلگەنامەیان زانکویا دھوک.
8. عیسی، حامد محمود، (2005)، القچیە الکردیە فی العراق من الاحتلال البریگانی الی الغزو الامریکی 1914-2004، گ1، القاہرە: مکتبە مدبولی.
9. فەرەج، لەتیف فاتح، (2004)، جینوساید و کالبوونەو، سلیمانی.
10. کیلی، مایکیل، (2013)، هەلەبجە و ئەنفال لە بەلگەنامە نەتیییە کانی ئەمریکادا، وەرگیان: وریا رەحمانی، چ1، هەولێر: بەرپۆبەرایەتی چاپخانە رۆشنیری.
11. محەمەد، زانا فەقی، (2017) جینوسایدی لە باشوری کوردستان ئەنفالی گەرمیان وەک نمونە توێژینەو یەکی میژووی و ساسی ل سەر ئەنفالی گەرمیان، چ1، چاپخانە یاد: ب.چ.
12. محەمەد، عەلی مەھوود، (2006ه)، چەند لاپەرە یەکی شاراو لە میژووی کومەلکۆژییە کان، کەرکوک.
13. محەمەد، عەلی مەھوود، (2006)، شەری حاجی ئۆمەران سەرەتاییە ک بۆ جینوسایدی کورد.
14. مزویری، ریکاری، (2013)، میژووی جینوسایدی گەلی کورد کوردانی باشوور وەک نمونە، چ1، هەولێر: چاپخانە یا کارۆ.
15. مستەفا، زوزان ناسر، (2013)، ئۆپەراسیۆنێن ئەنفالی ل کوردستانی دەرئەنجام و کاردانەڤە (23 شوبات-6 ئەیلوول 1988) فە کۆلینە کا میژووی، چ1، هەولێر: چاپخانە بی حاجی هاشم.
16. مستەفا، سۆزان کەریم، (2007)، بەعسیزم و کورد: "توێژینەو یەکی میژووی، سیاسی یە 1947-1975"، چ1، سلیمانی: دەزگای چاپ و بەخشی حەمدی.

- In *International Conference on Genocide against the Kurdish People*. Erbil: Arras.
- Ismael, A.K. and Saleem, H.S. (2015). Population Distribution in the Kurdistan Region, Iraq: Experiences From 1957-2009 Population Census 2(4), pp. 89-109.
- Kelly, M. J. (2013). Never Again: German Chemical Corporation Complicity in the Kurdish Genocide. *Berkeley J. Int'l L.*, 31, 348.
- McDowall, D., 2003. *Modern history of the Kurds*. IB Tauris.
- Miller, S. (2014). *Iraqi Kurds: Road to Genocide* (Doctoral dissertation), p. 39.
- bPower, S. (2013). "A Problem from Hell": *America and the Age of Genocide*. Hachette UK.
- Shorsh, S.,) 2013). *Anfal: The Iraqi State's Genocide Against the Kurds*. Margaret Center, p.7.
- Steven. 1988: The Halabja Massacre. Retrieved September 11, 2006, from: <https://libcom.org/history/articles/halabja-massacre-1988>.
- The BBC. (1988.)1988: Thousands die in Halabja gas attack, Retrieved 1988, From http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/march/16/newsid_4304000/4304853.stm
- The wildcat newspaper, Class Struggle in Iraq 1987-1991, Part 1, no (12), 1989, pp.-15 12
- The wildcat newspaper, Eye witness in Halabja, no (13), 1989, pp.14-15
- Waisy, K.S. (2015). The Iraqi Kurdish Density after the Kurdish Movement Collapsed in March 1975, *The International Journal of Science and Research (IJSR)*, 4(2), pp.42-48.
- Watch, M.E& D.A.(1990). Human Rights in Iraq. Middle East Watch. Yale Univ Press: The United States of America.
- Watch, M.E.(1993). Genocide in Iraq: the Anfal campaign against the Kurds. *New York: Middle East Watch, p. 168*
17. توفی، محمود، (2006)، هیقی د رۆژین ره‌شدا، چ1، دهوك: ده‌زگه‌ها سپهریز یا چاپ و وه‌شانی.
18. دزه‌بی، یوسف، (2001)، ه‌نفال کاره‌سات، نه‌نجام و ره‌ه‌نده‌کانی، چ1، هه‌ولێر: ده‌زگایی موکریانی.

بزماني عه‌ره‌بی

1. شیلانی، سید حسن سید یوسف، (2013)، عشیره‌ الطیعی دراسة فی علاقتها الاجتماعية و تاريخها السياسي فی العصر الحديث، ط1، دهوك: مطبعة‌ خان

REFERENCES

- Ahmad, M. (2014). *From Blueprint to Genocide an Analysis of Iraq's Sequenced Crimes of Genocide Committed against the Kurds of Iraq* (Doctoral dissertation, University of Exeter): the UK, p.178.
- AHMED, S. H.(2016) *Anfal Crime As Kurdish Genocide In International Law*.
- Cowell, A .(1988). *Iran Charges Iraq with Gas Attack. the New York Times. Retrieved, March 24, 1988, from <https://www.nytimes.com/1988/03/24/world/iran-charges-iraq-with-gas-attack.html>*
- Daponte, B.O., Kadane, J.B. and Wolfson, L.J.(1997). Bayesian demography: projecting the Iraqi Kurdish population, 1977-1990. *Journal of the American Statistical Association*, 92(440), pp.1256-1267.
- Donabed, S.(2010). *Iraq and the Assyrian Unimagining: Illuminating Scaled Suffering and a Hierarchy of Genocide from Simele to Anfal* (Doctoral dissertation), pp.124.127
- Elisabeth Rosenthal. (2006). *Group Hopes to Prove Chemicals Killed Kurds, the New York Times, Retrieved, JUNE 25, 2006, from <https://www.nytimes.com/2006/06/25/world/middleeast/25chem.html>*
- Galbraith, P.W.(2007). *The end of Iraq: How American incompetence created a war without end*. Simon and Schuster,
- Hiltermann, J.R.(2008). *The 1988 Anfal Campaign in Iraqi Kurdistan*.

Documents

- 0702Z, 1815.1976. Situation in Northern Iraq, Telegram from the Interests section in Baghdad to the Department of State, 11December1976.

- PR76100701. (1976). Iraq under the Baath rule 1968- 1976, Research Study Prepared in the Central Intelligence Agency, Washington, D.C, November 1976.

- 330-78-0058, Box 65, Iran 000.1-299. (1975). Kurdish refugees' situation, Defense Intelligence Agency Intelligence Appraisal, the Department of State, Washington, D.C, 6 October 1975.

الموقف الإقليمي والدولي من جينوسايد الكورد في العراق ما بين آذار 1975 حتى أيلول 1988

الخلاصة

يلقى هذا البحث الضوء على، "الموقفين الإقليمي والدولي من مسألة الابادة الكورد في العراق خلال مدة من آذار 1975 لغاية أيلول 1988". ومن الضروري ان نيشر الى ان الابادة الجماعية هي من اخطر سياسات تعمد الانظمة الشمولية الى اتباعها تجاة الشعوب التي ترزح تحت نيدها، ولاشك ان تلك الانظمة تطبق سياسة الابادة الجماعية تجاة تلك الشعوب التي تسعى الى ممارسة حقوقها في اطار وحدة سياسسة او ادارية ذاتية، و من شأن هذه العملية ان تضر بمصالح تلك الدولة علي صعيد المالية و الاقتصادية، تعمد تلك الانظمة الي ممارسة هذه السياسة لاختصاع الشعوب و اجبارها على قبول سلطتها. ان الكورد خلال تاريخهم المعاصر الي محاولات الابادة و طمس الهوية، كما ان القيادة السياسة الكوردية حاولت ايصال صوتها الى الرأي العام العالمي. تعد المدة التي اختيرت لهذا البحث بداية الحقيقية لتعرض الكورد الى الابادة الجماعية اثر النكسة التي تعرض لها الثورة الكوردية في 1975 و التي اتاحت افرصة للحكومة العراقية للمباشرة بخطة ابادة الكورد، و خلال هذه المدة كان للقوى العظمى الاقليمية و الدولية دور كبير في هذه الخطة لذلك وجدنا من الضروري كتابة بحث حول موقف الاقليمي و الدولي من الابادة الجماعية للكورد في العراق.

تتكون هذه الدراسة من مقدمة و تمهيد وثلاثة مباحث واستنتاج. يحتوي مقدمة البحث من الأهمية، الأهداف، المنهج، والمصادر التي استعملتها في البحث. و لذلك لتوضيح تاريخ قتل الأكراد في العراق، ويتضمن تمهيدها عن سياسة قتل الأكراد من قبل الحكومة العراقية ما بين سنوات 1975 حتى 1980. و يوضح المبحث الأول من البحث موقف الأكراد حول مسألة قتل الأكراد و إيصال هذه المسألة الى الرأي العام الدولي. ويحتوي المبحث الثاني عن موقف الدول الإقليمية حول قتل الأكراد. و من خلال دراسة المبحث الثالث يظهر سياسة و موقف الدولي من قتل الأكراد من قبل النظام العراقي. لاشك أن هذا المبحث هو العامود الفقري لبحثنا. و ذلك لأن الدول العظمى مثل الولايات المتحدة الأمريكية استعملت سياسة التعلب تجاة الأكراد في العراق. واستنتاج هذا البحث هو نتيجة ما توصلت إليه الباحث.

الكلمات المهمة: جينوسايد، سياسة القتل، الحكومة العراقية، القضية الكوردية والأنفال.

THE REGIONAL AND INTERNATIONAL ATTITUDE TO THE GENOCIDE OF KURDS IN IRAQ FROM MARCH 1975 TO SEPTEMBER 1988

KARWAN SALIH WAISY

Dept. of History, Faculty of Humanities, University of Zakho, Kurdistan Region – Iraq

ABSTRACT

This study is entitled, " The Regional and International Attitude to the Genocide of Kurds in Iraq from March 1975 to September 1988 ".Its noteworthy to point out that genocide is one of the most dangerous and influential approaches that the tyrannical regimes used through different techniques against a nation under their powers. Certainly, the tyrannical regimes used genocide against these nations, which are attempting to obtain their national rights through a political and self-governing administration unit and an independent state. Profoundly, these powers, which are used this process, they are being considered that this nation is a key part of its sufficient power, likewise, its land has plenty of natural resources, which make them to consider if separate from their control, it would effect on their incomes and economies. As a result, they are taking Genocide approaches against it with the aim of making them soundless and remained under their powers. Candidly, throughout contemporary history of Iraq, the Kurdish nation has faced many catastrophes and genocides through successive Iraqi administrations. The genocide approaches of Iraqi governments had affected on the Kurdish leaders to effectively endeavour familiarising their national question to the international community. The period under this study is considered to be the beginning of the genocide process of Kurds in Iraq. Owing to after the collapse of the Kurdish revolution in March 1975, the Baathist regime immediately conducted its Kurdish genocide method. During this period the regional and international powers played a key role in it. Consequently, it has been necessary to conduct a research on the regional and international attitude to the Kurdish genocide in Iraq.

This study is being divided into an introduction, an overview, three sections and conclusion. Its introduction sheds light on the significance, objectives, problem statement, references and method. In order to get a big picture of the genocide history of Kurds in Iraq, the background of the study depicts the Iraqi government genocide policy of Kurds between 1975 and 1988. In its first section, this article shows the Kurdish attitude to their genocide and their attempts to take their question to the international community. This study in its second section attempts deeply and carefully to discuss the regional attitude to the Kurdish genocide. In its third section, this study manoeuvres meticulously and academically to look at the international policies and attitudes towards the Kurdish genocide in Iraq. Frankly, this section is a fundamental structure of this study. As, during this period the international powers such as the United States of America has a fox stance to the Kurd. Conclusion of this study demonstrates findings of this study, which are being discovered by its author.

KEYWORDS: Genocide, genocide approaches, Iraqi Government, Kurdish question and Anfal